

Ömer Nasûhî Bilmen'in
Muvazzah İlm-i Kelâm Adlı Eseri Örneğinde

Kelâmla İlgili Rivâyetler

Dr. Mustafa YÜCEER

hikmetevi
yayınları

بِسْمِ اللَّهِ
الرَّحْمَنِ
الرَّحِيمِ

Ömer Nasûhî Bilmen'in
Muvazzah İlm-i Kelâm Adlı Eseri Örneğinde
Kelâmla İlgili Rivâyetler

Dr. Mustafa YÜCEER

Editörler

Süleyman ŞAHİN
Furkan ÇAKIR

1. Baskı

Yayın No: 61

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayıncı Sertifika No: 16628

ISBN: 978-605-69544-7-4

Grafik&Tasarım
Ali YÜCEER

Baskı, Cilt:

Vadi Grafik Reklam ve Tasarım Ltd. Şti.
Serhat, 1420. Cd. No:58/5, 06378 İvedik Osb
Yenimahalle/ANKARA
Tel: 0 (312) 395 85 71
Sertifika No: 33748

Eylül - 2020
Ankara

Hikmetevi Yayınları

Alayköşkü Cad. Küçük Sk. Civan Han, No:6 - D:4
Cağaloğlu - İSTANBUL
Tel: 0 (212) 514 93 05

www.kitapdunyasi.com.tr
bilgikitapdunyasi@gmail.com

Dr. Mustafa Yüceer

08/07/1984 tarihinde Ankara/Çamlıdere’de dünyaya geldi. Hafızlık ve Arapça eğitiminin ardından 2003 yılında Kızılcahamam İmam Hatip Lisesi’nden 2008 yılında Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü’nden 2012 yılında Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi’nden mezun oldu. Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hadis Ana Bilim Dalı’nda “Ömer Nasuhi Bilmen’in Hukûk-i İslâmiyye ve Istılâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu Adlı Eserinde Geçen Hadislerin Tahrir ve Değerlendirilmesi” başlıklı teziyle 2015 yılında yüksek lisansını tamamladı. Bu çalışma “Ömer Nasuhi Bilmen’in Hadisleri Kullanımı (İstılâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu’nda Yer Alan Hadislerin Tahrir ve Tenkidî Bağlamında)” ismiyle kisve-i tâb’a büründü. “Hadis İlmi Açısından Osmanlı Manzum Hadis Edebiyatında Yer Alan Rivâyetler” konulu doktora tezi ise aynı anabilim dalında Prof. Dr. Muhittin Uysal danışmanlığında 2020 yılında tamamlanmıştır.

Yüceer, 2004 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde din görevlisi olarak çalışmaya başladı. 2012 yılında Konya Selçuklu Dini Yüksek İhtisas Merkezi kursiyerliğini kazandı ve 2015 yılında mezun olarak Ankara/Güdül ilçesinde vaiz ve müftülük görevlerinde bulundu.

2017 yılında Selçuk Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Hadis Anabilim Dalı’nda Araştırma Görevlisi olarak çalışmaya başlayan Yüceer evli ve üç çocuk babasıdır.

Yayımlanmış Kitapları

Ömer Nasuhi Bilmen’in Hadisleri Kullanımı “İstılâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu’nda Yer Alan Hadislerin Tahrir ve Tenkidî Bağlamında” (Vadi, 2017).

Esma Yangınları, (Şiir) Yort Savul Yayınları, Edirne, 2006

Esra Geceleri, (Şiir) Yort Savul Yayınları, Edirne, 2007

Teheccüd vakti dua ile güne başlayıp yatsı vakti dua ile rahmana teslim olan iki güzel insan anneannem Hanim Yüksel ve babaannem Emine Yüceer'in dualarına hala âmin derken; bu çalışmanın sadaka-i cariye olarak amel defterlerine yazılması temennisiyle...

İçindekiler

Kısaltmalar	10
Önsöz	11
1. ESERİN KONUSU VE AMACI	13

Giriş

Eser Hakkında

2. ESERİN KAYNAKLARI VE YÖNTEMİ	14
--	-----------

Birinci Bölüm

ÖMER NASÛHÎ BİLMEN'İN HAYATI, İLMÎ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ	19
--	-----------

1. HAYATI	19
2. ESERLERİ	21
2. 1. TEFSİRLE İLGİLİ ESERLERİ	21
2. 1. 1. Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meâl-i Âlisi ve Tefsiri	22
2. 1. 2. Büyük Tefsir Tarihi ve Tabakâtu'l-Müfessirîn	23
2. 1. 3. Sûre-i Fetih'in Türkçe Tefsiri, İ'tila-i İslam ve İstanbul'un Tarihçesi ve Fethi	23

2. 1. 4. Nasâyihî Kur'aniye, Kur'an-ı Kerim'den Dersler ve Öğütler.....	24
2. 2. HADİSLE İLGİLİ ESERLERİ.....	24
2. 2. 1. Hikmet Goncaları, 500 Hadis-i Şerif.....	25
2. 3. İSLÂM HUKÛKUyla İLGİLİ ESERLERİ.....	25
2. 3. 1. Hukûk-ı İslâmiyye ve Istılâhâtı Fıhkıyye Kâmûsu.....	25
2. 3. 2. Büyük İslam İlmihali	27
2. 4. KELÂM İLMİYLE İLGİLİ ESERLERİ	28
2. 4. 1. Muvazzah İlm-i Kelâm.....	28
2. 4. 2. Mülâhhas İlm-i Tevhid Akâid-i İslâmiyye	28
2. 5. DİL VE EDEBİYATLA İLGİLİ ESERLERİ.....	29
2. 5. 1. İki Şukûfe-i Taaşşuk	29
2. 5. 2. Nüzhetu'l-Ervâh.....	29
2. 5. 3. Dini ve Felsefî Ahlâk Lügatçesi.....	29
2. 6. FARKLI KONULARDAKİ ESERLERİ.....	30
2. 6. 1. Yüksek İslam Ahlâkı.....	30
2. 6. 2. Ashab-ı Kirâm Hakkında Müslümanların Nezih İtikâtları ve Hz. Muâviye Hakkındaki Suallere Cevaplar	30
2. 6. 3. İslamiyetin Ulvî Mahiyeti, Müslümanların Yüksek İtikâdları Hakkında Tedkikatta Bulunan Bir Amerikalının Suallerine Cevaplar.....	31
2. 6. 4. Sualli-Cevaplı Dini Bilgiler	31

İkinci Bölüm

MUVAZZAH İLM-İ KELÂM VE HADİS KULLANIMI.....	35
1. MUVAZZAH İLM-İ KELÂM.....	35
2. RİVÂYETLERİN TAHRÎC VE TAHLÎLİ.....	41
2.1. Fıtrat Hadisi.....	42
2.2. Allah Korkusu.....	48
2.3. İnsanlar Eşittir.....	50
2.4. İslam'da Ruhbanlık.....	53
2.5. Akıl nimeti.....	55
2.6. İslam'a göre esaret.....	57
2.7. İslam'da çalışma bilinci.....	60
2.8. İnsanlığın manevi yükselişine dair rivâyetler.....	66
2.9. Tefekkür.....	67
2.10. Ahlâk güzelliği.....	68
2.11. İman.....	69
2.12. İlahiyyat ile ilgili rivâyetler.....	72
2.13. Allah'ın sıfatları.....	74
2.14. Ru'yetullah.....	76
2.15. Keramet.....	77
2.16. Hz. Peygamber'e gelen vahiy ve keyfiyeti.....	80
2.17. Kaç peygamber gönderilmiştir?.....	81
2.18. Peygamberimizin yaratılış özellikleri.....	82
2.19. Hz. Peygamber'in Cevâmiu'l-Kelîm olması.....	84
2.20. Hz. Peygamber'in şefkati.....	92
2.21. Hz. Peygamber'in kahramanlığı ve doğru sözlülüğü.....	94
2.22. Hz. Peygamber'in sahâbe hakkında bazı duaları.....	94
2.23. Hz. Peygamber'in gayba dair bilgi vermesi.....	98
2.24. Miraç.....	105
2.25. Peygamberlerin sonuncusu olması.....	107

2. 26. Ashâb-ı kirâm	108
2. 27. Melekler ile insanlar arasındaki farklar	119
Değerlendirme.....	120
2. 28. Kaza ve Kader.....	120
2. 29. Sebeplere sarılmak.....	121
2. 30. Ömrün artması-eksilmesi	123
2. 31. Ahiret günü ve kıyamet.....	124
2. 32. Şefaât.....	126
2. 33. Kabir hayatı	126
2. 34. Kıyamet alametleri.....	127
2. 36. Ruh ve mahiyeti.....	129
2. 37. Yaratılış.....	130
3. MUVAZZAH İLM-İ KELÂM'DA GEÇEN HADİSLERLE İLGİLİ TABLOLAR	132
TABLO I: <i>Muvazzah İlm-i Kelâm</i> 'da geçen hadislerin sıhhat değerlerine göre dağılımı.....	132
TABLO II: <i>Muvazzah İlm-i Kelâm</i> adlı eserde geçen hadislerin kaynaklara göre dağılımı Müttefakun Aleyh hadislerin sahih hadislere oranı %31.91'dir.	134
TABLO III: <i>Muvazzah İlm-i Kelâm</i> adlı eserde geçen hadislerin sıhhatine göre dağılımı	134
4. MUVAZZAH İLM-İ KELÂM'DA GEÇEN RİVAYETLERLE İLGİLİ DEĞERLENDİRME.....	135
Sonuç.....	139
Bibliyografya.....	143
متون الحديث مرقما	161

Kısaltmalar

a.g.e.	: adı geçen eser
a.g.m.	: adı geçen madde
AÜİFD	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
b.	: bin, ibn
bkz.	: bakınız
c.	: cilt
(c)	: celle celâlüh
CÜİFD	: Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
D.İ.B.	: Diyanet İşleri Başkanlığı
EÜİFD	: Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
İFAV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
h.	: hicrî
Hz.	: Hazreti
hızr.	: Hazırlayan
OMÜİF	: Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
s.	: sayfa
(s)	: Sallallahü Aleyhi ve Sellem
sy.	: sayı
T.D.V.	: Türkiye Diyanet Vakfı
tsh.	: Tashih eden
thk.	: Tahkik eden
tlk.	: Talik eden
thrc.	: Tahrîc eden
t.y.	: Basım tarihi yok
UÜİFD	: Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
v.	: Vefat tarihi
vb.	: ve benzeri

Önsöz

Çağdaş dönem İslam âlimlerinden Ömer Nasûhi Bilmen, Fıkıh, Hadis, Tefsir ve Kelâm ilimleri ile ilgili birçok eser telif etmiştir. Bu çalışmalardan Kelâm alanında yazılmış olan *Muvazzah İlm-i Kelâm*; ilahiyyat, nübüvvet, ilahi kitaplar, melekler, kader ve ahiret gününe dair pek çok meseleyi açıklayan, zihinlerdeki tereddütlere cevap bulmaya çalışan bir eserdir Bilmen, eserin tertibinde önce tarifler vermiş, akabinde o konuyla ilgili varsa âyetler aktarmış daha sonra da sünnetten deliller getirmiştir... Eserin tertibinde Bilmen'in metoduna göre önce tarifler verilmiş, akabinde o konuyla ilgili varsa âyetler aktarılmış daha sonra da sünnetten deliller getirilmiştir.

Bu bağlamda önce metin sonra şerh şeklinde iç içe bir eser meydana getiren Ömer Nasûhi Bilmen'in sünnetten getirdiği delillerin sıhhatini bilmek, ortaya koyduğu kelâmî görüşlerin doğru bir zemine oturması ve kabul görmesi için önem arz etmektedir. Yazıldığı dönemde ders kitabı olarak okutulan bu eser, günümüzde de pek çok çalışmada kaynak gösterilmesiyle kelâm ilminde hatırı sayılır bir boşluğu doldurmakta ve önemini günden güne daha da artırmaktadır.

Bu çalışmada, önce Bilmen'in hayatı, ilmî kişiliği ve eserleri kısaca tanıtılarak *Muvazzah İlm-i Kelâm*'da geçen 77 rivâyetin tahriri yapılmıştır. Önce hadis metinleri tasnif edilip tercüme

edilmiş ve rivâyetlerin temel kaynaklardaki yerlerine işaret edilmiştir. Ayrıca rivâyetler ve râvîler hakkında, muhaddislerin görüşleri de dile getirilmiştir. Araştırmanın sonuna, hadislerin kaynaklardaki yerlerine ve sıhhat derecelerine göre değerlendirildiği tablolar eklenerek genel bir değerlendirme yapılmıştır.

Son olarak, çalışmanın her safhasında desteğini esirgemeyen Prof. Dr. Muhittin Uysal, Prof. Dr. Bilal Saklan ve Prof. Dr. Adil Yavuz hocalarıma, gösterdikleri sabır ve desteklerinden dolayı anneme, babama, eşime ve çocuklarıma teşekkürlerimi arz eder, Allah'tan (c) sıhhat, afiyet ve ömürlerine bereket dilerim.

Mustafa YÜCEER

Konya/2020

Giriş

Eser Hakkında

1. ESERİN KONUSU VE AMACI¹

Fıkıh, tefsir, kelâm ve hadis gibi Temel İslam Bilimleri alanlarında eserler veren Ömer Nasûhi Bilmen’in kelâma dair görüşlerinde, rivâyetlerin etkisini “*Muvazzah İlm-i Kelâm*” adlı eserinde bulunan hadisler özelinde tespit etmek, ilgili hadislerin tahrîclerini² yapmak ve o hadislerin Bilmen’in görüşlerine etkisini ortaya koymak, bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır.

“*Muvazzah İlm-i Kelâm*” adlı eserinde geçen hadislerin tahrîc ve değerlendirmesinin yapılacağı bu çalışma, iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm Ömer Nasûhi Bilmen’in hayatı, ilmî kişiliği ve eserlerinin tanıtılmasından müteşekkildir. İkinci Bölümde önce “*Muvazzah İlm-i Kelâm*” hakkında bilgiler verilip

1 Bu çalışma, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Hadis Bilim Dalı’nda “Ömer Nasûhî Bilmen’in Muvazzah İlm-i Kelâm Adlı Eserindeki Hadislerin Tahrîc ve Değerlendirilmesi” isimli Doktora Semineri esas alınarak hazırlanmıştır.

2 Tahrîc: Hadisin isnadla nakilde bulunulan ana kaynaklardaki yerlerini belirtmektir. İhtiyaç duyulduğunda hadisin derecesi beyan edilir. Tahhan, Mahmud, *Usûlu’t-Tahrîc ve Dirâsetü’l-Esânîd*, Beyrut, 1979, s. 11-12. Bir başka tanıma göre tahrîc: Rivâyetin ferdiyeti, varsa değişik tarihlerinin birbirine uygun yahut muhâlif olması açısından durumunu belirlemek amacıyla hadisin onu doğrudan rivâyet eden kaynaklardaki yerlerini belirtmektir. Melîbârî, Hamza ve Akayile, Sultan, *Keyfe Nedrusü İlme Tahrîci’l-Hadîs*, Ürdün, 1997, s. 27.

daha sonra *eserde* geçen hadisler tahrîc edilecek ve Bilmen'in Kelâm'a dair görüşleriyle hadisler arasında ilişki/ler tespit edilecektir. Bu bölümün sonunda hadislerin kaynak değeri ve sıhhat değerini gösteren tablolar üzerinde genel bir değerlendirme yapılacaktır. Çalışmanın sonunda ise *Muvazzah İlm-i Kelâm*'da geçen hadislerin fihristi alfabetik olarak eklenecektir.

Yüksek İslam Enstitüsü'nde ders veren, Müftülük ve Diyanet İşleri Başkanlığı yapan çağdaş dönem âlimlerinden Ömer Nasûhî Bilmen'in eserlerinin temel dayanağı Kur'an-ı Kerim ve Hz. Peygamberin sünnetidir. Pek çok esere kaynaklık eden Bilmen'in eserlerinin sünnetten referanslarını ortaya koymak, özellikle Kelâm ilmiyle ilgili hadislerin sıhhat derecelerine yönelik yapılan tenkitler de düşünülürse son derece önemlidir.³ Zira Kelâm ilminin oluşum-etkileşim sürecinde hadislerin katkısı inkâr edilemez. Kullanılan hadislerin sıhhat değeri, anlaşılma biçimi ve muhteva tenkidi Kelâm ilmine yönelik yapılan bu tenkitleri belirleyici hale getirecektir. Bu bağlamda onun eserlerine ışık tutan hadisleri tahrîc etmek, hadislerin senedleri hakkında değerlendirmelerde bulunmak ve konularla rivâyetler arasındaki ilişkileri ortaya koymak araştırmanın amacını oluşturmaktadır. Ayrıca Bilmen'in eserlerine kaynaklık eden hadislerin tahrîc edilmiş şekliyle ele alınması, okuyuculara da fayda sağlayacaktır.

2. ESERİN KAYNAKLARI VE YÖNTEMİ

“*Muvazzah İlm-i Kelâm*” adlı eser, yazarın kendi ifadesine göre “Müslümanların sahih, dosdoğru inançlarını içermektedir. Genel olarak dinlere ve bilhassa mübarek İslâm dininin yüce mahiyetine dair bir hayli mühim konuları ihtiva eder. İslâm inançları hususunda birçok incelemeleri kapsayan, kelâm meseleleri ile alakalı bulunan bir kısım felsefî teorileri, araştırmaları ihtiva

3 Ayrıntılı bilgi için bkz. Koçkuzu, Ali Osman, Rivayet İlimlerinde Haber-i Vahidlerin İtikat ve Teşri Yönlerinden Değeri, Ensar, 2014.

eder.” Buradan hareketle eserde; ru’yetullah, Allah’a (c) izafe edilen sıfatlar, mucize, keramet, gayb, kıyamet alametleri, Hz. Peygamber’in özellikleri, sahabîlerin fazileti gibi kelâmî tartışmalar başlıca konulardır.

Bilmen, eserinde toplam 77 metni, hadis olarak zikretmiştir. Bu hadislerden 30 kadarının sadece Türkçe tercümelerini vermiştir. Rivâyetlerle ilgili sened, râvî ve kaynak bilgisi verilmemiştir. Merfû rivâyetlerin yanında mevkûf bazı rivâyetlerin de olduğu tespit edilmiştir.

Eserde bulunan hadislerle ilgili verdiğimiz bu bilgilerden sonra çalışmamızın metodu ve kaynaklarını maddeler halinde şöyle sıralayabiliriz:

1- Öncelikle hadislerin Arapça metinleri tasnif edilip, günümüz Türkçesine tercümeleri yapılacaktır. Çalışmanın ikinci bölümü olan tahrîc kısmında hadisler, konulara göre sıralanacaktır.

2- Rivâyetlerin bazısı uzun bir metinden ihtisar veya takatı edildiği için rivâyetlerin tamamının tespitinin gerekli olduğu yerde tespit edilecek ve sahâbî râvîsi veya râvîleri belirtilecektir.

3- Bundan sonra öncelikle *Kütüb-i Tis’a* esas alınarak hadis metinleri taranacaktır. Hadis olarak verilen metinlerin temel hadis kitaplarındaki yerleri gösterilip, hakkında *zayıf*, *hasen* gibi hükümler verilen rivâyetlerin senedleri zikredilecektir. Tirmizî’nin (v.279/893) hadis hakkında verdiği hükümleri belirtilip, İbn Mâce, (v.273/886) ve Ebû Dâvûd (v. 275/889) ve rivâyetlerinde Münzirî (v.656/1258), Hattâbî (v.388/998) ve Elbânî’nin (v.1420/1999) hükümleri göz önünde bulundurulacaktır. Taberânî’nin (v.360/974) rivâyetlerinde Heysemî’nin (v.807/1404) hükümleri esas alınacaktır. Hâkim en-Nisâbü’rî’nin (v.405/1014) *el-Müstedrek*’inde geçen hadisler hakkında Zehebi’nin (v.748/1347) görüşleri dikkate alınacaktır. Ahmed b. Hanbel’in (v.241/855), İbn Hibbân’ın (v-354/968), rivâyetlerinde

Şuayb el-Arnâvut'un hükümleri tercih edilecektir. Dârimî'nin (v.255/869) Sünen'inde Hüseyin Selim Esed'in hükümleri dikkate alınacaktır. Eğer *Kütüb-i Tis'a'da* birden çok eserde hadis metni bulunmuşsa Buhârî (v.256/870), veya Müslim'in (v.261/875) sıhhatinde es-Sahihleri üzerine âlimlerin büyük çoğunluğunun sıhhatleri itibariyle olumlu görüş bildirmelerinden hareketle diğerlerinin rivâyetleri, sadece o hadisi tahrîc ettikleri bilgisi verilmek suretiyle zikredilecektir. Fakat sonraki âlimlerin o metinlerle ilgili görüşlerine yer verilmeyecektir. Bu anlamda tahrîcin ilk aşaması gerçekleştirilecek ve hadis olarak verilen metinlerin temel hadis kitaplarındaki yerlerine işaret edilecektir.

4- Temel hadis kaynaklarında geçen hadislerle Bilmen'in eserine aldığı hadisler arasındaki lafız farklılıkları varsa belirtilecek ve tahrîce etkisi ortaya koyulacaktır.

5- Temel hadis kitaplarında bulunamayan metinler sonraki dönemlerde yazılan eserlerde taranıp, Zehebî, Heysemî, İbn Hacer el-Askalânî (v.852/1448) ve Suyûtî (v. 911/1505) gibi âlimlerin bu rivâyetlerle ilgili hükümleri değerlendirilecektir.

6- Ayrıca temel hadis kitaplarında olup zayıf olduğuna dair hükümlerin olduğu hadis metinleri hakkında daha sonra yapılan tahrîc çalışmaları dikkate alınacaktır.

7- Zevaid türü eserlerden Heysemî'nin *Mecmau'z-Zevâid*, halk dilinde dolaşan rivâyetleri derleyen kitaplardan, Aclûnî'nin (v.1162/1749), *Keşfu'l-Hafâ*, duaî ve mevduât türü eserlerden İbnü'l-Cevzî'nin (v.597/1201) *el-Mevduât* adlı eserlerinden faydalanılacaktır.

8- *el-Mu'cemül Müfrehres li-Elfâzi'l Hadîsi'n Nebevî*, *Miftâh-u Künûzi's-Sünne*, *Mevsûa Etrafi'l Hadis*, hadisleri bulmak için kullanacağımız kitaplardır. Ayrıca Şâmile, Cevâmiu'l Kelim gibi bilgisayar programların ve dorar.net gibi internet sitelerinden de fihrist olarak faydalanılacaktır.

9- Hadislerin birden çok rivâyeti tespit edildiği zaman her râvînin senedi hakkında hükümler verilip değerlendirmeler ona göre yapılacaktır.

10- Temel hadis kaynaklarında geçen rivâyetlerden, hakkında tenkit olmayanların sadece sahâbî râvîsi zikredilecektir. Hakkında herhangi bir tenkit bulunan senedin râvîleri hakkında ise ayrıntılı bilgi aktarılacaktır.

11- Tahrîc çalışmasında Elbânî, Muhammed Sıddık el-Gumârî (v.1413/1993), Şuayb el-Arnâvut, Hüseyin Selim Esed ve Muhammed b. Muhsin et-Türkî gibi muâsır âlimlerin görüşlerinden istifade etmeye gayret gösterilecektir. Zayıf ve hasen hadislerin tamamının senedleri zikredilmek suretiyle kaynaklardaki yerleri gösterilecek, mümkün mertebe zayıf hadislerin mütâbî' veya şâhidi⁴ varsa belirtilecektir. Zayıf hadislerle ilgili cerh-ta'dil âlimlerinin verdikleri hükümler değerlendirmede etkili olacaktır.

12- Çalışmamızda verdiğimiz hükümler ulaşabildiğimiz kaynaklar doğrultusunda olup, cerh ve ta'dil âlimlerinin görüşleri etrafında şekillenmiştir. Ulaşabildiğimiz kaynaklarla iktifa etmemiz sebebiyle bu çalışmanın kusursuz olduğunu söyleyemeyiz. Bu nedenle her çalışmanın eksikliği ve kusuru olduğu gibi bu çalışmanın da hataları olabileceği göz ardı edilmemelidir.

4 Mütâbî': Râvîsi rivâyette tek kaldığı için ferd zannedilen bir hadis başka tariklerden rivâyet edilip edilmediği anlaşılmak üzere yapılan araştırmaya i'tibâr çalışması denir. Yapılan bu çalışmanın sonunda o hadisin riya-yetinde tek kaldığı sanılan râvînin şeyhinden veya şeyhinin şeyhinden bir başka râvî tarafından rivâyet edildiği tespit edilirse o diğer râvînin rivâyetine ilk hadisin mütâbî' adı verilir. Şâhid ise; iki anlamda kullanılır. a) İtibâr çalışmasında ferd olduğu sanılan hadisin başka bir râvî tarafından ilk hadisi rivâyet eden râvînin şeyhinden rivâyet ettiği hadis. b) Ferd olduğu zannedilen hadisin bilinen vecihlerinden farklı bir şekilde ancak aynı manada rivâyet edilen başka bir hadis için kullanılmasıdır. Şâhid mütâbî'den daha umûmidir. Çünkü hem lafzı hem manayı kuvvetlendirir. Mütâbî' ise sadece lafızla ilgilidir. Detaylı bilgi için bkz. Uğur, Mücteba, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, s. 291, TDV Yayınları, Ankara, 1992.

13- Bilmen'in eserinde yaklaşık 30 adet hadisın Türkçe'si verilmiştir. Bu hadisler tespit edilecek ve Arapça karşılıkları bulunduktan sonra tahrirleri yapılacaktır.

14- Bulamadığımız hadislerle ilgili kullandığımız ifadeler onların aslının olmadığı manasına değil, henüz ulaşamadığı anlamına gelmektedir.

15- Hadis Usûlü'ne dair kavramlar günümüz âlimlerin eserlerinden (Mücteba Uğur, Abdullah Aydınlı vb.) aktarılacaktır.

16- Dipnotlarda eserler verilirken *Kütüb-i Sitte* müelliflerinin diğer eserleri isimleriyle zikredilecek onun dışında *Concordance*'in metodu (Kitap ismi bâb numarası, Müslim'in *Sahih*'inde Kitap ismi, hadis numarası) takip edilecektir. Örnek olarak "Buhârî, Ezan 5" denildiği vakit *el-Câmiu's-Sahih*'i anlaşılmalıdır. Dârimî'de de aynı üslup söz konusudur. Taberânî'nin eserleri olan "*el-Meâcim*" ayrı ayrı zikredilmiştir. İbn Hibbân'ın eseri "*es-Sahih*" olarak verilmiştir. Diğer eserler âlimler tarafından bilinen kısa isimleriyle zikredilip kaynakçada tam adlarıyla kaydedilecektir. Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde Muhammed Abdülkadir Ata, Muhammed Fuad Abdalbaki, tahkiklerine müracaat edilecek olup, Şuayb el-Arnâvut'un tahkiki esas alınacak ve kaynak olarak kullanılacaktır. Mâlik b. Enes'in (v.179/795), Muvatta adlı eserinde ise M. Mustafa Azamî tahkiki esas alınacaktır.

Araştırmanın konusu, amacı, kaynakları ve yöntemi hakkında bilgi verdiğimiz giriş kısmından sonra Ömer Nasûhî Bilmen'in hayatının, eserlerinin ve ilmi kişiliğinin ele alındığı birinci bölüme geçilecektir.

Birinci Bölüm

ÖMER NASÛHÎ BİLMEN'İN HAYATI, İLMÎ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ¹

1. HAYATI

Ömer Nasûhi Bilmen, 1883 (h.1300) yılında Erzurum ili Ilıcak ilçesi Salasor köyünde doğdu.² Babası Hacı Ahmed Efendi, annesi Mühîbe Hanım'dır. Küçük yaşta babasının vefatı üzerine Erzurum Ahmediye Medresesi müderrisi ve nakîbüleşrâf³ olan amcası Abdürrezzak İlmî Efendi'nin himayesinde yetişti.

1 Bu bölümün hazırlanmasında aynı bilgilerin tekrarı olduğu için büyük ölçüde Ömer Nasûhi Bilmen'in Hadis Kullanı isimli çalışmamızdan faydalanılmıştır.

2 Yaran, Rahmi, "Bilmen, Ömer Nasûhi," *DİA*, İstanbul, 1992, 6/162; Bilmen, A. Selim, *Ömer Nasûhi Bilmen'in Hayatı-Eserleri-Anılar*, s. 13, Yavuz, Hulusi, *Siyaset ve Kültür Tarihi Açısından Osmanlı Devleti ve İslam*, İz Yayıncılık, 1998, s. 208.

Bilmen'in doğum tarihi ve yeri konusunda ihtilaflar olmakla beraber Selahattin Kıyıcı doğum yerinin Salasor ve doğum tarihinin 1883 olduğunu belirtmiştir. Bkz. Kıyıcı, Selahattin, "*Ömer Nasûhi Bilmen'in Bazı Makaleleri*" *YYÜİFD*, 3. sayı, s. 2, Van 2000.

3 Sözlükte "vekil, bir topluluğun başkanı" anlamındaki nakîb kelimesiyle Hz. Muhammed'in, kızı Fatıma'nın iki oğlundan Hasan'ın soyunu ifade eden eşrâftan (tekili şerîf) oluşan terkip, peygamber soyundan gelenlerle ilgilenmek üzere kurulan teşkilâtın sorumlusu için kullanılmıştır. Bkz. Buzpınar, Şit Tufan, "Nakîbüleşrâf" *DİA*, İstanbul, 2000, 25/322.

Amcasından ve Erzurum Müftüsü Narmanlı Hüseyin Efendi'den yirmi yaşına kadar ders okudu. İki hocasının da vefatı üzerine 1908 yılında İstanbul'a gelerek burada Fatih Dersiâmlarından Tokatlı Şakir Efendinin derslerine devam edip icazet aldı. Aynı yıl açılan Medresetü'l-Kudât'a (Hukûk Fakültesi) girmiş ve burayı birincilikle bitirip, akabinde Ders Vekâleti tarafından açılan imtihanı da kazanarak Dersiâm⁴ oldu.⁵

1912 yılında Beyazıt dersiâmi olarak memuriyet hayatına başlayan Bilmen, 1913'te Fetvâhâne-i Âli Müsevvid Mülâzımlığı'na, (Fetva makamının stajer kâtipliği) bir yıl sonra başmülazımlığa ve 1915'te Mahkeme-i Temyiz Şer'iyye Dairesi Hey'eti Te'lifiyye Âzâlığı'na atandı. 1922 yılında Meclis-i Tedkikât-ı Şer'iyye Âzâlığı'na atanan Ömer Nasûhî, aynı yıl dairenin kaldırılması üzerine tekrar derisâmlığa döndü. 1923 yılında Sahn Medresesi Âli bölümünde kelâm müderrisliğine getirildi. Fakat bu medresenin kapanmasının ardından 14 Şubat 1926'da İstanbul Müftülüğü müsevvidliğine (Müftü Muavinliği) 16 Haziran 1943 yılında ise İstanbul Müftülüğüne getirildi.

Uzun yıllar İstanbul Müftülüğü görevine devam eden Bilmen, 30 Haziran 1960 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı'na atandı ve 6 Nisan 1961 yılında emekliye ayrıldı.⁶

4 Medreselerde öğrencilere, camilerde halka açık ders verme yetkisine sahip müderris için kullanılan unvan. Dersiâm olabilmek için medreseden mezun olup icazet aldıktan sonra bir imtihana daha girmek gerekiyordu. Bu şekilde halka açık ders verme yetkisi alan müderrisler halk arasında oldukça etkili oluyorlardı. Bkz. İşpirli, Mehmet “Dersiâm” *DİA*, İstanbul 1994, 9/185.

5 Bilmen, Ahmed Selim, *a.g.e.*, 15; Yaran, *a.g.m.*, *DİA*, 6/162; Yavuz, *a.g.e.*, 209.

6 Bilmen, A. Selim, *a.g.e.*, 15-22; Yaran, *a.g.m.*, *DİA*, 6/162; Yavuz, *a.g.e.*, 210.

Arapça ve Farsçayı çok iyi bilen Bilmen, bir ara Fransızca'ya merak sarmış ve tercüme yapabilecek kadar bu dili de öğrenmiştir.

Dersiâmlık diplomasını aldığı 1912 yılından itibaren bir müddet Fatih Camii'nde dersler veren Ömer Nasûhî, Dâru'l-Hilâfe Medresesi'nde ve Medresetu'l Vâizîn'de fıkıh ve fıkıh usûlü dersleri okuttu, ayrıca kelâm müderrisliği de yaptı.⁷ Bunun yanında Darüşşafaka Lisesi, İstanbul İmam Hatîb Okulu, Yüksek İslam Enstitüsü'nde fıkıh usûlü ve kelâm dersleri verdi. 12 Ekim 1971 yılında vefat eden Ömer Nasûhi Bilmen, Edirnekapı Sakızağacı Şehitliği'ne defnedildi.⁸

Ömrünü ilimle geçirmiş, geride pek çok eser bırakmış olan son devir âlimlerinden Ömer Nasûhi Bilmen, gerek tefsir gerek fıkıh alanında önemli iki eser bırakmıştır. Bunun yanında kelâm ve hadise dair eserler yazmıştır. Bilmen'in romanı ve değişik dergilerde yayınlanmış yayımlanmış pek çok yazısı da bulunmaktadır. Bu bölümde Bilmen'in eserleri ve özellikleri tanıtılacaktır.

2. ESERLERİ

Tefsir, Hadis, Fıkıh, Kelâm, Dil ve Edebiyat ve Farklı Konulardaki Diğer Eserleri şeklinde tasnif ettiğimiz bu bölümde Bilmen'in eserleri tanıtılacak, yeni baskıları varsa bunlara dipnotta temas edilecektir.

2.1. TEFSİRLE İLGİLİ ESERLERİ

Daha çok fikhî yönü ön planda tutulan Bilmen'in tefsirle ilgili dört adet eseri bulunmaktadır. Bu eserler sırasıyla şu şekildedir:

7 Bilmen, Ömer Nasûhi, *Büyük Tefsir Tarihi*, Bilmen Yayınevi, İstanbul, 1974, 2/797.

8 Bilmen, A. Selim, *a.g.e.*, 15; Yaran, *a.g.m.*, *DİA*, 6/162; Yavuz, *a.g.e.*, 217.

2. 1. 1. Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meâl-i Âlisi ve Tefsîri

Tefsir alanında 8 cilt olarak kaleme aldığı eser ilim dünyasında oldukça tanınmıştır. O, eserine üç sayfalık bir mukaddime yazarak başlamıştır. Bu mukaddimede Kur'an'ın mahiyetini, tefsirlerin gerekliliğini ve tefsir yazma nedenini açıklamıştır. Tefsirin mukaddimesinde Kur'an'ın evrensel bir kitap olduğunu, lafız ve manalarının vahye dayandığını, hükümlerinin bütün insanlığı kapsadığını belirtmiştir.⁹

Tefsir, “*Kabulünü zât-ı ilâhî'den istirham etmekte olduğum bu eserin naçizane tahririne -1 Muharrem 1381- (1961) senesinde başlanılmış ve -27 Zilhicce 1384- (1964) sene-i hicriyesinde nihayete erdirilmiştir*” cümleleriyle tamamlanmaktadır.¹⁰ Tefsir resmi Mushaf tertibinde ele alınmıştır. Sürenin başında nerede nazil olduğu, varsa sebab-i nüzûlü, kaçınıcı sûre ve kaç âyet olduğu, ismini nereden aldığı, hangi konulardan bahsettiği gibi umûmî bilgiler verilmiştir.¹¹ Konu bütünlüğüne göre âyetlerin önce meâli verilmiş daha sonra tefsire geçilmiştir. Âyetlerin sonunda günlük hayatta insanlara fayda sağlayacak nasihatlere de yer verilmiş, örnek olarak şiirler kullanılmıştır.¹²

Bilmen, Kur'an'ın Kur'an ile tefsir edilmesini öncelikli görmektedir.¹³ Daha sonra hadislerle birlikte sahâbe ve tâbiînin görüşlerine yer vermiştir.¹⁴ Genellikle hadislerin sened ve metinlerini vermemiş, bazen râvîsini zikretmiş bazen de kitap ismine atıf yapmıştır.¹⁵ Bilmen, tefsirinde israiliyat konusunda çok titiz

9 Bilmen, Ömer Nasûhî, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri, I-VIII*, Bilmen Yayınevi İstanbul, 1963. 1/3.

10 Bilmen, *a.g.e.*, 8/412.

11 Bilmen, *a.g.e.*, 1/6-7.

12 Bilmen, *a.g.e.*, 1/285, 334, 385.

13 Bilmen, *a.g.e.*, 1/190, 225, 292.

14 Bilmen, *a.g.e.*, 1/174.

15 Bilmen, *a.g.e.*, 1/167.

davranmıştır. Dilsel, kevnî ve bilimsel atıflar az da olsa bulunmakla birlikte eserin ilk bölümlerinde yer alan surelerde kapsamlı izahlar yapılmış ancak sonraki surelerde eserin bitirilme endişesi ile daha az kapsamlı bilgilere yer verilmiştir. Son olarak eserde genel ve özel pek çok tartışmaları ele almış, âyetle ilgili kavramların izahına genişçe yer vermiş, fikhî olarak uygulamanın nasıl olacağını anlatmış ve geçmiş âlimlerin görüşlerini aktarmıştır.¹⁶

2. 1. 2. Büyük Tefsir Tarihi ve Tabakâtü'l-Müfessirîn

Bilmen bu eserinde, müfessirlerin tefsir sahasındaki mesleklerini ve yaşamış oldukları asırlar itibariyle de tabakalarını tayin etmeye çalışmıştır.¹⁷ 464 kişinin hal tercemelerini kuşatıcı bir şekilde yazmıştır. Müfessirleri, tabiidinden itibaren vefat tarihlerine veya yaşadıkları asırlara göre 14 tabakaya ayırmıştır. Bu on dört tabakanın başında mümtaz tabaka olarak sahâbeden 15 kişiye yer vermiştir.¹⁸

Tefsir usûlü ile alakalı konuların ele alındığı ilk bölüm 1955 yılında, tabakatla ilgili kısım 1960 yılında Ankara'da basılmıştır. Daha sonra 1973 yılında iki cilt halinde Bilmen Yayınevi tarafından neşredilmiştir.¹⁹

2. 1. 3. Süre-i Fetih'in Türkçe Tefsiri, İ'tila-i İslam ve İstanbul'un Tarihçesi ve Fethi

İstanbul'un Fethi'nin 500. Yıldönümü münasebetiyle yazılan eser üç kısımdan oluşur. İlk kısım Fetih Suresinin tefsiri-ne ayrılmıştır.²⁰ Eserin mukaddimesinde Hudeybiye Antlaşması

16 Bilmen, *a.g.e.*, 1/309.

17 Bilmen, Ömer Nasûhî, *Büyük Tefsir Tarihi Tabakâtü'l- Müfessirîn*, 1/183, Bilmen Yayınevi, İstanbul, 1973.

18 Bilmen, *a.g.e.*, 1/187-202.

19 Bilmen, A.Selim, *a.g.e.*, 28, Yaran, Rahmi, *a.g.m.*, 6/163.

20 Bilmen, Ömer Nasûhî, *Süre-i Fetih'in Türkçe Tefsiri, İ'tila-i İslam ve İstanbul'un Tarihçesi ve Fethi*, Burhaneddin Erenler Matbası, İstanbul, 1953,

özetlenerek anlatılmış, fetih suresinin sebebi nüzûlü belirtildikten sonra sûrenin tefisiri uzunca yapılmıştır.²¹ İkinci kısım bir mukaddime yedi bölümden oluşur, dinler tarihiyle alakalıdır.²² Üçüncü kısım ise İstanbul'un tarihçesini vermektedir; fakat ilk baskıda bu tarihçe yoktur.²³ İlk defa 1953 yılında neşredilen eser daha sonra değişik yıllarda da basılmıştır.²⁴

2. 1. 4. Nasâyîhi Kur'aniye, Kur'an-ı Kerim'den Dersler ve Öğütler

Bu eser, Ömer Nasûhî'nin Ramazan ayında vermiş olduğu vaazların özetlerinden meydana gelmiştir. Eserin mukaddimesinde nasihat nedir, vaizler ve mev'izalar nasıl olmalıdır gibi sorular on maddelik bir özetle cevaplanmıştır. Daha sonra otuz derste otuz vaaz işlenmiştir. Dersler, önce konuyla ilgili bir âyet verilip manasının açıklanmasıyla başlanıp daha sonra o âyetin konuyla ilişkisi kurularak anlatılmıştır.²⁵

Önceleri “*Nasâyîhi Kur'aniye*” ismiyle basılan eser daha sonra “*Kur'an-ı Kerim'den Dersler ve Öğütler*” şeklinde basılmaya devam edilmiştir. Eserin üslubu vaaz niteliğindedir.²⁶

2. 2. HADİSLE İLGİLİ ESERLERİ

Ömer Nasûhî Bilmen'in hadisle ilgili doğrudan telif ettiği bir eseri yoktur. Ancak *Hikmet Goncalan, 500 Hadis-i Şerif* isimli eseri hadis derlemesi niteliğindedir.

s.3-163 arası.

21 Bilmen, a.g.e., 3-8.

22 Bilmen, a.g.e., s.163-273.

23 Bilmen, a.g.e., s. 273.

24 Bilmen, A.Selim, a.g.e., 28; Yaran, Rahmi, a.g.m., 6/163.

25 Bilmen, Ömer Nasûhî, *Nasâyîhi Kur'aniyye, Kur'an-ı Kerim'den Dersler ve Öğütler*, Bilmen Yayınevi, İstanbul,1964. s. 5-11.

26 Bilmen, A. Selim, a.g.e., 29; Yaran, Rahmi, a.g.m., 6/163.

2. 2. 1. Hikmet Goncaları, 500 Hadis-i Şerif

Bu eser adı üstünde beş yüz hadis-i şeriften oluşmaktadır. Eser Buhârî, Müslim ve Ebû Dâvûd başta olmak üzere muhtelif kitaplardan derlediği hadisleri içerir. Bu kitap, hadislerin metninin verilmesi, daha sonra tercümelerinin yapılması ve akabinde şerh mahiyetinde tavsiye ve öğütlerin yapılmasından müteşekkildir. Kitabın önsözü hadis usûlüne dair bazı terimlerin izahı ile başlayıp daha sonra Bilmen'in hadisleri aldığı kaynaklara verdiği rumuzların izahına geçilmiştir.

Eser 1963 yılında Bilmen yayınlarınca basılmıştır.²⁷ Günümüzde sadeleştirilerek tekrar basılan eserde yer alan rivâyetlerin tahrîc edilmesi gerekmektedir. Bu çalışmanın halen yapılmamış olması ilim dünyası için büyük bir eksikliktir.

2. 3. İSLÂM HUKÛKUyla İLGİLİ ESERLERİ

Fetvâ makamında bulunan ve fıkıhçılığı otoritelerce kabul edilen Bilmen'in *İstılâhâtı Fıhkıyye Kâmûsu* ve *Büyük İslam İl-mihâli* bulunmaktadır. Şimdi bu eserlerle ilgili bilgiler vereceğiz.

2. 3. 1. Hukûk-ı İslâmiyye ve İstılâhâtı Fıhkıyye

Kâmûsu

Ömer Nasûhi Bilmen'in belki de en önemli eseri olarak görülen *Kâmûs*, İslam Hukuku'nda mezhepler arası mukayeseli bir çalışmadır. Bu sahada sistematik olarak hazırlanmış eserlerdendir. Konular belirli bir usûl ve metodla ele alınmıştır.

İslam Hukûkunun tamamını kapsayan ve Türkçe olarak yazılması öngörülen ilk eser, Mustafa Hayri Efendi'nin (v.1320/1921) Şeyhülislamlığı zamanında düşünülmüştür. Bu bağlamda nikâh, talâk, muamelât ve cezâya dair özellikle Hanefî mezhebinin

27 Bilmen, Ömer Nasûhi, *Hikmet Goncaları, 500 Hadis-i Şerif*, Bilmen Yayınları, İstanbul, 1963. Bu eser aynı isimle sadeleştirilip basılmıştır.

görüşlerini içine alan bir eserin yazılması için Meşihat-ı İslamiyye Dairesi'nde bir heyet kurulmuş ve bu heyet başta nikâh ve talakla ilgili konular olmak üzere çeşitli meseleleri ihtiva eden Arapça metinleri toplamıştır. Bu metinlerin tercümesi için üyelerden “*Mecelle*” şârihi Ali Haydar Efendi (v.1335/1916)²⁸ ile fetvahane-de telif heyeti azası olan Ömer Nasûhi Bilmen görevlendirilmiştir. Ancak Hayri Efendi'nin Şeyhülislamlıktan ayrılmasıyla (16 Mayıs 1916) bu heyetin çalışmaları durmuştur. Daha sonra Ömer Nasûhi, bu eseri kendi başına tamamlamaya muvafık olmuştur.²⁹

Yayınlandığı anda büyük yankı uyandıran bu eser, sistematik bir çalışma olup mezhepler arası mukayeseli bir İslam Hukûku kitabıdır. Türkiye'de Latin alfabelerinin kabulünden sonra kaleme alınmış kapsamlı bir eserdir.

Müellif, eserin önsözünde fıkıh ilminin ibadetler, vakıf, vasiyet, miras gibi değişik dallarında Türkçe bazı eserler bulunmakla beraber İslam Hukûku'nun bütün konularını içeren kitapların yok denecek ölçüde az olduğunu, Türkçe'ye çevrilen bazı fıkıh kitaplarının da ya çok muhtasar ya da düzensiz şekilde kaleme

28 Küçük Ali Haydar Efendi: Haydar Molla veya çağdaşı Usul-i Fıkıh müellifi Haydar Efendi'den (Büyük) yaşça küçük olduğu için Küçük Haydar Efendi diye de anılmaktadır. Soyadı kanunundan sonra Arsebük soyadını almıştır. (24 Nisan 1853) Batum'da doğdu. 1935 yılında İstanbul'da vefat etti.

Ali Haydar Efendi'nin hâkimlik hayatının yanı sıra uzun bir öğretim hayatı da olmuş, on iki yıl Mülkiye Mektebi'nde, beş yıl Medresetü'l-kudât'ta ve otuz yılda Hukuk Mektebi'nde Mecelle, Ahkâm-ı evkâf ve kavânin dersleri okumuştur. Bu arada, başta Mecelle şerhi olmak üzere birçok kitap ve makale kaleme alarak verimli bir telif hayatı geçirmiştir.

Eserleri:

1- *Düerü'l-Hükkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm*.

2- *Mirkâtü'l- Mecelle*.

3- *Şerh-i Cedid li-Kânûni'l Arâzi*.

4- *Tertibü's-Sunûf fi Ahkâmi'l Vukûf*.

5- *Tavzihu'l-Müşkilât*.

6- *Teshilü'l-Ferâiz*.

29 Bilmen, A.Selim, *a.g.e.*, 36-37; Yaran, Rahmi, *a.g.m.*, 6/163.

alındığını söyleyerek bu alanda kapsamlı bir eserin telifine olan ihtiyacı dile getirir.³⁰

Eserin ibadetlerle ilgili kısmı 1947 yılında “*Büyük İslam İlmihali*” adıyla ayrıca basılmıştır. Eserin hazırlanması akademik çevrelerde geniş yankı uyandırmış ve yayımlanması için özellikle Ebül’ulâ Mardin’in olumlu mütâlaası, Sıddık Sami Onar, Hüseyin Nail Kubalı ve Hıfzı Veldet Velidedeoğlu’nun bu yöndeki teşvik ve kararları sonucu eser, İstanbul Üniversitesi Hukûk Fakültesi tarafından 1949-1952 yıllarında neşredilmiştir. Adı geçen Hukukçuların da esere yazdıkları takrizlerde işaret ettikleri gibi, İslam Hukûku’nu hakkıyla bilen insanların çok azaldığı bir dönemde yazılan bu kitap, hem Müslümanların çeşitli dini ve hukûkî problemlere karşı İslam Hukûkunun çözümlerini öğrenme ihtiyacını gidermiş, hem de Türk Hukûk Tarihi ve İslam Hukûku’nun klasik doktrinini araştırarak hukûkçular için önemli bir kaynak teşkil etmiştir.³¹ Istilâhât-ı Fıkhiyye Kâmûs’u şu anda bir heyet tarafından sadeleştirilmektedir.

2. 3. 2. Büyük İslam İlmihali

Bilmen’in, Müslümanların ibadet hayatına fayda sağlaması için yazdığı bu eser, ilk olarak 1947-1948 yılları arasında fasiküller halinde yayımlanmıştır. Daha sonra tek cilt halinde pek çok kez basılmıştır. Eser 10 bölümden oluşmaktadır. Bu bölümler şunlardır: *İtikad, Tahâret, Namaz, Oruç, Zekât, Hac, Kurban ve Av, Kerahiyet ve İstîhsan, İslam Ahlakı, Siyer-i Nebi*. İtikad konusunda özet bilgilerle başlayan bu eserde, ibadetlerle ilgili konulara geniş yer verilmiş ve dini hükümler detaylı ve doyurucu bir biçimde açıklanmıştır. Eserin son kısmı İslam ahlakı ile Kur’an’da ismi geçen peygamberlerin ve Peygamber Efendimizin

30 Bilmen, *Kâmûs*, 1/3-4.

31 Koca Ferhat, “Hukûk-ı İslamiyye ve Istilâhât-ı Fıkhiyye Kâmûsü,” *DİA*, 38/319; Takrizler için bkz. Bimen, Ömer Nasûhî, *Hukûk-ı İslamiyye ve Istilâhât-ı Fıkhiyye Kâmûsü*, 8/289-296, Bilmen Yayınevi, İstanbul, 1968.

(s) hayatlarına ayrılmıştır. Sadeleştirilmiş şekliyle baskıları günümüzde de devam etmektedir.

Eser genel itibariyle Hanefi mezhebinin görüşleri etrafında oluşturulmuş bunun yanı sıra ihtiyaca göre diğer mezheplerin uygulamaları da belirtilmiştir. Bilmen, bu eserindeki hadislerin hiçbirinin kaynağını belirtmemiştir. Hadis naklederken “*bir hadisi şerifte buyuruldu ki*” diyerek o rivâyeti nakletmiştir. Birkaç râvî dışında hadislerin râvîlerinin ismini de zikretmemiştir. Aynı şekilde âyetlerin de kaynağı gösterilmeden nakledilmiştir.³² Kitabın ilk baskısı Bilmen Yayınevi tarafından 1963 yılında yapılmıştır.³³

2. 4. KELÂM İLMİYLE İLGİLİ ESERLERİ

Ömer Nasûhi Bilmen'in kelâm ilmi ile ilgili iki eserini tespit edebildik. Şimdi bu eserleri tanıtacağız.

2. 4. 1. Muvazzah İlm-i Kelâm

Altı bölüm ve sonuçtan oluşan eser, kelâm ilmi ile ilgili Cumhuriyet sonrası dönemde yazılmış olması dolayısıyla önemlidir. Başlıca itikadi ve kelâmî konulara yer verilmiş ve bazı modernist akımlar hakkında tenkitlerde bulunulmuştur.³⁴ Bilmen'in kelâm alanındaki bu eseri bizim çalışmamızın konusu olması hasebiyle özel bir başlık altında ikinci bölümün başında tanıtılacaktır.

2. 4. 2. Mûlahhas İlm-i Tevhid Akâid-i İslâmiyye

1962 yılında 95 sayfa olarak basılan eser, isminden de anlaşılacağı üzere İslam akaidine ait konuları incelemektedir. Eser

32 Hadislerin tahriri ve detaylı bilgi için bkz. Aslan, Mehmet Emin, *Ömer Nasûhî Bilmen'in Büyük İslam İlmihali Adlı Eserinde Geçen Hadislerin Tahriri ve Değerlendirilmesi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, Adana 2011. s.135.

33 Bilmen, Ömer Nasûhî, *Büyük İslam İlmihali*, s.8; Bilmen, A.Selim, *a.g.e.*, 49

34 Yaran, Rahmi, *a.g.m.*, 6/163.

Yüksek İslam Enstitüsü müfredatına göre düzenlenmiştir.³⁵ Eserin konuları “Tevhîd-i Bâri, Melâike-i Kirâm, Semâvî Kitaplar, Nübüvvet ve Risâlet, Yevmi'l-Ahiret, Kaza ve Kader Hüsün ve Kubuh” olmak üzere altı fasıldan oluşmaktadır.³⁶ Günümüzde ise yeni baskıları mevcuttur.

2. 5. DİL VE EDEBİYATLA İLGİLİ ESERLERİ

Daha çok dini ve ilmî eserleriyle tanınan Bilmen'in şiir, roman ve lügat yazması onun çok yönlü oluşunun bir göstergesidir.

2. 5. 1. İki Şukûfe-i Taaşşuk

Ömer Nasûhi Bilmen'in 1904 yılında yazdığı “İki Aşk Çiçeği” anlamına gelen eser, vefatının akabinde oğlu tarafından Bilmen'in hayatının anlatıldığı bir eserin 99-168 sayfaları arasında neşredilmiştir. 1900'lü yılların edebi durumunu, öğretici bir üslupla gösteren bu eser, sadeleştirilmeden basılmıştır.³⁷

2. 5. 2. Nüzhetu'l-Ervâh

Gençlik yıllarında Farsça yazıp daha sonra Türkçe'ye çevirdiği bir divançesidir.³⁸ 1968 yılında İstanbul'da neşredilmiştir.

2. 5. 3. Dini ve Felsefi Ahlâk Lügatçesi

Bu eserde müellif günlük hayatta ve edebiyat sahasında kullanılan 770 kelimenin izahını yapmıştır. Bilmen, önce her kelimenin sözlük manasını daha sonra terim anlamını vermiştir. Akabinde terimin daha kalıcı olması için bir beyit veya kıta

35 Bilmen, Ömer Nasûhî, *Mûlahhas İlmi Tevhîd Akâid-i İslamiyye*, Ahmed Said Matbası, İstanbul, 1962. s.1.

36 Bilmen, *a.g.e.*, s. 3, 53, 56, 61, 74, 83.

37 Yaran, Rahmi, *a.g.e.*, 6/163; Bilmen; A.Selim, *a.g.e.*, 26. Eser 2007 yılında “İki Aşk Çiçeği” adıyla tekrar basılmıştır.

38 Yaran, Rahmi, *a.g.m.*, 6/163.

örnekleminde bulunmuştur. Eserin düzeni Osmanlı Türkçesine göredir.³⁹

2. 6. FARKLI KONULARDAKİ ESERLERİ

Bilmen'in muhtelif konularda yazdığı eserleri de bulunmaktadır. Bu eserler sırasıyla şunlardır:

2. 6. 1. Yüksek İslam Ahlâkı

Amelî ve nazarî ahlâk dersleridir. Bilmen'in Dârü'sşafaka Lisesi'nde okuttuğu ahlâk derslerinden derlenmiştir. İlk önce 1949 yılında basılan eser, daha sonra Bilmen Yayınlarından 1964 yılında ikinci defa çıkmıştır.

Yüksek İslam Ahlâkı, onun şahsında temsil ettiği ahlâkî değerlerin kaleme dökülmüş bir özeti gibidir. Bir el kitabı niteliğinde olan bu eser, ahlâkın kaynağının İslam olduğu, aklın ve vicdanın vahiyden beslenmeden ahlâkî değer üretmeyeceği, din olmadan ahlâkın mümkün olmadığı fikri üzerine bina edilir. Batılı ahlâkçıların görüşlerine de yer veren Bilmen, ahlâk kavramını nazarî, amelî, ferdî, içtimâî, ailevî gibi kavramlar öncülüğünde bütün yönleriyle ele alır.”⁴⁰

2. 6. 2. Ashab-ı Kirâm Hakkında Müslümanların Nezih İtikâtları ve Hz. Muâviye Hakkındaki Suallere Cevaplar

1948 yılında yayımlanan eser, o günlerde bazı dergilerde yer alan sahâbe hakkındaki olumsuz görüşlere karşı bir cevap niteliğindedir. Müellif kitabı yazmaktaki amacını belirtirken daha hacimli bir esere ihtiyaç olduğunu ve yazmak istediğini ancak vazifelerinin yoğunluğundan dolayı yazamadığını belirtmiştir.

39 Bilmen, A.Selim, *a.g.e.*, 53.

40 Bilmen, Ömer Nasûhî, *Yüksek İslam Ahlâkı*, Timaş Yayınları. İstanbul 2007.

Eser, Hz. Peygamber (s) ve âline ta'zim, ehl-i beyte hürmet ve sahâbîlere dair genel bilgilerden oluşan bir bölümle başlar ve üç bölümden oluşmaktadır. Müellif, ilk bölümde Hz. Peygamber ve ahabî hakkında yaklaşık altmış sayfa bilgi aktarmış, daha sonra Muâviye, Ebû Süfyan ve Yezid gibi devrin önemli şahısları ile ilgili 41 soruya cevap vermiştir. Son bölümde ehl-i sünnet görüşünü savunanların sahâbe hakkındaki tavrını hadis, fıkıh, kelâm, islam tarihi gibi alanlardan örneklerle anlatmıştır.⁴¹

2. 6. 3. İslamiyetin Ulvî Mahiyeti, Müslümanların Yüksek İtikadları Hakkında Tedkikatta Bulunan Bir Amerikalının Suallerine Cevaplar

Bu kitap, müellifin Amerikalı bir kimsenin İslam dini hakkında sorduğu 23 soruya verdiği cevaplardan müteşekkildir. İlk olarak Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından 1963 yılında 32 sayfa olarak basılmıştır. Eser tevhid, nübüvvet ve mead konuları etrafında kaleme alınmıştır.⁴²

2. 6. 4. Sualli-Cevaplı Dini Bilgiler

Bu eser, müftülük, vaizlik, imam-hatiplik, müezzin-kayyım ve Kur'an kursu öğreticiliği gibi görevler için imtihana gireceklere yardımcı kitap olarak hazırlanmıştır.⁴³ Eserde tefsir, fıkıh, hadis, kelâm, siyer gibi temel İslam ilimlerinden bilgiler vardır.⁴⁴

Pek çok kitap telif eden Bilmen'in muhtelif dergilerde yayımlanmış ilmî-edebî makale ve yazıları bulunmaktadır.

41 Bilmen, Ömer Nasûhî, *Ashab-ı Kirâm Hakkında Müslümanların Nezih İtikatları ve Hz. Muâviye Hakkındaki Suallere Cevaplar*, Burhaneddin Erenler Matbaası, 1948, s. 5.

42 Bilmen, Ömer Nasûhî, *İslamiyetin Ulvî Mahiyeti, Müslümanların Yüksek İtikadları Hakkında Tedkikatta Bulunan Bir Amerikalının Suallerine Cevaplar*, D.İ.B. Yayınları, Ankara, 1956.

43 Yaran, Rahmi, *a.g.m.*, 6/163.

44 Bilmen, Ömer Nasûhî, *Dini Bilgiler, (Sualli-Cevaplı)* Bilmen Yay., İstanbul, t.y., (Mukaddime) s. 3-4

“*Beyânu'l-Hak, Sebîlürreşâd, Sırât-ı Müstakîm İslâmın Nuru*” bu dergilerden bazılarıdır.⁴⁵

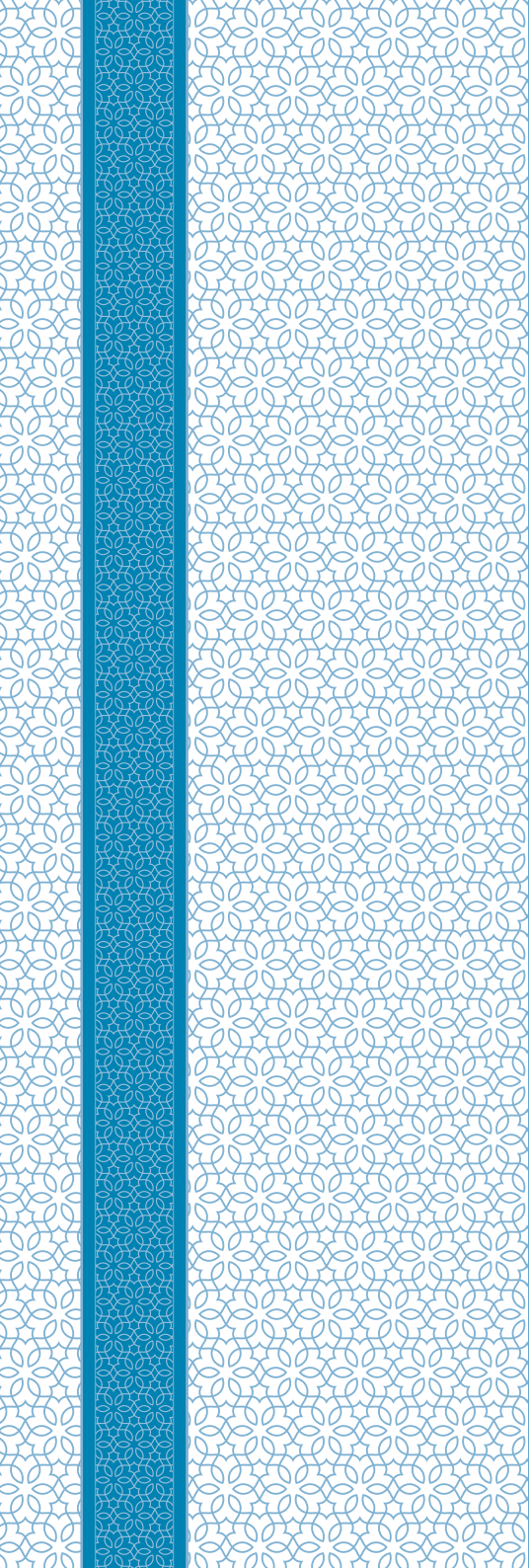
Özellikle fıkıh, kelâm ve tefsir ilmine önemli katkıları olan Ömer Nasûhî Bilmen'in eserleri üzerine özellikle akademik sâhada çalışmalar yapılmaktadır. Bu çalışmalar lisans tezi olarak başlayıp doktora seviyesine kadar ulaşmıştır. Bilmen'in eserlerindeki hadislerle yönelik iki adet Yüksek Lisans Tezi ve bir tebliğ sunumu hazırlanmıştır.⁴⁶

Bilmen'in hayatı, ilmî kişiliği, eserleri ve hadis ilmi ile ilişkisini anlattığımız birinci bölümden sonra şimdi *Muvazzah İlm-i Kelâm*'ın tanıtımı ve rivâyetlerin tahrîcini yaptığımız ikinci bölüme geçiyoruz.

45 Yaran, Rahmi, *a.g.m.*, 6/163.

46 Söz konusu çalışmalar sırasıyla şu şekildedir:

1. Aslan, Mehmet Emin, *Ömer Nasûhî Bilmen'in Büyük İslam İlmihali Adlı Eserinde Geçen Hadislerin Tahrîci ve Değerlendirilmesi*, Çukurova Üniversitesi SBE, Danışman: Doç. Dr. Muhammed YILMAZ, Adana, 2011.
2. Yüceer, Mustafa, *Ömer Nasûhî Bilmen'in Hukûk-ı İslâmiyye ve Istilâhât-ı Fıkhiyye Kâmûsu Adlı Eserinde Geçen Hadislerin Tahrîc ve Değerlendirilmesi*, Necmettin Erbakan Üniversitesi, SBE, Danışman, Prof. Dr. Bilal SAKLAN, Konya, 2015.
3. Cirit, Hasan, “Ömer Nasûhî Bilmen'in Hadis ve Sünnet Anlayışı, (18 sayfa Tebliğ) “Müftü ve Müderris Ömer Nasûhî Bilmen, (Ulusal Sempozyum) İstanbul, 25-26 Ekim 2014.

İkinci Bölüm

MUVAZZAH İLM-İ KELÂM VE HADİS KULLANIMI

1. MUVAZZAH İLM-İ KELÂM

Daruşşafaka Lisesi'nde Kelâm ve Peygamberler Tarihi öğretmeni olan Ömer Nasûhi Bilmen, okullarda ders kitabı olma niteliğinde bir metin kaleme almış ve bu metni herkesin anlayacağı seviyede izah ederek *Muvazzah İlm-i Kelâm* adlı eserini yazmıştır. Kitap harf inkılabından önce Osmanlıca yazılmış ve 1339/1943 yıllarında basılmıştır. Yazar önsözünde kitabın içeriklerinden ve öneminden şu cümlelerle bahsetmektedir:

“Bu kitap, Müslümanların sahih, dosdoğru inançlarını içermektedir. Genel olarak dinlere ve bilhassa mübarek İslâm dininin yüce mahiyetine dair bir hayli mühim konuları ihtiva eder. İslâm inançları hususunda birçok incelemeleri kapsayan, kelâm meseleleri ile alakalı bulunan bir kısım felsefî teorileri, araştırmaları ihtiva eder. Zamanımızda münakaşa konusu olan tarihî, sosyal bir takım mühim meseleler hakkında bir hayli malûmat ve tetkikler kendisinde bulunmaktadır. Ümmetin fertlerinin maneviyatını yükseltmeye, hakikatleri araştırmakta bulunan genç fikirleri aydınlatmaya, toplumun ruhî ihtiyaçlarını tatmine hizmet edecek yeni bir tarzda yazılmıştır. Bu hususlarda geçmiş ve asrımızdaki muhterem birçok zatların ilmî eserlerinden istifade

olunmuştur. Bu kitabın metin kısmı, başlı başına kısa, faydalı bir akaid risalesi demektir. İzah başlığı altındaki kısım da bir şerh mahiyetinde bulunmaktadır.”¹

Bilmen'in eserleri Mehmet Talu ve ilmi bir heyet tarafından sadeleştirilmektedir. *Muvazzah İlm-i Kelâm*, aynı heyet tarafından 2007 yılında asıl baskısı (1339-1943) esas alınarak sadeleştirilmiştir. Bu çalışma bizim araştırmamızda kullanılmış olup özellikle hadislerde görülen eksikliklere işaret edilmiştir. Eser bu alandaki tercüme eserlerle kıyaslanamayacak kadar orijinal bir yapıttır. Özellikle kelâmî meselelere ehl-i sünnet çizgisinde getirdiği bakış açısı ile okuyucunun pek çok problemi bu eserle çözülmektedir. Kitap, üç bahisten oluşan giriş ve altı bölümden oluşmaktadır.

Muvazzah İlm-i Kelâm adlı eserin giriş kısmında öncelikle kelâm ilminin mahiyeti, müspet ilimler ve felsefe arasındaki farklar, kelâm ilminin konusu ve meseleleri, bu ilme kelâm ilmi adının verilmesinin sebebi, kelâm ilminin gaye ve mertebesi, mebnası, tarihçesi, ilim elde etme yolları, İslâm fırkaları, İslâm hakikatlerinin ortaya çıkmasını temin etmek maksadı ile yapılan ilmi çalışmalar, başlıca felsefî görüşler, İslâm ilimlerinin kitap haline getirilmesi ve fikhî mezhebler tanıtılmıştır.

Bu tanıtımdan sonra ikinci bahiste, dinin mahiyeti, insanların din kurucusu olamayacakları, dinlerin tarihçesi, tetebbuâtı ric'iyeye nazariyyesi ve bu nazariyenin tenkidi, dinler arasındaki tekâmül, dinin en mühim beşerî ihtiyaçlardan olduğu, dinin ahlâkın esası, medeniyetin dayanağı olması, dinsizlik cereyanının kavimler hakkında vahim sonuçları, beşeriyetin saadetini temini için dinin lüzumu, ahlâki terbiye, halkın düşüncesi, vicdan ve beşeri

1 Bilmen, Ömer Nasûhî, *Muvazzah İlmi Kelâm*, Bilmen Yayınevi, İstanbul, 1972, s. 3; “*Muvazzah İlm-i Kelâm Dersleri*”, s. 10; (Metni tashih eden – Sadeleştiren: Mehmet Talu başkanlığında ilmi bir heyet) Kitap Kitap, İstanbul 2007.

kanunlar gibi şeylerin dinin yerine geçemeyeceği meselesi, ilâhî dinlerin iman bakımından bir ancak hüküm bakımından farklı olduğu meselesi, neshin mahiyeti, İslâm dininin fitrî, umumî ve diğer dinlerden daha mükemmel olan son din olduğu, İslâm dininin ilim ve hikmet üzerine kurulmuş en yüksek hukukî ve ictimâî kaideleri barındırdığı, İslam dininde ruhbanlığın yasak olması, ruhanî ve cismanî sınıfların mevcut olmaması, İslamiyet'e göre hürriyet, esaret ve cihad konuları ele alınmıştır.

Girişin son kısmında şer'î hükümler, iman, İslâm, ikrar ve şehadet, salih ameller, tafsîlî ve icmâlî iman, zarûriyyât-ı diniyye, imanın sahih olmasının şartları, imanı muhafaza etmek imanı kazanmaktan daha zor olduğu, imanın, sahibini azaptan kurtarıp, saadete kavuşturmasındaki şart ile taklidî ve istidlalî iman gibi konular incelenmiştir.

Eser bu tanıtıcı bilgilerin ardından klasik bir tasnifle imanın şartları olarak kabul edilen "Âmentü" şerhi gibi tertip edilmiş ve altı bölümde Allah (c), peygamberler, kitaplar, melekler, kaza ve kader ile ahiret hakkında bilgiler verilmiştir. Sonuç kısmında ise kâinatın bazı eşsiz-benzersiz olaylarına işaret edilerek kevnî âyetlere vurgu yapılmıştır.

İlahiyyat başlığını taşıyan birinci bölümde Allah'a iman, marifetullahın (Allah'ı bilme) vacip olması ve bilmenin yolları, fetret ehli ve kısımları, Allah'ın zatını idrâk etmenin imkanı, Allah'ın sıfatları, vacibü'l-vücûdu ispat hususundaki metotlar, ekoller, hudûs, imkân, ibda' ve gaye metotları, tabiat ötesi (metafizik) ve ahlâkî metot, materyalistlerin kâinatın yaratılışı hakkındaki varsayımlarının iptali, yaratılış hakkında İslâmî görüşler, Allah'ın (c) sıfatlarını ispat, birden fazla ilâh varsayımındaki sakıncalar, tevârüd ve temanü' delilleri, Allah'ta (c) benzerliği vehmettiren sıfatlar, Allah'ın (c) sıfatlarının alakalı olduğu hususlar, Allah'ta (c) caiz olan şeyler ve Onu görmenin caizliği konuları tartışılmıştır.

İkinci bölüm peygamberler hakkında olup iki kısma ayrılmıştır. Birinci kısımda peygamberlere iman, nübüvvet ve risâletin aklen mümkün olması ve bilfiil vuku bulması, insanlığın peygamberlere ihtiyaç duyması, peygamberlerin gönderilmesindeki hikmetler ve faydalar, nübüvvet ve risâletin mucizeler ile sabit olması, mucizelerin mahiyeti ve gerçekleşmesinin mümkün oluşu, tabiat kanunlarının zarûrî olmayışı, harikulade olan şeylerin çeşitleri, mucizeler ile diğer harikulade olan şeyler arasındaki fark, ilâhî vahyin mahiyeti, geliş yolları, Hz. Peygamber'in nail olduğu ilâhî vahiy ve vahiy hakkındaki yanlış kanaatler ayrıca peygamberler hakkında vacip ve mümtenî olan sıfatlar ele alınmıştır.

Bölümün ikinci kısmı ise son peygamber olan Hz. Muhammed'e (sav) ayrılmış olup şu alt başlıkları içermektedir:

- Hz. Peygamber'in (s) nübüvvet ve risâleti ile hissi ve aklî mucizeleri.

- Hz. Peygamber'in zâtı, sıfatları ile bunların dışında olan hissi mucizeleri.

- Hz. Peygamber'in aklî mucizeleri:

1- Peygamberlikten kaynaklanan mükemmellikler

2- Hz. Peygamber'in din ve peygamberlik hususunda ortaya koyduğu başarılar.

3- Zahmetlere tahammülü ve dünyaya iltifat etmemesi.

4- Dualarının kabul edilmesi.

5- Gayba ait işlerden haber vermesi.

6- İsim ve sıfatlarının önceki kitaplarda yazılı olması.

Hz. Peygamber'in hissî ve aklî mucizelerinin yanında bir hikmetten dolayı ümmî bulunması, peygamberliği birinden öğrenmesi hakkındaki iftiraların incelenerek reddedilmesi, mîrâc olayı, son peygamber oluşu, peygamberliğin Hz. Muhammed (s)

ile son bulması, Hz. Peygamber'in (s) diğer Peygamberlerden üstün olduğu, Peygamberlerden sonra insanların en faziletlisi olan hulefâi râşidin ile aşere-i mübeşşereden diğer zatların hal tercümeleri, onlar hakkında görevlerimiz, Cemel ve Siffin vak'aları ve Hz. Peygamber'in (s) mübarek temiz hanımlarının birden fazla olmasındaki yüksek hikmetler ve bu husustaki itirazların reddi bu bölümde değerlendirilmiştir.

Üçüncü bölüm ilâhî kitaplar hakkında olup ilâhî kitaplara iman, ilâhî kitapların kısımları, Tevrat ve İncil'in asıl nüshalarının mevcut olmadığı, Kur'an-ı Kerim'in indirilişi, yüksek mahiyeti ile lafız ve manaları itibariyle muazzam bir mucize olduğu, Kur'an âyetleri arasındaki ahenk, bâzı Kur'an âyetlerinin tekrarındaki hikmet, Kur'an âyetlerinin toplanması ve bu toplanmasındaki güzellikler, Kur'an-ı mûcizbeyanın (ifadesiyle aciz bırakan) tercümesinin mümkün olmadığı, Kur'an-ı Kerim'in içerdiği yüksek hakikatlerden olan itikad, ibadetler, muameleler, cezalar, edep ve ahlâk, nasihatler ve tavsiyeler, vaat ve tehdit, tabiattaki hakikatler, kıssa ve tarihi olaylar hususundaki yüce hakikatler hakkında bilgi verilmiştir.

Dördüncü bölümde melekler ele alınmış ve meleklerle iman, meleklerin kısımları, var oluşlarının nakli delil ile sabit ve aklen caiz olması, meleklerin mahiyeti ve vasıfları, melekler ile insanlar arasındaki üstünlük derecesi, cin ve şeytan denilen gözle görülemeyen varlıklar, Hz. Peygamber'in (s) cinlere İslamiyet'i tebliğ etmesi ve şeytanî vesveselerin meydana geliş şekilleri hakkında bilgiler verilmiştir.

Kaza ve kaderin tartışıldığı beşinci bölümde kaza ve kadere iman, kaza ve kaderin mahiyeti ile kapsadığı alan, insanın kendi iradesi ile yaptığı ve yapmaya mecbur olduğu fiiller, kulların fiilleri hakkında ehli sünnetin görüşü, kulların fiilleri hakkında Kaderiyye ve Cebriyye mezheplerinin fikirleri ve onların bu fikirlerine itirazlar, kâinattaki kanunların, kuvvetlerin normal

sebeplerden ibaret oluşu, İcabiyye mezhebi², delilleri ve İcabiyye mezhebine itirazlar, insanları kendi iradelerinden mahrum kabul etmenin imkansızlığı, İcabiyye ile Cebriyye mezhebi arasındaki farklar, kaza ve kaderi delil getirmenin yasaklanması ve sebeplere sarılmayı terk etmenin caiz olmaması, sebeplere yapışmanın tevekkülle ilişkisi, kaza ve kader hakkındaki Müslümanların inancını gayrimüslimlerin yanlış anlaması, Allah'ın (c) fiillerinde hikmet ve maslahatların bulunması, hayır ve şer hakkında değerlendirmeler, rızık meselesi, ecelin mahiyeti ve öldürülenin eceliyle vefatı, ömrün artıp artmaması ve tabii ölüm, öldürücü bir şeyin tesiriyle ölüm konuları ele alınmıştır.

Altıncı bölüm ahiret konusunda olup şu alt başlıkları içermektedir:

1- Ahiret gününe iman, ahiret gününde olacak şeyler: Sûra üfürülmesi, kitabın verilmesi, mizan, sual, kevser havzı, şefaet, sırat

2- Berzah âlemi, kabir halleri, kıyamet alâmetleri ve kıyamet alâmetlerinin gerçekleşmesinin mümkün olması.

3- Büyük kıyamet, kıyametin oluş şekli hakkındaki bilimsel ihtimaller, kıyamete dair Kur'an'ın bazı açıklamaları, haşrın oluş şekli, beden ile haşrın inkâr edenlerin delillerine itirazlar.

4- Cennet ile cehennemin şu anda yaratılmış bulunması, cennet nimetleri ile cehennem azabının, dünya nimetleri ve azabıyla kıyaslanamayacağı, cennet ile cehennemin varlığının şer'an sabit olduğu gibi müsbet ilme de zıt olmadığı.

2 İcabiyye mezhebi olarak verilen mezhep "Kâinata olup biten her hadisenin maddî veya mânevî sebeplerin zorunlu sonucu olduğunu ileri süren felsefî doktrin" şeklinde tanımlanan Determinizm'in karşılığıdır. Detaylı bilgi için bkz. Kutluer İlhan, Determinizm, *DİA*, 9/215-220, Ankara 1994.

5- İnsanın mahiyeti, ruhun varlığı ve bu husustaki İslâm inancı, ruh hakkında materyalistlerin görüşleri ve bu görüşlerin tenkidi.

Sonuç kısmı, kâinatın eşsiz-benzersiz olaylarını izaha yöneliktir. Bu kısımda gökler, arş ve kürsi, levh ve kalem gibi konuların yanında sabit ve döner yıldızlar, şihâb, yer ve yeryüzünün oluşumu, yeryüzündeki yaratılıştan olan ilahi hibeler, ra'd, berk, sâikâ, zelzele, bulut ve yağmurlar hakkında bilgi verilmiş, bunları tefekkür etmenin önemi de anlatılarak bir dua ile eser tamamlanmıştır.

Ömer Nasûhî Bilmen, önceki bölümde de zikredildiği üzere fıkıh, tefsir, kelâm, hadis gibi alanlarda eserler telif eden bir âlimdir. Onun kelâm ile ilgili eserlerinde geleneksel kelâm bilgisi ile modern zamanların görüşlerine yönelik verdiği cevaplar son derece önemlidir. Bu anlamda başlangıçtan günümüze kadar özellikle tartışmalı konuları etraflıca ele aldığı *Muvazzah İlm-i Kelâm* isimli eseri ibtidâi seviyede bir çalışma olsa da günümüze dek kıymetini muhafaza eden ve önemini hissettiren çok yönlü bir çalışmadır. Daha önce *İlmihal* ve *Istilahâtı Fıkhiyye Kâmûsu* gibi eserlerinde bulunan hadislerle yönelik Yüksek Lisans Tezi çalışması yapılan Bilmen'in, *Muvazzah İlm-i Kelâm* adlı eserinde geçen hadislerinde çalışılması ile fıkıh, islam hukuku ve kelâm ilmine yönelik eserlerinde zikrettiği hadislerin tespiti tamamlanmış olacaktır.

2. RİVÂYETLERİN TAHRÎC VE TAHLÎLİ

Ömer Nasûhî Bilmen'in hayatı ve ilmi kişiliğini tanıttıktan sonra şimdi Bilmen'in *Muvazzah İlm-i Kelâm* adlı eserinde kelâmî konulara dair görüşlerini ifade ederken kaynak olarak kullandığı rivâyetlerin sıhhatlerini tespit etmek için araştırmanın yöntem ve kaynaklarında belirtildiği usul üzere tahrîc yapılacaktır. Tahrîci yapılan rivâyetlerde gözüken farklılıklara değinilecek metin ve

muhteva tenkidi gerektiren rivâyetler üzerinde durulacaktır. Ayrıca konunun derinlemesine anlaşılması için ilgili makale ve akademik çalışmalara atıfta bulunularak dipnotlarda işaret edilecektir.

2.1. Fıtrat Hadisi

Bilmen, dinin rûhsal ve mânevi bir ihtiyaç olduğunu ve bu ihtiyacın karşılanmadığı sürece insanın kalbinin saflığa, vicdanının rahatlığa ve ruhunun yükselmeye ulaşamayacağını belirttiği bir bölümde şöyle demektedir:

“Din hissi, insanlık için fıtrîdir (yaratılıştan var). Her fert, yaratılıştan dini hislere sahip, ruhen, kalben dinin ilahî kuvvetine kapılmıştır. Eski devirlerden bugüne kadar insanlığın genel olarak dindar oluşu, din hususundaki ihtiyaçlarını tatmin etmeye çalışması, dinin ne kadar fıtrî ne kadar zarurî olduğunu ispat etmeye yeterlidir.”

Bilmen, dinin fıtraten zarûrî olduğunu ifade etmesine delil olarak Rûm Suresi 30. Âyeti³ ve fıtrat hadisi olarak bilinen rivâyeti şu ifadelerle zikretmiştir:

1. Hadis

كُلُّ مَوْلُودٍ يُوَلَّدُ عَلَى الْفِطْرَةِ الْإِسْلَامِ ثُمَّ أَبَوَاهُ يَهُودَانِهِ أَوْ يُمَجْسَانِهِ أَوْ نَصْرَانِهِ

“Her çocuk bidayeten islam fıtratı üzre doğar; dini hakka müste'id bulunur. Sonra o çocuğu anası, babası kendi dinlerine

3 “İnsanlar Cenab-ı Hakk'ın kendilerini yarattığı aslı yaratılışa, iman hakkındaki kabiliyeti benimsesinler, Allah'ın yarattığı şeyde değişme yoktur. Allah Teâlâ'nın koyduğu ve takdir buyurduğu dinde değişiklik yoktur. Dosdoğru din de O'dur, fakat insanların birçoğu bilmezler, bu hakikati idrak etmezler.”

döndürürler. Mesela Yahudi iseler onu da Yahudi ederler. Mecusi veya Nasranî iseler onu da Mecusi veya Nasranî yaparlar.”⁴

İlk dönem hadis kaynaklarında bulunan ve *müttefakun aleyh*⁵ olan bu rivâyetin metninde Bilmen’in zikrettiği الإسلام “Her çocuk bidayeten İslam fıtratı üzere doğar” ifadesi metin tenkidi açısından problem arz etmektedir. Dolayısıyla önce bu rivâyetle ilgili metin farklılıklarına işaret etmek gerekmektedir.

İlk dönem hadis kaynaklarında Ma'mer b. Râşid أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ عَنْ مَعْمَرٍ عَنِ الزُّهْرِيِّ عَنِ ابْنِ الْمُسَيَّبِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: كُلُّ مَوْلُودٍ يُوَلَّدُ عَلَى الْفِطْرَةِ فَأَبَوَاهُ يَهُودَانِهِ أَوْ يُنَصِّرَانِهِ أَوْ يُمَجِّسَانِهِ كَمَا نُنْتِجُ الْبَهِيمَةَ هَلْ تَحْسُونُ فِيهَا مِنْ جَذَعَاءَ Ebû Hüreyre tarikiyle naklettiği bu rivâyette الإسلام lafzı kullanılmaksızın bu haberi nakletmiştir.⁶

Bu rivâyete göre Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır: “Her doğan fıtrat üzere doğar, sonra ana-babası onu Yahudi, Nasranî veya Mecusi yapar. Tıpkı bir hayvanın, uzuvları tam bir yavru hayvan doğurduğu gibi. Onlarda herhangi bir uzuv noksanlığı görür müsünüz?”

4 Bilmen, *Muvazzah İlmi Kelâm*, s. 53 Tercüme İslam fıtratı şeklinde yapılmıştır. Hadisin tahrîcinde اسلام ifadesinin olmadığını gördük. Doğrusu “Her çocuk, fıtrat üzere doğurulur” şeklinde olmalıydı.

5 Müttefakun Aleyh: Bir hadisin hem Buhârî hem Müslim’in el-Câmi-u’s-Sahîh’lerinde yer aldığını ifade eden terim. Bir hadisin her iki eserde aynı sahâbiden nakledilmesi halinde lafızları farklı olsa bile aynı anlamı taşıması durumunda yine müttefekun aleyh sayılmaktadır. Müttefekun aleyh hadislerin sayısının 1292 veya 2006 olduğu söylenmektedir. Cevzakî’nin bu rakamı 2326 olarak göstermesi, onun hadisin farklı sahâbilerden nakledilmesini ittifaka engel görmemesinden kaynaklanmaktadır. Yücel, Ahmet, “Müttefekun Aleyh”, *DİA*, İstanbul 2006, 32/ 224-225.

6 Mamer b. Raşid, *el-Camî*, 11/119 H. No:20087 (Abdürrezzak’ın Musannef’inin içinde)

Sonraki dönemlerde Ahmed b. Hanbel, Buhârî, Müslim ve Ebu Dâvud gibi âlimler Ma'mer b. Râşid'in rivâyet ettiği lafızlarla bu haberi nakletmişlerdir.⁷ Malik b. Enes'in ziyâdelerin bulunduğu rivâyeti şu şekildedir:

كُلُّ مَوْلُودٍ يُوَلَّدُ عَلَى الْفِطْرَةِ فَأَبَوَاهُ يُهَوِّدَانِهِ أَوْ يُنَصِّرَانِهِ كَمَا تُنْتَجِ
الْإِبِلُ مِنَ بَهِيمَةِ جَمْعَاءَ هَلْ تُحِسُّ مِنْ جَدْعَاءَ؟ قَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ أَرَأَيْتَ
الَّذِي يَمُوتُ وَهُوَ صَغِيرٌ؟ قَالَ: اللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا كَانُوا عَامِلِينَ

“Her doğan fıtrat üzere doğar. Sonra ana-babası onu Yahudileştirir veya Hristiyanlaştırır. Tıpkı develerin, yavrularını kusursuz bir şekilde doğurduğu gibi. Siz hiç onların uzuvlarında herhangi bir eksiklik gördünüz mü? Dediler ki: Ey Allah'ın Resulü “küçük yaşta ölenin durumu nedir? Peygamber: “Allah (c), eğer yaşasalardı, onların yapacakları amelleri en iyi bilendir” dedi.⁸

Ebü Dâvûd et-Tayalîsî (v.204/819), كُلُّ مَوْلُودٍ يُوَلَّدُ عَلَى الْفِطْرَةِ, فَأَبَوَاهُ يُهَوِّدَانِهِ وَيُنَصِّرَانِهِ وَيُشْرِكَانِهِ şeklinde rivâyet etmiştir.⁹ Humeydî'nin (v.219-863) rivâyeti Malik b. Enes'le hemen hemen aynı şekilde olup küçük farklılıklar vardır:

كُلُّ مَوْلُودٍ يُوَلَّدُ عَلَى الْفِطْرَةِ، فَأَبَوَاهُ يُهَوِّدَانِهِ أَوْ يُنَصِّرَانِهِ، وَزَادَ أَبُو
الرِّثَادِ: وَيُمَجِّسَانِهِ وَيُشْرِكَانِهِ قَالَ: وَسُئِلَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ عَنْ أَوْلَادِ
الْمُشْرِكِينَ مَنْ يَمُوتُ مِنْهُمْ صِغَارًا فَقَالَ: اللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا كَانُوا عَامِلِينَ¹⁰

7 Ahmed b. Hanbel, Müsned, 12/104, H. No: 7181; 13/138, 15/50, Buhârî, Cenaiz 92; Müslim, Kader 6; Ebu Dâvud, Sünnet 18. (Müslim'in lafzı: مَا كُنَّا نَجِدُ فِيهِ شَيْئًا إِلَّا يُوَلَّدُ عَلَى الْفِطْرَةِ şeklinde.)

8 Malik b. Enes, Muvatta, 2/338, H. No: 823 (M. Mustafa Azamî tahkiki)

9 Ebü Dâvûd et-Tayalîsî, Müsned, 4/179, H.No: 2555

10 Humeydî, Müsned, 2/267, H. No: 1145

Rivâyetin *كُلُّ مَوْلُودٍ يُوَلَّدُ عَلَى الْفِطْرَةِ* kısmının sıhhati konusunda problem yoktur. Gerek ilk dönem eserlerine gerek sonraki dönem eserlere baktığımızda bu rivâyetin Bilmen'in rivâyet ettiğİ şekliyle *كُلُّ مَوْلُودٍ يُوَلَّدُ عَلَى الْفِطْرَةِ* lafzının bulunduğU *الْإِسْلَام* formatında bir rivâyete rastlayamadık. İlk ve son dönem hadis kaynaklarında sadece *الْفِطْرَةِ* kısmı geçmektedir. Burada ziyâdeler veya lafız farklılıkları bir kenara *الْإِسْلَام* ziyâdesi hadisin manasında bir değışiklik yaptığİ için son derece önem arz etmektedir. Bilmen'in ısrarla fîtrattan sadece İslamı anladığİ ortadadır. Ancak başlangıçtan günümüze pek çok eserde "fîtrat" *الْفِطْرَةِ* kelimesi, "yaratılış, Rabbi tanıma, tevhid ve İslam olarak tefsir edilmiştir. Bu konuda fîtratın mutlak İslam olduğunu savunanların yanında tevhide uygun bir inanmaya vurgu yapanlar da vardır. Ama Bilmen'in burada *الْإِسْلَام* ifadesini hangi kitaptan aldığına dair bir bilgi vermemesi veya temel hadis kaynaklarında böyle bir ibarenin bulunmamasından hareketle rivâyetin muhtevasının yanlış anlaşılmağa müsait olacağı aşıkârdır. Nitekim eseri sadeleştiren heyet bu hadisi tercüme ederken metinde *الْإِسْلَام* ifadesi olmamasına rağmen hadisin tercümesinde de zikredildiğİ gibi "*Her çocuk doğduğunda İslam fîtratı (yaratılıştan kabul etmek) üzere doğar, hak dini kabul etmeğİ elverişli bulunur*" şeklinde Buhârî'den kaynak vererek tercüme etmişlerdir.¹¹

Rivâyetlerin genelini incelediğimizde bu hadisin sahâbî râvîsi Ebû Hüreyre'dir. Kelâm ilminde fîtrat konusu tartışıl原因 bir konudur ve İslam fîtratının hadislerde geçip geçmediğİ meselesi de akla gelmektedir. Bu anlamda her doğanın İslam fîtratı üzere olduğuna işaret eden bir rivâyet vardır. Rivâyeti İbn Hibbân > Fadl b. el-Hubâb el-Cümahî > Müslim b. İbrahim > es-Seriyy b. Yahya Ebu'l-Heysem > Hasan Basrî > -el-Esved b. Serî' senediyle şu şekilde tahrîc etmiştir.

11 Bilmen, a.g.e., s.53.

أَخْبَرَنَا الْفَضْلُ بْنُ الْحَبَّابِ الْجُمَحِيُّ حَدَّثَنَا مُسْلِمُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ حَدَّثَنَا
السَّرِيُّ بْنُ يَحْيَى أَبُو الْهَيْثَمِ وَكَانَ عَاقِلًا حَدَّثَنَا الْحَسَنُ عَنِ الْأَسْوَدِ بْنِ
سَرِيعٍ وَكَانَ شَاعِرًا وَكَانَ أَوَّلَ مَنْ قَصَّ فِي هَذَا الْمَسْجِدِ قَالَ: أَفَضَى بِهِمْ
النَّفْلَ إِلَى أَنْ قَتَلُوا الذَّرِيَّةَ فَبَلَغَ النَّبِيُّ ﷺ فَقَالَ: أَوْلَيْسَ خِبَارَكُمْ أَوْلَادَ
النَّشْرِكِينَ مَا مِنْ مَوْلُودٍ يُوَلَّدُ إِلَّا عَلَى فِطْرَةِ الْإِسْلَامِ حَتَّى يُعَرَّبَ فَأَبَوَاهُ

يهودانه وينصرانه ويمجسانه

“Esved b. Serî’ şöyle anlattı: O gün insanlar o kadar savaştılar ki çocukları dahi öldürdüler. Bunu Allah’ın (c) Elçisi duyunca: sizin hayırlınız müşriklerin çocukları değil mi? Her çocuk islam fitratı üzere doğar. Dili dönünceye dek bu fitratta kalır. Daha sonra annesi-babası onu ya Yahûdî, Hristiyan ya da Mecusi yaparlar.” Şuayb el-Arnâvut sahih hükmü vermiştir.¹²

Bu rivâyeti Ahmet b. Hanbel, Nesâî (v.303/915), Taberânî, Hâkim en-Nisâbü'rî, **الاسلام** ibaresi olmaksızın rivâyet farklılıklarıyla Esved b. Serî'den **أَتَيْتُ** قَالَ: **رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ**, **عَنِ الْأَسْوَدِ بْنِ سَرِيحٍ** **رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ**, **وَعَزَّوْتُ مَعَهُ فَأَصَبْتُ طَهْرًا فَقَتَلَ النَّاسُ يَوْمَئِذٍ حَتَّى قَتَلُوا الْوَلَدَانِ - وَقَالَ مَرَّةً: الذَّرِيَّةُ - فَبَلَغَ ذَلِكَ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ فَقَالَ: مَا بَالُ أَقْوَامٍ جَاوَزَهُمُ الْقَتْلُ الْيَوْمَ حَتَّى قَتَلُوا الذَّرِيَّةَ فَقَالَ رَجُلٌ: يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّمَا هُمْ أَوْلَادُ الْمُشْرِكِينَ**, فَقَالَ: **أَلَا إِنَّ خِيَارَكُمْ أَبْنَاءُ الْمُشْرِكِينَ ثُمَّ قَالَ: أَلَا لَا تَقْتُلُوا ذُرِّيَّةً، أَلَا لَا تَقْتُلُوا ذُرِّيَّةً** قَالَ: **كُلُّ نَسَمَةٍ تُولَدُ عَلَى الْفِطْرَةِ، حَتَّى يُعْرَبَ عَنْهَا لِسَانُهَا، فَأَبَوَاهَا يَهُودَانِهَا** **وَبَنَصْرَانِهَا** metniyle nakletmişlerdir.¹³

Görüldüğü üzere temel hadis kaynaklarında fitrat kavramına İslam kelimesinin izafe edildiği tek metin İbn Hibbân tarafından nakledilen Esved b. Serî rivâyetidir. Ebû Hüreyre rivâyetinin bütün tariklerinde الاسلام lafzı bulunmamaktadır. Ayrıca Esved

12 İbn Hibbân, *es-Sahîh*, 1/341, H. No: 132.

13 Ahmed b. Hanbel, *Müsne'd*, 24/356-357, H. No: 15589; Nesâî, *es-Süne-nü'l-Kübrâ*, 8/23, H. No:8562; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, 1/284, H. No: 829; Hâkim en-Nisâbüri, *el-Müstedrek*, 2/133,134; İbn Hibbân, *es-Sahih*, 1/341, H. No:132.

b. Serî rivâyetinde İbn Hibbân'dan bir asır önceki muhaddisler **الاسلام** lafzı olmaksızın rivâyet etmişlerdir. Bu bilgiler ışığında İbn Hibbân'ın İslam ziyâdesiyle naklettiği rivâyet, hadis tekniği açısından problemli gözükmetedir. Ayrıca râvîlerinden Fadl b. el-Hubab el-Cümeî hakkında İbn Hacer'in de tenkidleri bulunmaktadır.¹⁴ Şuayb el-Arnâvut, her ne kadar İbn Hibbân senedine sika diyorsa da aynı râvîlerden gelen bir asır önceki rivâyetleri nasıl izah edebiliriz? Kaldı ki Ahmed b. Hanbel'in rivâyetlerinin tahrîcini yaptığı bölümde aynı hadiste İslam ibaresi yokken sahih demesi de ikinci bir çelişkiyi ortaya çıkarmaktadır. **الفطرة** kelimesindeki **ال** takısının ahdi harici olduğu kabul edilerek buradaki kastın İslam olduğu ifade edilmiştir. Ancak rivâyetlerden buna destek bulmak için **الاسلام** ibaresinin zikredildiği bir metin (İbn Hibbân rivâyetini istisna kabul ediyoruz) sahih olarak Hz. Peygamber'den rivâyet edilmemektedir. Bu konuda **الفطرة الاسلام** ifadesinin geçtiği hadisleri ve İslam fıtratı konusunu "Hadislerde 'Fıtrat' Kavramı ve 'İslam Fıtratı' Söyleminin Tenkidi" isimli makalesinde A. Kadir Evgin tartışmıştır. Makalede fıtrat ile ilgili hadisleri üç grupta toplayan Evgin, hadislerde İslam fıtratı ifadesinin geçtiği kitapları sayarken Ahmed b. Hanbel, Dârimî ve İbn Hibbân'ı zikretmiştir. Teknik olarak böyle bir sınıflama yanlıştır. Çünkü yukarıda da ifade ettiğimiz üzere Ahmed b. Hanbel'de geçen rivâyette İslam ifadesi geçmemektedir. Yine Ahmed b. Hanbel ve Dârimî'nin rivâyeti olarak verilen Abdurrahman b. Ebezi'nin babasından rivâyet ettiği hadiste ise **اصبحنا فطرة الاسلام** ifadesi geçmektedir. Bu rivâyet Peygamberimizin (s) sabaha eriştiğinde yaptığı bir dua metnidir ve konumuz dışındadır.¹⁵ Nihayetinde bu konuda sadece İbn Hibbân rivâyetinde **الاسلام** ibaresi mevcuttur

14 İbn Hacer, *Lisanü'l-Mizan*, 4/438, R. No:1340.

15 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 24/77, H. No:15360; Dârimî, İstizan 54.

ve o da kendisinden bir asır önceki kaynaklarda geçen Esved b. Serî' rivâyetlerinde bulunmamaktadır.¹⁶

Sonuç olarak Bilmen'in fıtratla ilgili hadis olarak naklettiği metinde yer alan الإسلام ibaresi Ebû Hureyre'den rivâyet edilen ve konunun kaynağını teşkil eden rivâyetlerde geçmemektedir. Konuyla dolaylı ilgisi bulunan “müşriklerin çocuklarının öldürülmesi” ile ilgili rivâyetlerde ise İslam ibaresi geçmemektedir. Fıtrat kelimesinden İslam'ın anlaşılması genel bir kabul olmakla beraber buna lafzi bir delalet olacak şekilde الفطرة الإسلام izafesi temel hadis kaynaklarında (fıtratın islam olarak anlaşılmasına işaretler bulunmakla birlikte)¹⁷ geçmemektedir. *Dolayısıyla fıtrat hadisi* الإسلام ibaresi olmaksızın sahih olup müttefakun aleyh'tir.

2. 2. Allah Korkusu

Giriş kısmının ikinci bahsinde dinin yerine ahlâkî terbiye, kamuoyu, vicdan ve beşerî kanunların konulamayacağından bahseden Bilmen, dinsizliğin kavimleri helak etmesi üzerinde durmuş daha sonra dinin insan hayatına etkisi üzerine bilgiler vermiştir. Bu bilgiler özetle şu şekildedir.

“Gerek ahlâkî terbiye ile kamuoyu olsun ve gerek o kadar parlak görülen vicdan ile beşerî kanunlar olsun insanların saadetini temin; manevî, ahlâkî ihtiyaçlarını tatmin, hareket tarzını lâayık bir şekilde tâyin ve tanzim edecek vasıfları toplamış değıldir. Meselâ bir insan kanunî hükümlere ne kadar riayetkâr olursa olsun, zaman olur ki kanunların haberdar olamayacağı

16 Fıtrat konusunun nasıl anlaşıldığına dair detaylı bilgi için bkz. Evgin, A. Kadir, “Hadislerde “Fıtrat” Kavramı ve “İslam Fıtratı” Söyleminin Tenkidi” KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi 1, 2003, s. 93-110. Ayrıca bu konuda detaylı bilgi için bkz. Kırbaşoğlu, M. Hayri, *Alternatif Hadis Metodolojisi*, Kitabiyat Yay., Ankara, 2002, s.205.

17 Buhârî, Tefsiru'l-Kuran 260. Buhârî'nin bab başlığında kullandığı ifade *خلق الأولين: دين الأولين والفطرة الإسلام* şeklindedir.

bir yerde kanunen yasak bir suç hiçbir mahzur görmeksizin işlemeye cüret eder. Lâkin güzel bir dini terbiyeye sahip olan bir kimse, en ücra bir yerde bile suç işlemeye cesaret edemez. Fiil ve hareketlerinde Cenab-ı Allah'ın (c) haberdar olduğunu aklına getirir, Allah korkusu ile süslenmiş olan akıl kuvveti kendisini Allah Teâlâ'nın rızasına muhalif hareketten men eder, bu sayede nefsinin her türlü isteklerine karşı koyarak iffet ve istikametten ayrılmaz.”¹⁸ İşte bu sebeple hikmetin esasının Allah korkusu olduğu bir rivâyet ışığında belirlenmiştir. Bir hükme kaynak teşkil edecek şekilde değil sadece teşvik amaçlı kullanılan rivâyet şu şekildedir:

2. Hâdis

رَأْسُ الْحِكْمَةِ مَخَافَةُ اللَّهِ

“Hikmetin başı Allah korkusudur.”¹⁹

Kelabâzî (v.380/990) > Ebu'l-Kasım Ahmed b. Muhammed b. Abbas b. Abdullah Tahir et-Tahirî > Ebubekir Ahmed b. Davud es-Simnani > Muhammed b. Musaffâ > Bakiyy b. Velid > Osman b. Züfer el-Cühenî > Ebû Ammar el-Esedî > Abdullah b. Mesud senediyle ve رَأْسُ الْحِكْمَةِ مَخَافَةُ اللَّهِ تَعَالَى ibaresiyle rivâyet etmiştir.²⁰

Bu rivâyeti Kudâî (v.454/1062) senedsiz bir şekilde bab başlığı olarak vermiş²¹ Beyhakî (v.458/1066), Abdullah b. Mes'ud'dan merfû ve mevkûf olarak rivâyet etmiş ve merfû rivâyete zayıf kaydı düşmüştür.²² Yine Deylemî; Abdullah b. Mus'ab b. Manzûr b. Cemîl b.Sinân > babası Cemil ve Ukbe b. Amir senedi ile قال

18 Bilmen, a.g.e., s. 60.

19 Bilmen, a.g.e., s. 60.

20 Kelabâzî, *Bahru'l-Fevâid*, (Meâni'l-Ahbâr) s. 326 .

21 Kudâî, *Müsned-ü Şihâb*, 1/100, H. No:115.

22 Beyhakî, *Şuabu'l-İman*, 2/201-202; H. No: 729,730.

ﷺ أما بعد فإن أصدق الحديث كتاب الله وخير الزاد التقوى ورأس الحكمة metniyle rivâyet etmiştir.²³ Rivâyetin bu tariki hakkında bir cerh veya ta'dil ifadesi bulunamamıştır.

Ahmed b. Hanbel ve Hennâd b. es-Seriyy (v.243/857), Ebû Üsâme > Avf > Hâlid er-Rer'î senediyle tahrîc etmişlerdir. Hâlid er-Rer'î, Zebur'un girişinde إن رأس الحكمة خشية الرب ifadesini bulduğunu belirtmiştir.²⁴ Bu bilgileri sonraki dönem âlimler bir araya getirerek aktarmışlardır.²⁵

Münâvî (v.1031/1622) ve Elbânî gibi âlimler, Abdullah b. Mes'ud'dan merfû olarak var olduğunu ancak zayıf olduğunu ifade etmişlerdir.²⁶

Sonuç olarak bu rivâyetin merfû ve mevkûf senedle rivâyet edildiği tespit edilmiş olup rivâyetle ilgili zayıf hükmü verilmiştir.

2. 3. İnsanlar Eşittir

Bilmen, İslam'da insanların hukukî eşitliğini anlattığı bölümde şu ifadeleri kullanmıştır: “İslam’a göre bütün insanlar yaratılış itibarı ile aynı, bir aileden çoğalmışlardır. Hiçbir ırkın diğer bir ırk üzerine bir fazileti ve tercih edilen bir üstünlüğü yoktur. Cinsiyet ve kavmiyet ile övünmek yasaklanmıştır, insanların Allah (c) indinde, en üstünü, en fazla Allah’tan (c) korkanıdır.”²⁷

23 , Deylemi, *Firdevs*; 2/270, H. No:3258.

24 Ahmed b. Hanbel, *Kitabü’z-Zühd*, 1/62, H. No: 378; Hennâd, *Kitabü’z-Zühd*, 1/264, H. No: 458.

25 Şehâvî, *Makasidu’l-Hasene*, 1/359, H. No:507, Suyûtî, *el-Câmiu’s-Sağîr*, 6811; Aclûnî, *Keşfü’l-Hafâ*, 1/482.

26 Münâvî, *Feyzü’l-Kadir*, 2/175, H. No:1609; Elbânî, *Daifu’l-Câmî*; s.451; H. No:3066.

27 Bilmen, *a.g.e.*, 67.

Bu ifadelerle birlikte eşitlik konusunda âyetten delil getirmiş²⁸ akabinde muhaddislerce tenkit edilen şu rivâyeti eşitliğe vurgusu dolayısıyla zikretmiştir:

3. Hadis

النَّاسُ سَوَاءٌ كَأَسْنَانِ الْمُشِطِّ

“İnsanlar birbirine tarak dişleri gibi müsavidirler.”²⁹

Temel hadis kaynaklarına baktığımızda bu rivâyetin birden çok sahabî aracılığı ile Hz. Peygamber’e isnad edildiğini müşahede ettik. Söz konusu sahâbîler Enes b. Malik, Sehl b. Sa’d ve Abdurrahman b. Avf olup rivâyete dair bilgiler şu şekildedir:

1- Enes b. Malik rivâyeti ile ilgili görüşler:

İbn Adiyy (v.365/975) > Muhammed b. Temmâm & Ebû Arûbe > Müseyyeb b. Vâdih > Süleyman b. Amr > İshak b. Abdullah b. Ebû Talha > Enes b. Malik senediyle ve النَّاسُ سَوَاءٌ كَأَسْنَانِ الْمُشِطِّ lafzıyla nakletmiştir. İbn Adiyy, Süleyman b. Amr’ın İshak b. Abdullah’a hadis va’z³⁰ ettiğini belirtmiştir.³¹ Aynı lafızla Ebu’s-Şeyh el-İsfahânî (v. 369/979) > Abdülgaffar el-Hımsî > Müseyyeb b. Vâdih > Süleyman b. Amr > İshak b. Abdullah b. Ebû Talha > Enes b. Malik senediyle ve başka bir rivâyet zinciri ile Sehl b. Sa’d

28 Ey insanlar! Muhakkak ki bi iz sizi bir erkek ile dişiden yarattık. Ve bir-birinizle tanışmanız için sizi kavimlere ve kabilelere ayırdık. Muhakkak ki Allah yanında en değerli olanınız, O’ndan en çok korkanınızdır. Hucurât/13

29 Bilmen, a.g.e., 68.

30 Hadis va’z etme: Hadis uydurmak, Rasulullah’a söylemediği ve yapmadığı bir şeyi nispet etmek. Aydın, Abdullah, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, s. 162, Timaş Yay. İstanbul, 1997.

31 İbn Adiyy, *el-Kâmil fi’z-Zuafâ*, 4/225.

ve Abdurrahman b. Avf'tan tahrîc etmiştir.³² Kudâî'nin rivâyeti merfû olarak النَّاسُ كَأَسْنَانِ الْمُشِطِّ şeklindedir.³³

Enes b. Malik rivâyetini İbnü'l-Cevzî mevzu kabul etmiştir. Nureddin Boyacılar bu rivâyete çok zayıf hükmü vermiştir.³⁴ Sağanî (v.650/1252), mevzû hükmü vermiştir.³⁵ Zehebî (v.748/1347), Süleyman b. Amr'ın yalancı olduğundan hareketle bu hükmü teyit etmiştir.³⁶ Aclûnî (v.1162/1749) ve Elbânî bu rivâyetle ilgili çok zayıf hükmü vermiştir.³⁷

2- Sehl b. Sa'd rivâyetiyle ilgili görüşler:

Dolâbî (v. 310/923) > Ahmed b. Şuayb > Mahmud b. Halid > Ebû Hamza Bekkar b. Şuayb > İbn Ebî Hâzım > Babasından > Sehl b. Sa'd senedi ve النَّاسُ كَأَسْنَانِ الْمُشِطِّ metniyle merfu olarak rivâyet etmiştir. Yine النَّاسُ مُسْتَوُونَ كَأَسْنَانِ الْمُشِطِّ lafzıyla aynı sahâbîden rivâyet etmiştir.³⁸ Deylemî (v.509/1115), senedsiz olarak Enes b. Malik ve Sehl b. Sa'd'dan rivâyet etmiştir.³⁹

İbn Hibbân ve İbnü'l-Kayserânî (v.507/1113), râvîlerinden Bekkar b. Şuayb'ın güvenilir kimselerden rivâyette bulunan bir râvî olduğunu bu rivâyetin onun olamayacağını ifade ederek bu rivâyetle delil getirilemeyeceğini belirtmiştir.⁴⁰

32 Ebu's-Şeyh el-İsfahânî, *Emsâlül-Hadis*, 1/203, H. No:166, H. No:167

33 Kudâî, *Müsnedü Şihâb*, 1/145, H. No:195.

34 İbnü'l-Cevzî, *Mevzuât*, 3/273.

35 Sağanî, *ed-Dürrü'l-Mültekid*, H. No:21.

36 Zehebî, *Mîzanu'l-İtidâl*, 2/217; *Tertibü'l-Mevzuât*, 244.

37 Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, 2/395; Elbânî, *Silsiletü'l-Ehâdisi'd-Daife*, 596.

38 Dolâbî, *el-Künâ ve'l-Esmâ*, 2/523-524, H. No:949, H. No:950.

39 Deylemî, *Firdevs*, 4/300-301, H.No:6882; H. No:6883.

40 İbn Hibbân, *el-Mecrûhin*, 1/198, H. No:152; İbnü'l-Kayserânî, *Tezkire-tü'l-Huffâz*, 1/434, H. No: 1133; İbn Asâkîr, *Târihu Dimeşk*, 10/363.

Süyûtî geçmiş ulemanın senedlerini zikrederek Sehl b. Sa'd rivâyetinin zayıf oluşuna dair hükümleri belirtmiştir.⁴¹ Elbânî zayıf hükmü vermiştir.⁴²

Abdurrahman b. Avf'tan gelen rivâyeti ise senedli olarak Zeydî muhaddis Hüseyin eş-Şecerî, (v.499/1105) > Ebû Tâhir Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Abdurrahim > Abdullah b. Muhammed b. Cafer b. Hibbân > Cafer b. Ahmed b. Faris > Hasan b. Nasr > Ebu Davud Süleyman b. Ömer en-Nehâî > Şerik b. Abdullah b. Ebû Nemir > Ebu Seleme b. Abdurrahman b. Afv > Babası senedi ve النَّاسُ سَوَاءٌ كَأَسْتَانَ الْمُشْرِطِ metni ile bulabildik.⁴³ Rivâyetin bu senediyle ilgili gerek müellif gerekse sonraki dönem muhaddislerin bir görüşüne ulaşamadık.

Bilmen'in hukuk önünde eşitliğe vurgu yapmak üzere zikrettiği bu rivâyetin üç farklı senedi ve metin farklılıklarına işaret ederek muhaddislerin görüşlerini belirttik. Son rivâyetin senedi hakkında bir hükme ulaşamazken metinle ilgili mevzu ve çok zayıf olduğuna dair hükümlerin olduğu tespit edilmiştir. Rivâyetin hukuk önünde eşitliğe vurgu yapması güzel bir teşvik ve dinin genel esaslarına uygun olması dolayısıyla rivâyet çok zayıf olarak kabul edilebilir.

2. 4. İslam'da Ruhbanlık

Bilmen'in İslam'da ruhbanlık ile ilgili görüşlerini izah ederken delil olarak kullandığı rivâyetin tahrîc ve tenkidine geçmeden önce konunun Bilmen'in bu konudaki düşüncelerine temas etmek istiyoruz:

“İslam dininde ruhbanlık yasaklanmıştır. Dolayısıyla ruhanî ve cismânî olmak üzere iki sosyal sınıf mevcut değildir.

41 Suyûtî, *el-Leâliu'l-Mesnâa*, 2/246.

42 Elbânî, *es-Silsiletü'd-Daife*, 3158.

43 Hüseyin eş-Şecerî, *Kitâbü'l-Emâli el-Hamisiyye*, 2/198; H. No:2115.

Müslümanlardan her biri aynı haklara sahip, aynı vazifeler ile mükelleftir. İslâm muhitinde herkesin şahsî hürriyeti, düşünce ve ilmî hürriyeti meşru bir şekilde korunmuştur. Her şahıs meşru bir şekilde hayatın zevklerinden istifade edebilir. İslâm muhitinde ruhbanlık saltanatı, asla geçerli değildir. Hiçbir kimse başkalarının vicdanına, itikadına musallat olamaz.⁴⁴

4. Hadis

لا رُهبَانِيَّةَ فِي الْإِسْلَامِ

“İslam’da ruhbanlık yoktur.”⁴⁵

Bu rivâyet temel hadis kitaplarında bu ifadelerle geçmemekle birlikte İbn Kuteybe (v.276-889) > Babası > Muhammed b. Ubeyd > Muaviye b. Amr > Ebu İshak > İbn Cüreyc > Hasan b. Müslim > Tâvûs senedi ve لَا رُهبَانِيَّةَ وَلَا تَبْتَل وَلَا زِمَام وَلَا خِرَام وَلَا رُهبَانِيَّةَ وَلَا تَبْتَل وَلَا زِمَام وَلَا خِرَام metniyle Tâvûs’un mürseli olarak rivâyet etmiştir.⁴⁶ Elbânî râvîlerin sika olduğunu ifade etmiş ve kendisine göre sahih olduğunu belirtmiştir.⁴⁷

Beğavi “رُوى rivâyet olundu” ifadesiyle senedsiz olarak zikretmiş ve rivâyetle ilgili herhangi bir hüküm vermemiştir.⁴⁸

44 Bilmen, a.g.e., 68-69.

45 Bilmen, a.g.e., 68.

46 İbn Kuteybe, *Garîbu’l-Hadis*, 1/444

47 Elbânî, *Silsiletü’l-Ehadisi’s-Sahîha*, 4/388, H. No:1782.

48 Beğavi, *Şerhu’s-Sünne*, 2/371.

İbn Hacer bu lafızla bulamadığını ancak بِالرَّهْبَانِيَّةِ şeklinde rivâyet edildiğini⁴⁹ belirtmiştir.⁵⁰

Sonraki dönemlerde Aclûnî, Şevkânî gibi âlimler İbn Hacer'in görüşünü aktarmakla yetinmişlerdir.⁵¹

Çok ibadet etmek maksadıyla temel ihtiyaçları terk etmeyi öğütleyen Hz. Peygamber'e izafe edilen başka rivâyetler de bulunmaktadır.

Tahrîci yapılan bu metnin senedinde bir irsal söz konusudur ki bu bir zayıflık alametidir. Fakat Tâvûs'un bu irsaline Elbânî gibi müteşeddîd bir âlimin sahîh hükmünü vermesi düşündürücüdür. Ancak tabiundan Said b. Müseyyib gibi Tâvûs'un da irsalî kabul görmüştür. Manen bu metni destekleyen rivâyetler bulunmakla beraber İslâm'ın genel ilkeleri de bu doğrultudadır. Her ne kadar Bilmen'in düşüncesini desteklemek için hadis olarak zikrettiği bu rivâyeti, Tâvûs'un irsalî kabul görse de hadis ilmi açısından mürsel olarak değerlendirmek gerekmektedir.

2. 5. Akıl nimeti

İslâm'a göre insan hürriyetinin sınırlarından bahsettiği bölümde Bilmen, dini sorumluluklardan dolayı bazı sınırlandırmalarla birlikte Müslümanların hürriyet haklarının daima korunduğunu savunmuş ve Hristiyanların asırlarca şahsî hürriyetlerinden mahrum bırakıldığına işaret etmiştir. Buradan hareketle İslâm'ın akla verdiği önemi Hristiyan din adamlarının uygulamaları ile

49 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebir*, 6/62, H. No:5519. Taberânî'nin rivâyeti أَنَّ عُثْمَانَ بْنَ مَطْعُونٍ قَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، ائْذَنْ لِي فِي الْإِخْتِصَاءِ، فَقَالَ لَهُ: يَا عُثْمَانُ إِنَّ اللَّهَ قَدْ أَبْذَلَنَا بِالرَّهْبَانِيَّةِ الْحَنِيفِيَّةِ السَّمْحَةَ وَالتَّكْبِيرِ عَلَى كُلِّ شَرَفٍ فَإِنْ كُنْتَ مِنْهَا فَاصِنَعْ كَمَا نَصْنَعُ şeklinde.

50 İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî*, 9/111.

51 Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, 2/466; Şevkânî, *Neylül-Evtâr*, 6/124

kıyaslayarak şöyle bir mukayesede bulunmuştur: “Nice hükümdarlar, papaların afarozlarına yakalanarak uzun müddet mahrumiyet içinde yaşamışlardır. Ruhanî reisler; istediklerini cennete gönderir, istemediklerini cehenneme yollar! Kendi aracılıkları olmadıkça hiçbir kimsenin hidayete nâil olamayacağını iddia eder dururlar. Akılla, fikirle dinin sırlarını bilmenin mümkün olamayacağını iddia ederek insanların dine körü körüne bağlanmalarını ister, Allah (c) vergisi olan akıl cevherinin kıymetini düşürmeye, insanlardaki düşünme özelliğini köreltmeye lüzum görürler. Bu adamlar sadece kendi özel ayrıcalıklarını muhafaza etmek ve dinlerinin mahiyetini gizlemek için okuma-yazma özelliğini yalnız kendilerine tahsis etmiş, diğer insanları asırlarca ilmi hürriyetten mahrum bırakmış, filozoflardan, âlimlerden nice kimseleri ateşe atarak yakmışlardır. Halbuki İslam âleminde bu gibi facialardan asla eser görülemez. İslam dininde ise herkes kendi ameline göre mükâfat ve ceza görür. (...) İslam’a göre akıl ve fikrin büyük bir kıymeti vardır.” Bu düşünceleri desteklemek için şu rivâyeti eserinde zikretmiştir:

5. Hadis

إِنَّمَا يُعْطَوْنَ أَجُورَهُمْ عَلَى قَدْرِ عُقُولِهِمْ

“Ahiret gününde müminler aklî dereceleri nisbetinde yüksek mertebelere ulaşacaklardır.”⁵²

Hâris b. Ebû Üsâme (v.282/894) > Ebu'n-Nadr Hâşim b. el-Kâsım > Bakî' b. Velîd el-Hımsî > Huleyd b. Da'lec > Muâviye b. Kurre senedi ve النَّاسُ يَعْمَلُونَ بِالْخَيْرِ وَإِنَّمَا يُعْطَوْنَ أَجُورَهُمْ عَلَى قَدْرِ عُقُولِهِمْ lafzıyla rivâyet etmiştir.⁵³ İbn Ebî'd-Dünyâ (v.281/894)

52 Bilmen, a.g.e., 70. Rivayetin tercümesinde müminler kaydı konulmuş. Fakat hadisin gerisinde insanlar hayır işlerler şeklinde geçmektedir.

53 İbn Ebî Üsâme, *el-Buğye, Müsnedü'l-Hâris*, 2/803, H. No:817

Beyhakî, Muâviye b. Kurre'den rivâyet etmişlerdir.⁵⁴ İbn Hacer mürsel bir rivâyet olduğunu ifade ederek zayıf hükmü vermiştir.⁵⁵ İrâkî, Huleyd b. Da'lec'in zayıf olduğunu belirtmiştir.

Aklın önemine işaret eden bu rivâyeti mürsel olarak İbn Ebî Üsâme ve Beyhakî rivâyet etmişlerdir. Hadise zayıf hükmü verilmiştir.

2. 6. İslam'a göre esaret

Esaretin ilk zamanlardan beri var olduğuna, İslam'ın bu uygulamayı insan tabiatına uygun bir şekilde koruma çabasıyla en alt seviyeye/kaldırmaya yönelik uygulamalar geliştirdiğine dikkat çeken müellif, Kur'an âyetlerinden örneklerle köle ve cariyeler hakkında merhamet ve ihsan ile muamele edilmesinin tavsiye edildiğini belirterek köle azad etmenin ibadet oluşundan bahsetmiştir. Konuya delil olarak iki farklı rivâyetin tek bir metin içinde zikredildiği şu ifadeleri aktarmıştır:

6. Hâdis

اتَّقُوا اللَّهَ فِيمَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ أَطْعِمُوهُمْ مِمَّا تَأْكُلُونَ وَاسْكُوهُمْ مِمَّا تَلْبَسُونَ وَلَا تَكْلَفُوهُمْ مِنَ الْعَمَلِ مَا لَا يَطِيقُونَ

*“Köle ve cariyeleriniz hakkında Allah'tan (c) korkunuz. Onlara yediğiniz yemekten yediriniz ve giydiğiniz elbiseden giydiriniz, kendilerine güçlerinin üstündeki işleri yüklemeyiniz.”*⁵⁶

Bilmen'in İslam'da esaret konusunda örnek olarak zikrettiği bu rivâyetin hadis tekniği açısından oldukça problemliliğini ifade edebiliriz. Haberin bu lafızla yer aldığı bir kaynak

54 İbn Ebî'd-Dünyâ, *el-Akl ve Fadluhû* s. 41, H. No:20; Beyhakî, *zbû'l-İmân, Şuabu'l-İman*; No: 4/155, H. No:4638.

55 İbn Hacer el-Askalânî, *Metâlibu'l-Âliye*, 12/88.

56 Bilmen, *a.g.e.*, s.72.

bulunamamaktadır. Çünkü hadis iki farklı rivâyetin birleştirilmiş şeklidir. Hadis usulünde telfiku'l-hadis⁵⁷ olarak da tabir edilen aynı içerikli hadisleri ortak bir metinde ele almak diye tabir edebileceğimiz bir durum söz konusudur. Öncelikle Bilmen'in tek bir hadis olarak verdiği ve eseri sadeleştirenlerin Abdürrezzak'ın (v.211/ 826) *Musannef* adlı eserini kaynak gösterdikleri hadisin tahriri yapılacak daha sonra değerlendirmeye geçilecektir.

1- Rivâyetin birinci kısmı اَتَّقُوا اللَّهَ فِيمَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ şeklinde olup temel hadis kitaplarında şu sened ve metinle yer almaktadır:

Ahmed b. Hanbel > Muhammed b. Fadl > Muğire > Ummü Musa > Ali b. Ebî Tâlip senedi ve قَالَ كَانَ آخِرُ كَلَامِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ: اَتَّقُوا اللَّهَ فِي مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ olarak rivâyet etmiştir. Şuayb el-Arnâvut bu rivâyete "sahih" hükümü vermiştir.⁵⁸ Buhârî, Ebû Dâvûd, İbn Mâce, Ebû Ya'la el-Mevsîlî ve İbn Hibbân Hz. Ali'den sahih olarak rivâyet etmişlerdir.⁵⁹ Hadis Ümmü Seleme'den وَمَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ ibaresiyle Ahmed b. Hanbel, Nesâî, Ebû Ya'la el-Mevsîlî (v.307/919), Tahâvî rivâyet etmişlerdir.⁶⁰

Rivâyetin ikinci kısmı أَطْعَمُوهُمْ مِمَّا تَأْكُلُونَ وَاكْسُوهُمْ مِمَّا تَلْبَسُونَ şeklinde olup temel hadis kitaplarında şu şekilde yer almaktadır:

Abdürrezzak b. San'ânî > İbrahim b. Ömer > Abdülkerim > Mücahid > Ebu Zer senedi ve سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ يَقُولُ أَطْعَمُوهُمْ مِمَّا تَأْكُلُونَ وَاكْسُوهُمْ مِمَّا تَلْبَسُونَ

57 Telfiku'l-Hadis: Hocadan alınışları (tahammülleri) yönünden farklı hususiyetleri olan aynı konudak hadisleri, bu farklılıklarına işaret etmeksizin birleştirerek bir tek hadismiş gibi rivâyet etmek. Aydın, a.g.e., s.153.

58 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 2/24, H. No:585.

59 Buhârî, *el-Edebü'l-Müfred*, s.85, H. No: 158; Ebû Dâvûd, *Edeb*, 123; İbn Mâce, *Vasâyâ* 1; Ebû Ya'la el-Mevsîlî, *Müsned*, I/447, H.No: 596; İbn Hibbân, *es-Sahih*, 14/571, H. No:6605.

60 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 44/84, H. No: 26483; Nesâî, *es-Sünen-i Kübrâ*, 6/387, H.No: 7057; Ebû Ya'la el-Mevsîlî, *Müsned*, 12/365, H. No: 6936.

metniyle Bil-men'in verdiği metinden sadece العمل من ifadesi olmaksızın rivâyet etmiştir. *Musannef*'i tahkik eden Mustafa el-Azamî mezkûr rivâyetle ilgili bir hüküm vermemiştir.⁶¹

İbn Adî > Hasan b. Şu'be el-Ensârî > Ali b. Müslim > Heşim > Kevser b. Hakîm > Nâfi' > İbn Ömer senedi ve قال في المالِك اكسُوهم مما تلبسون وأطعموهم مما تطعمون ولا تكلفوهم ما لا يطيقون metniyle rivâyet etmiştir.⁶² İbnü'l-Kayserânî, bu rivâyet için Kevser b. Hakîm'in metruk olduğu bilgisini vermiştir.⁶³

Beyhakî, Abdullah b. Amr b. el-As'dan لا تحمّلوهم ما لا يطيقون و اكسُوهم مما تلبسون وأطعموهم مما تأكلون و اكسُوهم مما تلبسون lafzıyla rivâyet etmiş ve senedinin zayıf olduğuna hükmetmiştir.⁶⁴

Bûsîrî (v. 840/1436), Ebû Zerr'den أطعموهم مما تأكلون و ألبسوهم مما تلبسون ولا تكلفوهم ما لا يطيقون فإن فعلتم فأعينوهم ifadesiyle rivâyet edildiği bilgisini vermiştir.⁶⁵

Hadisin *şâhidi*⁶⁶ olabilecek rivâyetler vardır. Humeydî, Müslim, Tahâvî (v.321/933), Taberânî, Bezzâr (v.292/905), Ebû Avâne (v. 316/929), Ebû Hureyre'den لِمَمْلُوكٍ طَعَامُهُ وَكِسْوَتُهُ وَلَا يُكَلِّفُ مَنْ لِمَمْلُوكٍ طَعَامُهُ وَلَا يُكَلِّفُ مَنْ لِمَمْلُوكٍ طَعَامُهُ ifadesiyle rivâyet etmişlerdir.⁶⁷

61 Abdurrezzak b. Hemmâm, *Musannef*, 9/448, H. No:17966.

62 İbn Adıyy, *el-Kâmil fi'z-Zuafâ*, 7/220.

63 İbnü'l-Kayserânî, *Zahîratü'l-Huffâz*, 1/452, H. No:632.

64 Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*; 8/66, H. No:15950.

65 Bûsîrî, *İthâfu'l-Hayreti'l-Mehere*, 5/486; H. No:5078.

66 Şâhid; 3.sayfada dipnotta detaylı anlatıldı: iki anlamda kullanılır. a) itibar çalışmasında ferd olduğu sanılan hadisin başka bir râvî tarafından ilk hadisi rivâyet eden râvînin şeyhinden rivâyet ettiği hadis için kullanılmıştır. b) Ferd olduğu zannedilen hadisin bilinen vecihlerinden farklı bir şekilde ancak aynı manada rivâyet edilen başka bir hadis için kullanılmasıdır.

67 Humeydî, *Müsned*, 2/289, H. No:1189; Müslim, Eyman 10; Bezzâr, *el-Bahru'z-Zehhar*, 15/87, H. No: 8341; Tahâvî, *Şerhu Meânî'l-Asar*, 4/357; Ebû

Bezzâr, Abdullah b. Ömer'den *أَطْعِمُوهُمْ مِمَّا تَأْكُلُونَ وَاسْكُوهُمْ* kısmını rivâyet etmiştir.⁶⁸

Yine Ebû Zer'den *يَا أَبَا ذَرٍّ إِنَّكَ أَمْرٌ فِيكَ جَاهِلِيَّةٌ هُمْ إِخْوَانُكُمْ جَعَلَهُمُ اللَّهُ تَحْتَ أَيْدِيكُمْ فَأَطْعِمُوهُمْ مِمَّا تَأْكُلُونَ وَالْيَسُوهُمْ مِمَّا تَلْبَسُونَ وَلَا تَكْلِفُوهُمْ مَا يَغْلِبُهُمْ فَإِنْ كَلَّفْتُمُوهُمْ فَأَعِينُوهُمْ* metniyle Müslim ve İbn Mâce rivâyet etmişlerdir.⁶⁹

Bütün bu bilgiler Bilmen'in hadis formunda naklettiği bu metnin aslında iki farklı rivâyetin birleştirilmesi sonucu zuhur ettiği bilgisini vermektedir. Sened tenkidini yukarıdaki bilgiler ışığında değerlendirirsek birinci hadisin sahîh olduğu kanaati oluşmaktadır. İkinci bölümü teşkil eden rivâyet konusunda ise en eski bilgi *Musannef*'te geçmekle beraber rivâyetin Abdullah b. Ömer, Ebû Hureyre, Ebûzer el-Gıfârî, Abdullah b. Amr'dan gelen senedlerinin olduğu tespit edilmiştir. Rivâyetin zayıf olduğuna yönelik ifadelerin mevcudiyeti de söz konusudur. Bunun yanında hadisin manasını destekleyen şahitleri vardır. Dolayısıyla ikinci hadisi zayıflığını da belirterek rivâyetin metruk değil makbul olduğunu söyleyebiliriz.. Bu rivâyetle ilgili iki ayrı hadisin tahrîci yapılmıştır. Burada Bilmen'in yaptığıнын hadis tekniği açısından⁷⁰ bir kusur olduğu bilgisini de belirtmemiz gerekmektedir.

2. 7. İslam'da çalışma bilinci

Bir topluluğun maddî yükselişinin iktisadî ve siyasî kuvveti ile orantılı olduğunu düşünen Bilmen, İslam'ın tembelliği ve miskinliği hoş karşılamadığını, kulların meşru dairede çalışmalarını

Avâne, *Müsned*, 4/74; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, 2/191, H. No:1685

68 Bezzâr, *el-Bahru'z-Zehhâr*, 12/233, H. No:5960.

69 Müslim, Eymân 10; İbn Mâce, Edeb 10.

70 Yaptığımız çalışmada ilk rivâyetin sahîh ikinci rivâyetin ise zayıf olması sonucu ortaya çıkmıştır. Telfikin bu çeşidi kabul görmemiştir. Çünkü iki farklı rivâyet mezc edilmiştir. Râvilerin durumları da bilinmemektedir.

öğütlediğini ifade edip “Şüphesiz, insan için kendi çalıştığından başkası yoktur”⁷¹ âyetini de delil getirerek çalışmanın önemine vurgu yapmıştır. Daha sonra İslam dininde sanat, ticaret, ziraat gibi muhtelif iktisadî meslekler hakkında birçok yüce teşviklerin varlığından bahsederek insanlığın maddi yükselişi ile ilgili Hz. Peygamber’den beş farklı rivâyet nakletmiştir. Müslümanların çalışma ve gayrette bulunmaları, tabiat âlemindeki kuvvetlerden, o tükenmez hazinelerden istifadeye çalışarak sanatla, ticaret ve ziraatla meşgul olmaları, servet ve zenginliğe sahip olmaları dinlerinin gerektirdiği yüce şeylerden olduğunu söyleyen Bilmen, dünya mallarının kötülenmesi hakkında bazı şer’î beyanların varlığını ise helal haram dairesi içinde değerlendirerek izah etmiştir. Şimdi sırasıyla Bilmen’in çalışmanın önemi, Allah’ın (c) çalışan müminlere bakışı, rızık ve ticaret ilişkisi, helal kazanç gibi konularda örnek olarak zikrettiği rivâyetler değerlendirilecektir.

7. Hadis

إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْعَبْدَ الْمُؤْمِنَ الْمُحْتَرِفَ

“Allah (c) sanatkâr olan mümin kulunu sever.”⁷²

Rivâyetin إنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْتَرِفَ، الْعَبْدَ الْمُؤْمِنَ الْمُحْتَرِفَ، الشَّابَّ الْمُحْتَرِفَ، الْعَبْدَ الْمُحْتَرِفَ şeklinde farklı metinle nakilleri de bulunmaktadır.

Taberânî > Mikdam > Esed b. Musa > Ebu’r-Rebi’ es-Semman > Asım b. Ubeydullah > Salim > Babası ve bir başka rivâyette İbn Ömer senediyle ve bu lafızla rivâyet etmiş Ebu’r-Rebi’

71 Necm 53/39.

72 Bilmen, a.g.e., s.76.

es-Semmân'ın rivâyette tek kaldığını belirtmiştir.⁷³ Kudâî, İbn Ömer, Sâlim'in babası ve Rebi' senediyle ve bu lafızla rivâyet etmiştir.⁷⁴

Beyhakî, Sâlim'in babasından bu lafızla rivâyet etmiş, bir rivâyette الشاب المحترف şeklinde geçtiğini ifade etmiş, Ebu'r-Rebi'nin Asım'dan rivâyetinin güçlü olmadığını belirtmiştir.⁷⁵ İbn Mülakkîn (v. 804/1401), İbn Ebî Hatim'in *el-İlel*'inde bu hadisi İbn Ömer'den merfû olarak rivâyetine işaret edip bu rivâyeti babasına sorduğunda Mücahid'in İbn Ömer'den rivâyetine münker cevabı aldığını belirtmiştir.⁷⁶

İrâkî, Sehâvî, (v.902/1496) Acluni, Şevkânî, zayıf olduğunu belirtmişlerdir.⁷⁷ Bu rivâyetin Abdullah b. Abbas ve Ebû Said el-Hudrî'den gelen iki farklı senedi vardır.

İbn Ebi'd-Dünya > Muhammed b. Bekkar > Zafir b. Süleyman > Mücahid > İbn Abbas senedi ve اللَّهُ وَإِنَّ اللَّهَ طَلَبَ الْحَلَالِ جِهَادٌ وَإِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ يُحِبُّ الْعَبْدَ الْمُحْتَرِفَ metni ayrıca Ebû Said el-Hudrî'den اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ يُحِبُّ الْمُحْتَرِفَ metniyle rivâyet etmiştir.⁷⁸ Elbânî bu rivâyetleri zayıf kabul etmiştir.⁷⁹

Netice itibariyle her üç sened hakkında tenkitte bulunulmuş ve zayıf olduğuna dair hükümler verilmiştir. Nitekim rivâyet de bir hükme delil teşkil etmemektedir.

73 Taberânî, *el-Mucemü'l-Evsat*, 8/380, H. No: 8934; *el-Mu'cemü'-Kebir*, 12/308, H. No:13200.

74 Kudâî, *Müsned-ü Şihâb*, 2/148, H. No:1072,1073,1074.

75 Beyhakî, *Şuabu'l-İman*, 2/441, H. No:1181.

76 İbn Mülakkîn, *el-Bedrü'l-Münîr*, 9/405.

77 İrâkî, *el-Muğni*, 2 /1019; Sehâvî, *Makâsıdu'l-Hasene*, 1/210; Acluni; *Keş-fü'l-Hafa*, 1/283; Şevkânî, *el-Fevaidü'l-Mecmûa*, 145, H. No:13

78 İbn Ebi'd-Dünyâ, *İslâhu'l-Mâl*, s.71, H. No: 204, 216.

79 Elbânî, *Silsiletü'd-Daife*, 3/466.

8. Hadis

تِسْعَةُ أَعْشَارِ الرِّزْقِ فِي التِّجَارَةِ

“Rızkın onda dokuzu ticarettedir.”⁸⁰

İslam’ın ticarete verdiği önemi anlatan bu rivâyet halk arasında meşhur olmuş rivâyetlerdendir. Yaptığımız araştırmalar neticesinde hadisi temel hadis kaynaklarında bulamadığımızı ifade etmek durumundayız. Bunun yanında elde ettiğimiz bilgiler şu şekildedir.

İbn Ebi’d-Dünyâ > Muhammed b. Sabbah > Hüseyim > Dâvûd b. Ebû Hind > Nuâym b. Abdurrahman senediyle ve تِسْعَةُ أَعْشَارِ الرِّزْقِ فِي التِّجَارَةِ lafzıyla rivâyet etmiştir.⁸¹ İbn Abdülber (v.463/1071) ve Mâverdi (v. 450/1058), Hz. Peygamber’e (s) izâfe ederek yine bu lafızla zikretmiştir.⁸² Yahya b. Main’in (v. 233/848), tarihinde râvisi ed-Dürî أَنَّهُ جَعَلَ سَمِعْتُ يَحْيَى يَقُولُ يَزُودُ أَنَّهُ جَعَلَ تِسْعَةُ أَعْشَارِ الرِّزْقِ فِي التِّجَارَةِ şeklinde ifade etmiştir.⁸³

İrâkî (v.806/1403), Nuaym b. Abdurrahman’dan İbrahim el-Harbî’nin rivâyet ettiğini ifade etmiş Ebû Hâtim er-Râzî ve İbn Hibbân, Nuaym’ın sahabî olmadığı konusunda hüküm verdiklerini belirtmiş ve hadisin mürsel olduğuna işaret etmiştir.⁸⁴ Bûsîrî ise Nuaym b. Abdurrahman’ın meçhul olduğu gerekçesiyle rivâyetin zayıf olduğuna hükmetmiştir.⁸⁵ Münâvî de Bûsîrî’ye destekleyerek Nuaym b. Abdurrahman ve Yahya b. Cabir’in mürselleri

80 Bilmen, *a.g.e.*, s.77.

81 İbn Ebi’d-Dünyâ, *İslâhu’l-Mâl*, s.73, H. No: 213.

82 İbn Abdilber, *el-İstizkâr*, 8/619; Mâverdi, *Edebu’d-Dünyâ* 1/213.

83 Yahya b. Main, *Tarihu İbn Maîn*, 4/49, H. No:3089.

84 İrâkî, *el-Muğni*, 1 /504

85 Bûsîrî, *İthafu’l-Hayreti’l-Mehere*, 3/275; H. No:2730.

olduğunu belirtmiştir.⁸⁶ Elbani ise rivâyete zayıf hükmü vermiştir.⁸⁷

Verilen bilgiler ışığında temel hadis külliyyatında bulunmayan bu rivâyetin Hz. Peygambere ittisali konusunda problem gözükmektedir. Cerh ve ta'dil âlimlerinin görüşü çerçevesinde mürsel olması daha uygun olup senedindeki bu inkıta'dan dolayı zayıf olarak kabul edilmesi kanaati oluşmuştur.

9. Hâdis

الْتَمِسُوا الرِّزْقَ فِي خَبَايَا الْأَرْضِ

“Rızık toprakta saklı olan şeylerde, ziraatte, madenlerde arayınız!”⁸⁸

Taberânî, Ahmed > Mus'ab b. Abdullah ez-Züber > Hişam b. Abdullah b. İkrime > Hişam b. Urve > Urve senediyle Hz. Aişe'den bu lafızla rivâyet etmiş ve Hişam b. Urve'den sadece Hişam b. Abdullah'ın rivâyet ederek teferrüd ettiğini belirtmiştir. Aynı eserde Taberânî Musa b. Harun isimli hocasından da aynı senedle rivâyet etmiş ve söz konusu rivayette Musab b. Zübeyr'in de teferrüd ettiğini ifade etmiştir.⁸⁹

Heysemî, Hişam b. Abdullah'ın İbn Hibbân⁹⁰ tarafından zayıf kabul edildiğini ifade etmiştir.⁹¹

86 Münâvî, *Feyzü'l-Kadir*, 3/244, H. No:6183.

87 Elbânî, *Daifu'l-Câmi*, 2464.

88 Bilmen, *a.g.e.*, s.77.

89 Taberani, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, 1/274: No:895, 8/101, H.No: 8097.

90 Mecnûhî isimli eserinde Hişam hakkında onun haberiyle delil getirmek benim ilgimi çekmiyor, Hişam b. Urve'den aslı olmayan haberler naklediyor ifadesi kullanmıştır. İbn Hibbân, *el-Mecnûhîn*, 3/91, H. No:1158.

91 Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, 4/64

Kudâî, Rebîa b. Amir'den⁹² Beyhakî, İbn Asâkîr, Hz. Aişe'den⁹³ mezkûr lafızla rivâyet etmiştir. İbnü'l-Kayserânî bu habere garib hükmü verirken,⁹⁴ sonraki dönem muhaddislerin görüşleri bu hadisin zayıf olduğu yönündedir.⁹⁵

10. Hadis

نعم المال الصالح للرجل الصالح

“Salih kişi için salih mal ne güzeldir!”⁹⁶

Ahmed b. Hanbel, Buhârî, Tahâvî, İbn Hibbân, Taberânî, Beyhakî, Amr b. el-As'tan bu lafızla rivâyet etmiştir.⁹⁷ Irâkî, Aclûnî, Elbânî, Şuayb el-Arnâvut sahih hükmü vermiştir.⁹⁸

Hadis olarak verilen metin temel hadis kitaplarında geçmekte olup sahih olduğuna dair görüşler belirtilmiştir.

11. Hadis

سَيِّئِي عَلَى امْتِي زَمَانٌ يَحْتَاجُ فِيهِ لِلدَّرْهِمِ وَالْدِينَارِ لِيَقِيمَ بِهِ أَمْرُ دِينِهِ
وَدُنْيَاهُ

92 Kudâî, *Müsnedü Şihâb*, 1/402, H. No:693.

93 İbn Asâkîr, *Mu'cemu's-Şuyuh*, 2/811, H.No:1017; Beyhakî, *Şuabu'l-İman*, 2/440, H. No: 1179.

94 İbn Keyserânî, *Tezkiratü'l-Huffâz*, 5/499, H.No: 6196

95 Elbânî, *Daifu'l-Camî*, 1/161, H. No:1150.

96 Bilmen, *a.g.e.*, s.77.

97 Ahmed b.Hanbel, *Müsned*, 29/298-299, H.No:17763; Buhârî, *el-Edebü'l-Müfred*, 1/112, H. No:299; Tahâvî, *Şerhu Müşkilü'l-Âsâr*, 15/327, H.No:6056; İbn Hibbân, *es-Sahih*, 8/10, H. No:3210; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, 3/291, H. No: 3289; Beyhakî, *Şuabu'l-İman*, 1/320, H. No:791.

98 Irâkî, *el-Muğni*, 1/1891; Aclûnî, *Kesfu'l-Hafa*, 2/387; Elbânî, *Sahihü Edebü'l-Müfred*, s.126.

“Yakında ümmetime bir zaman gelecektir ki, insan o zaman dinine, dünyasına ait umuru ifa edebilmek için altına gümüşe muhtaç olacaktır.”⁹⁹

Gerek temel hadis kaynaklarında gerekse sonraki dönem eserlerde bu rivâyete dair bir bilgi tespit edilememiştir.

2. 8. İnsanlığın manevi yükselişine dair rivâyetler

İnsanlığın maddi yükselişine dair görüşlerini zikrettiğimiz Bilmen'in insanlığın manevî yükselişine dair görüşlerini zikrettiği kısım da şu ifadelerde bulunmaktadır:

“Bir toplumun mânevi yükselmesine gelince, bu da o toplumu oluşturan fertlerin ruhen olgunlaşmaya erişmeleri ile gerçekleşir. Fertlerin bu olgunluğa erişmeleri ise ilim ve irfana sahip, parlak bir fikire nail, dini, ahlâkî güzel bir terbiyeye muvaffak olması ile ortaya çıkar. İşte İslam dini bu yönle de fevkalâde bir titizlikle ehemmiyet vermiştir. İslam dininde ilim nûr; cehalet karanlıktır. Her Müslüman ilim tahsili ile mükelleftir.” Bu düşüncüyü desteklemek üzere mevzu kabul edilen şu metinden istidlal edilmiştir.

12. Hadis

أَطْلَبُوا الْعِلْمَ مِنَ الْمَهْدِ إِلَى اللَّحْدِ

“İlmi beşikten mezara kadar talep ediniz!”¹⁰⁰

Görüldüğü üzere Bilmen, ilim tahsili ile ilgili mükellefiyet konusunda bu metni delil getirmektedir. Günümüzde de okumanın önemi ile ilgili konularda genellikle Hz. Peygamber'e izafe edilen bu rivâyet hakkında yaptığımız araştırmaya göre hadis olduğunu

99 Bilmen, a.g.e., s.77.

100 Bilmen, a.g.e., s.78.

ifade eden en eski kaynak İbn Müstevfâ'ya (v.637-1239) aittir. Bu rivâyet senedsiz ve herhangi bir kaynağa izâfe etmeksizin eserin mukaddimesinde zikredilmiş, muhakkik tarafından sıhhatine de işaret edilmemiştir.¹⁰¹

Keşfü'z-Zunûn'da ilim tahsili şartları ve sebeplerine dair bablar bölümünde azim ve sebatın ömrün sonuna kadar devam ettirilmesi gerektiği ifade edilmiş akabinde كما فيل ifadesi kullanılarak bu metnin şöhretine işaret edilmiştir.¹⁰²

Bu rivâyet hakkında Abdülfettah Ebû Gudde, “Bu kelam hadis değildir. O insanların sözü olup bazılarının yaptığı gibi Hz. Peygamber'e izafe edilmesi caiz değildir. Bu hadis mevzu- dur. İlimi beşikten mezara kadar isteyiniz sözü insanların dilinde meşhur olmasına rağmen şaşılacak bir şekilde meşhur sözleri derleyen kitaplarda bu metin zikredilmemiştir.”¹⁰³ Bu rivâyetle ilgili temel hadis kitaplarında bir bilgi yoktur. Cerh ve ta'dil kitaplarında, tahrîc çalışmalarında olumlu olumsuz bir ifade bile bulunamamıştır. Günümüz muhakkik âlimlerinden Abdülfettah Ebû Gudde'nin (v.1417/2001) görüşlerini doğrultusunda bizler de mevzu olduğu hükmünü tercih etmekteyiz.

2. 9. Tefekkür

İnsanlığın manevi yükselişi ile ilgili bir başka başlık tefekkür konusu olup Bilmen, tefekkürle ilgili görüşlerini aktarırken “İslâm dini insanlığı tefekküre davet eder. İnsanlığın fikirlerini aydınlatmak için dikkat dolu bakışlarını yaratılış levhalarına, yaratılış sahasını süsleyen rengârenk kudret eserlerine çeker.” ifadelerine yer verdikten sonra şu rivâyeti tefekkürle ilişkilendirerek zikretmiştir:

101 İbn Müstevfâ, *Tarihu Erbil*, 1/7.

102 Katip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, 1/51.

103 Abdülfettah Ebû Gudde, *Kıymetü'z-Zaman*, s.30.

13. Hâdis

تَفَكُّرُ سَاعَةٍ خَيْرٌ مِنْ فَيَامٍ لَيْلَةٍ

“Bir an düşünmek bütün geceyi ibadetle ihya etmekten hayırlıdır.”¹⁰⁴

Ahmed b. Hanbel, Hennâd, Beyhakî ve İbn Sa'd (v. 230/845), > Ebû Muâviye ed-Darîr > Ameş > Amr b. Mürre > Salim b. Ebu'l-Ca'd > Ümmü Derdâ > Ebû Derdâ senediyle rivâyet etmiştir.¹⁰⁵ Ayrıca bu rivâyeti Hasan el-Basrî'nin sözü olarak rivâyet etmişlerdir.¹⁰⁶ Zühd kitapları ve tarih kitaplarında geçen ve sahih kabul edilen bu rivâyetin muhtevasıyla ilgili bir tenkid yapılmamıştır.

2. 10. Ahlâk güzelliği

İslam'ın bir başka yönü olan ahlâklı bir toplum inşasında dinin müntesiplerine ahlâki en güzel terbiyeyi vermeyi amaçladığını belirten Bilmen, âyetlerden verdiği örnek ile¹⁰⁷ bunu delillendirirken müminlerin kâmil manada en üst seviyede olanının ahlâki en güzel olanıdır rivâyetini delil getirmiştir.

14. Hâdis

أَكْمَلُ الْمُؤْمِنِينَ إِيمَانًا أَحْسَنُهُمْ خُلُقًا

“Müminlerin iman cihetiyle en kâmil, ahlâken en güzel olanıdır.”¹⁰⁸

104 Bilmen, a.g.e., s.79.

105 Ahmed b. Hanbel, *Zühd*, 1/114, H. No 746; Hennâd, *Zühd*, 2/468; Beyhakî, *Şuabu'l-İman*, 1/261; 35728; İbn Sa'd, *Tabakatu'l-Kübrâ*, 7/275.

106 Ebû Nuaym, *Hilye*, 6/271, İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, H. No:35728.

107 “Allah Teâlâ'ya ibadet ediniz, O'na hiçbir şeyi ortak koşmayınız. Ana ve babaya, akrabaya, yetimlere, fakirlere, yakın-uzak komşulara, arkadaşlara, yolculara, köle ve cariyelerinize ihsan eyleyiniz.” Nisa 4/36

108 Bilmen, a.g.e., s.79.

İbn Ebî Şeybe (v.235/849), Ahmed b. Hanbel, Ebû Dâvûd, Nesâî, Tahâvî, İbn Hibbân, Ebû Hureyre'den rivâyet etmişlerdir.¹⁰⁹

Ayrıca Hz. Aişe'den gelen başka bir senedini Ahmed b. Hanbel, İbn Ebî Şeybe, Tirmizî, Hâkim en-Nîsâbü'rî rivâyet etmişlerdir.¹¹⁰ Rivâyet sonraki kitaplarda da sahih olarak rivâyet edilmiştir.¹¹¹

2. 11. İman

Giriş kısmının son bölümünde şerî (dinî) hükümleri itikadî, amelî, ahlâkî hükümler şeklinde üçe ayıran Bilmen, itikadî hükümleri *iman ve itikadî hükümler*; amelî hükümleri, *ibadetler, muameleler ve cezalar*; ahlâkî hükümleri ise *ahlâkı güzelleştirmeye, vicdan terbiyesine ve adap ile alakalı güzelliklere ait olan hükümler* şeklinde bir tasnife tabi tutmuştur.

İmanı: “Peygamber Efendimiz Hazretlerini, Allah Teâlâ tarafından tebliğ buyurduğu kesin bir şekilde bilinen bütün konu ve hususlarda kesin olarak tasdik etmektir. Bunlara ‘zaruriyyatı diniyye’ denir. Bu şekilde tasdik eden zata ‘mümin’ tasdik edilen şeye de ‘mümenün bih’ denir” ifadeleriyle genel bir şekilde tanımladıktan sonra izah bölümünde tanımların lûgat ve istilâh manalarını zikretmiş ve “**Hazreti Peygamber kendi rey ve hevâsından söz söylemez. O'nun beyan ettiği şey, ilâhi vahiyden**

109 Ahmed b. Hanbel, *Müsned* 16/478, H. No:10817; 12/364-365, H. No:7402; Ebu Davud, *Sünnet* 16; ; Tirmizî, *Radâ* 11; Nesâî, *es-Süne-nü'l Kübrâ*, 8/256, H.No: 9109; Tahâvî, *Şerhu Müşkilü'l-Asâr*, 11/260, H. No:4430; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 11/27, H.No: 10418; İbn Hibbân, *es-Sahih*, 2/227, H. No:479.

110 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 8/516, H. No:10419; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 40/242, H. No:24204; Tirmizi İman 6; Hâkim en-Nîsâbü'rî, *el-Müstedrek*, 1/43.

111 İrakî, *el-Muğnî*, 2/979; İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî*, 10/458, *Ac-lûnî*, *Keşfü'l-Hafâ*, 1/198; Elbânî, *Sahihu Câmiu's-Sağîr*, 1/266.

بِاللَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ وَتُؤْمِنَ بِالْبَعْثِ أَنْ تُؤْمِنَ بِاللَّهِ، وَمَلَائِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَتُؤْمِنَ بِالْقَدْرِ خَيْرِهِ وَشَرِّهِ

afzıyla rivâyet etmişlerdir.¹¹⁷ Bilmen'in lafzı Müslim'in Ömer b. Hattap'tan gelen rivâyetine uygundur. Müttefakun aleyh olan bu rivâyet Hz. Peygamberin tebliğinin özü olan iman esaslarını belirlemesi bakımından önemlidir.

Değerlendirme

Bilmen, eserin giriş kısmında üç bahiste on beş rivâyete yer vermiştir. Bu rivâyetlerden fıtrat hadisini kişilerin inanma duygularının İslam olarak doğuştan var edildiği şeklinde yorumlamıştır. İnsanın Allah korkusu ile dünya ve ahiret hayatını güzelleştirebileceğini zayıf kabul edilen bir rivâyetle örneklendiren Bilmen, İslam'a göre insanların eşit haklara sahip olduğunu ifade eden düşüncelerini de zayıf bir rivâyetle temellendirmiştir. Ruhbanlıkla ilgili mürsel hükmü verilen rivâyetin yanı sıra aklın önemi ve insanlara sağladığı imkanları örneklerken zayıf bir rivâyeti tercih etmiştir. Ayrıca köleler hakkında İslam'ın öğütlerini zikrettiği rivâyette telif yapılarak iki farklı rivâyeti bir arada örneklendirme yoluna gitmiştir.

İslam'ın çalışmaya, bununla birlikte gelişme ve ilerlemeye verdiği önemi anlatan Bilmen'in bu konuda zikrettiği rivâyetler zayıf kabul edilen metinlerdir. İnsanlığın yükselişinde ilmin rolünü anlatan müellifin bu konuda kullanmış olduğu rivâyet mevzu kabul edilirken ahlâkın güzelliği ve imanın şartlarının anlatıldığı rivâyet sahih kabul edilmiştir.

Bilmen'in giriş kısmında kullandığı rivâyetlerin çoğu âyetler etrafında temellendirilen görüşleri desteklemek amacıyla kullanılan rivâyetlerden oluşmaktadır. Ne var ki bu bölümde mevzu ve zayıf kabul edilen rivâyetlerin yanında iki farklı rivâyetin tek

117 Buhârî, İman 31; Müslim, İman 1.

bir rivâyet gibi kullanılması da söz konusudur. Burada Bilmen'in ilmi bir tetkik yapmadan rivâyetleri naklettiğini ifade edebiliriz.

2. 12. İlahiyyat ile ilgili rivâyetler

Eserin birinci bölümü Allah'a (c) iman etme başta olmak üzere, fetret ehli, yaratılış, Allah (c) için caiz olan şeyler, onun sıfatları gibi ilahiyyat ile ilgili konulardan oluşmaktadır. Bilmen, "Allah'ın (c) hakikatini idrâk etmek aklen caiz midir?" sorusuna cevap aradığı bölümde "Biz dünyada aklımızla, duyu organlarımızla ilâhi hakikati idrâk edemeyiz, bizim inceleme ve delil getirmemiz bu ilâhi hakikatı idrak etmeye yeterli değildir." dedikten sonra "**Onların hiç birinin ilmi asla bunu kavrayamaz.**"¹¹⁸ âyetini delil getirmiş akabinde Allah'ın (c) zatının tefekkür edilemeyeceğini ifade eden zayıf bir rivâyeti delil getirmiştir.

Bilmen, *Allah'ın (c) hakikatini idrâk etme* meselesinde, kadim ulemanın görüşlerini şu şekilde zikretmiştir: "Ulemâ ve filozoflar bu konuda ihtilâf etmişlerdir. İmam'ül-Haremeyn (Cüveynî), Gazzâlî ve filozoflar ile tasavvuf erbabının büyük bir kısmı bunun imkânsız olduğu görüşüne varmışlardır. Kelâm âlimlerinin çoğu ise caiz olduğu görüşündedirler. Bunlara göre, ilâhi bir yaradım olmak üzere ilham ve keşif yolu ile bazı seçkin zâtlar için bu idrakin meydana gelmesi aklen imkânsız değildir. Ancak bunun dünyada vaki olduğu görüşünde değildirler. Daha sonra Bilmen, ilahi hakikati idrak edemeyeceğimize delil olarak bir âyet¹¹⁹ ve şu hadisi delil getirmiştir.

16. Hâdis

تَفَكَّرُوا فِي آلَاءِ اللَّهِ وَلَا تَفَكَّرُوا فِي ذَاتِهِ فَإِنَّكُمْ لَنْ تَقْدِرُوا

118 Taha 20/110

119 Onların hiçbirinin ilmi asla bunu kavrayamaz. Taha 20/110

“Siz Allah Tealanın nimetlerini, asan kudretini düşününüz, zatı-
nı tefekküre dalmayınız, çünkü ona kadir olamazsınız!”¹²⁰

Taberânî > es-Sâîğ > Mehd b. Ca’fer er-Remlî > Ali b. Sabit > Vâzi’ b. Nâfi’ > Sâlim > İbn Ömer senedi ve تَفَكَّرُوا فِي آلَاءِ اللَّهِ وَلَا تَفَكَّرُوا فِي اللَّهِ kısmını rivâyet etmiştir. Senedinde bulunan râvilerden Salim’den sadece Vâzi’in rivâyet ettiğini ve Ali b. Sabit’in de teferrüd ettiğini belirtmiştir.¹²¹ Heysemî, Taberânî rivâyetindeki el-Vâzi’ için metruk demiştir.¹²²

Ebu’s-Şeyh el-İsfahanî, aynı lafızla ve İbn Ömer senediyle Ömer b. Hattab’tan rivâyet etmiştir.¹²³ Beyhakî, İbn Ömer’den rivâyet etmiş senedi hakkında فيه نظر ifadesini kullanmıştır.¹²⁴ Irâkî, yukarıda zikrettiğimiz rivâyetlerle ilgili bilgileri aktarmış kendi görüşünü belirtmeden hadisin diğer varyantlarını senedleriyle birlikte zikretmiştir.¹²⁵ Sehâvî, İbn Ömer rivâyetine zayıf hükmü vermiştir.¹²⁶ Elbânî bu rivâyetin farklı senedleri için hasen hükmü vermiştir.¹²⁷ Gumârî, İbn Ömer rivâyeti için Vâzi’ b. Nâfi’nin sika-lardan teferrüdünü İbn Hibbân¹²⁸ aracılığıyla nakledip hadisiyle delil getirilemeyeceğine işaret etmiştir. Ayrıca İbn Abbas rivâyetinde de aynı râvînin metruk olduğunu belirtmiştir.¹²⁹

Tahrîcini yaptığımız hadis hakkında âlimlerin tenkidleri vardır. Temel hadis külliyyatında dördüncü asırda yazılan eserlerde

120 Bilmen, a.g.e., s.96.

121 Taberânî, *el-Mu’cemûl’-Evsat*, 6/250, H. No:6319

122 Heysemî, *Mecmau’z-Zevâid*, 1/81.

123 Ebu’s-Şeyh el-İsfahanî, *el-Azame*, 1/210.

124 Beyhakî, *Şuabu’l-İmân*, 1/262, H. No:119.

125 Irâkî, *el-Muğnî*, 6/2458, H. No:3880.

126 Sehâvî, *Makâsıdu’l-Hasene*, 1/261, H. No:342.

127 Elbânî, *es-Siracûl’-Münir*, 1/76, H. No:216; *Silsiletü’l-Ehâdisi’s-Sahîha*, 4/395, H.No:1788; *Sahîhu’l-Câmiu’s-Sağîr*, 1/572.

128 İbn Hibbân, *el-Mecruhin*, 3/83, H. No:1140.

129 Gumârî, *Müdâvî*, 3/179, H. No: 1321-1322.

hadise dair bilgilerin bulunması, rivâyet hakkında kesin hüküm verilmesini engellemektedir. Rivâyetin iki farklı senedle gelmesi önemlidir. Rivâyetin bizimle ilgili olan kısmını (İbn Abbas rivâyeti) Ebû Nuaym'ın zayıf diyerek rivâyet etmesi, zayıf hükmünün verilmesini gerektirmektedir. Ancak diğer İbn Ömer rivâyeti ve Ömer b. Hattab rivâyetinde de bir zayıflık söz konusudur. Her iki rivâyetin senedinde bulunan Vâzi' b. Nâfi'den dolayı rivâyetlerin zayıf olduğu ifade edilmiştir.

2. 13. Allah'ın sıfatları

Bilmen'in sıfatlarla ilgili tanımı şu şekildedir: “İslam dininde Allah'a (c) yed (el), vech (yüz), istiva (yerleşme) gibi bâzı sıfatlar nispet olunmuştur ki, bunların aynılık ve benzerliği çağrıştıran açık, görünür mânaları kastedilmiş değildir. Çünkü Allah'a (c) ‘muhafeftün lil-havadis (yaratılmışlara benzememek)’ sıfatı celilesi sabit, zıddı olan ‘mümaselet (aynılık) ve müşabehet (benzerlik)’ aklen imkânsızdır. Bundan dolayı bu sıfatlardan Allah'a (c) lâıyk olan sahih mânalar kastedildiğine inanmak gerekir.” Bu tanımın izahında selefin yorumunu “Bu sıfatların Allah (c) da sabit olduğuna inanmakla beraber sahih mânalarının neden ibaret olduğunu Allah Teâlâ'nın ilmine havale eylemişlerdir” ifadeleriyle zikrettikten sonra “en sağlam yol da budur” diyerek kanaatini belirtmiştir. Daha sonra Bilmen, halefin görüşünü de “Sonraki âlimlerimiz bu sıfatları, zahiri mânalarına yorumlayan veya doğru olmayan bir şekilde tevîl eden bir takım bid'at ve cehalet erbabının ortaya çıkmalarını dikkate aldıklarından bu sıfatlardan her birini, Arapça lügate uygun, akli delillere mutabık surette tevîl ve tefsir etmişlerdir” şeklinde belirtmiştir. Bilmen, konuyla ilgili üç âyeti¹³⁰ örnek gösterdikten sonra sahih kabul edilen bir rivâyeti de zikrederek örneklerini pekiştirmiştir. Bilmen'in burada

130 Yalnız Rabbinin yüzü (zâtı) baki kalacaktır. Rahman 55/27

Allah'ın eli onların ellerinin üzerindedir. Fetih 48/10

O Rahmân (kudret ve hakimiyetiyle) Arş'a hâkim oldu. Taha 20/5

sıfatlarla ilgili yaptığı tespitten hemen sonra “O’nun benzeri olan hiçbir şey yoktur” âyetini delil getirerek İslam’da Allah’ı (c) hâşâ insan suretine benzetmenin bulunmadığını ifade etmesi doğru bir yaklaşımdır. Ancak bu konuda zikrettiği rivâyete, temel hadis kitaplarında tarafımızca ulaşılamamıştır.

17. Hâdis

قُلُوبُ الْعِبَادِ بَيْنَ الْأَصْبَعَيْنِ مِنَ أَصَابِعِ الرَّحْمَنِ

“Kulların kalpleri rahmanın parmaklarından iki parmağın arasındadır, yani celal ve cemal sıfatlarının tecellisine mazhardır.”¹³¹

Bilmen’in Allah’a (c) isnad olunan bazı sıfatlara örnek olarak zikrettiği bu hadisi Ahmet b. Hanbel, Müslim, Bezzâr, İbn Hibbân, Taberânî, Beyhakî, Abdullah b. Amr b. el-As’tan **إِنَّ قُلُوبَ بَنِي آدَمَ كُلَّهَا بَيْنَ إِصْبَعَيْنِ مِنْ أَصَابِعِ الرَّحْمَنِ كَقَلْبٍ وَاحِدٍ يُصَرِّفُهُ حَيْثُ يَشَاءُ** lafzıyla rivâyet etmişlerdir.¹³²

Temel hadis kitaplarında (Müslim’in şartlarına göre) sahih olarak zikredilen bu rivâyetten birtakım deliller çıkartılmış bazı tartışmalar ortaya atılmıştır. Bilmen’in bu rivâyetteki “rahmanın parmaklarının arası” ifadesindeki insana ait bir unsurun Allah (c) için zikredilmesini yani “*Vech, yed, istiva, esabi’ sıfatları; zat, kudret, istilâ ve galebe, kabz ve bast, celâl ve cemal gibi manalar ile tefsir olunmuştur.*” şeklinde açıklamak suretiyle İslam dininde Allah’a (c) hâşâ insan sûreti isnad etmek (antropomorfizm) inancının olmadığını belirtmiştir.¹³³ Sıfat hadislerinden olan bu rivâyet sahihtir.

131 Bilmen, a.g.e., s.130.

132 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 11/130, H. No:6569; Bezzâr, *el-Bahru’z-Zehâr*, 6/430, H. No:2460; Müslim, *Kader* 3; İbn Hibbân, *es-Sahih*, 3/184, H.No: 902; Taberânî, *el-Mu’cemü’l-Kebîr*, 13/35, H. No:79; Beyhakî, *el-Esmâ ve’s-Sıfat*, 2/173, H. No: 740.

133 Bilmen, a.g.e., s.130.

18. Hâdis

كل ما خطر ببالك فالله تعالى سوى ذلك

كل ما خطر ببالك فالله تعالى غير ذلك

“Kalbine, hatırına her ne gelirse Allah Teâla ondan başkadır.”¹³⁴

Bilmen eserinin bir bölümünde herhangi bir söz olarak baş-
ka bir bölümde ise hadis olarak zikrettiği bu metin, temel hadis
kitaplarında bulunamamıştır.

2. 14. Ru'yetullah

Ru'yetullah konusu özellikle Şia ve Mutezile'den bir fırka
ile Ehl-i Sünnet arasında bilinen bir tartışmadır. Kur'an-ı Ke-
rim'de yer alan “Kıyamet gününde birtakım yüzler (iman ehli)
güzellik ve nuraniyete sahip, Rablerine bakacaklardır”¹³⁵ ve
“Gözler onu idrak edemez”¹³⁶ âyetleri etrafında tartışmalar İslam
ilim tarihi boyunca devam etmiştir. Bilmen ruyetullah konusunda
şöyle demektedir:

“Allah Teâla'nın ilâhî şanına lâyık bir şekilde görülmesi aklen
caiz, naklen sabittir. Müminler cennette bu büyük nimete nail
olacaklardır.”¹³⁷ Bu düşüncüyü desteklemek için müttefakun aleyh
kabul edilen bir rivâyeti de nakletmiştir:

19. Hâdis

سترون ربكم كما تزون القمر ليلة البدر ولا تضامون

134 Bilmen, a.g.e., s.97, 131. Müellifimiz bu metni *Mülehhas İlm-i Tevhid* adlı
eserinde de hadis olarak değil söz olarak zikretmiştir.

135 Kıyame 75/22.

136 En'am 6/103.

137 Bilmen, a.g.e., s.137.

*“Mehtaplı bir gecede birbirinize engel olmaksızın ayı gördüğünüz gibi Rabbinizi göreceksiniz.”*¹³⁸

Bilmenin ru'yetullah konusunda zikrettiği ifadenin izahında naklettiği bu hadisi, Humeydî, Ahmed b. Hanbel, Buhârî ve Müslim Cerîr b. Abdullah'tan rivâyet etmişlerdir.¹³⁹ Hadis müttefakun aleyhtir.

Değerlendirme

Allah'a (c) iman, onun sıfatları ve ruyetullah ile ilgili beş rivâyet nakleden Bilmen'in kullandığı rivâyetlerden biri temel hadis kitaplarında yer almazken bir diğeri zayıf kabul edilmiştir. Diğer rivâyetler ise makbul metinlerden oluşmaktadır.

Muvazzah İlm-i Kelâm'ın ikinci bölümünde peygamberler konusu ele alınmıştır. İki kısım halinde değerlendirilen bu bölümde birinci kısım, Peygamberlere iman, insanlığın peygamberlere olan ihtiyacı, mucizeler ve vahiy konuları başlıca ele alınırken ikinci kısım Hz. Muhammed hakkında tertip edilmiştir.

2. 15. Keramet

Mucizelerin dışında meydana gelen hârikulade olaylar hakkında Bilmen, şunları söylemektedir: “Kerâmet, şeriat ile amel eden ümmetin bazı büyükleri tarafından gösterilen hârikadır. Bu zatların velilik rütbesine nail olduklarına delâlet eder. Ehl-i sünnet itikadınca evliyanın kerameti haktır. Ümmetin salih olan kullarından bazılarının Allah (c) tarafından keramete nail olmaları uzak görülemez. Bu keramet, onların insanlar arasında hürmet edilmelerine yahut onların vaaz ve nasihatlerini insanların güzel bir şekilde kabul eylemelerini sağlamak gibi hikmetlere bağlıdır. Keramet hakkında dini deliller bulunmaktadır. Birçok

¹³⁸ Bilmen, *a.g.e.*, s.137.

¹³⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 31/526, H. No:19190; Humeydî, *Müsned*, 2/48, H. No:817; Buhârî, *Mevakitu's-Salât*, 16, 28; Müslim, *Mesâcid* 37.

zatlardan keramet zuhur ettiğine dair birçok rivâyetler de vardır. Tayyi mekânda bulunmak, yâni uzak bir mesafeyi az bir zaman içinde katetmek keramettendir.” Bu tanımlamadan sonra Bilmen şu olayı örnek olarak zikretmiştir:

Hz. Ömer bir gün Medine-i Münevvere’de hutbe okurken Nihavend’de Hazreti Sariye’nin komutasında bulunan İslam ordusunun düşman tarafından kuşatılmak üzere olduğunu görmüş, bunun üzerine: “Yâ Sâriyete el-cebel el-cebel!” diye nida etmiş; Sariye de Hazreti Ömer’in bu nidasını derhal işiterek İslam askerleriyle birlikte arka taraflarındaki dağa sığınmış ve bu suretle düşmanın kuşatma hareketini başarısız bırakmıştır”.

20. Hâdis

يَا سَارِيَةَ الْجَبَلِ

“Ey Sâriye! Dağ tarafına...”¹⁴⁰

Hz. Ömer’in sözü olarak (mevkûf) bu rivâyeti ed-Dîneverî (v. 340/951), Ahmed > Hâris b. Ebû Usame > Muhammed b. Sa’d > Muhammed b. Ömer > Hişam b. Hızâm b. Hâlid > Hişam b. Hızâm senediyle Sâriye’nin kardeşi Enes b. Züneym’le ilgili bir olayı anlatıp rivâyetin *sonuna* وَأَنَّسُ بْنُ زُنَيْمٍ هُوَ أَخُو سَارِيَةَ بْنِ زُنَيْمٍ şeklinde Hz. Ömer’in sözlerini ekleyerek aktarmıştır.¹⁴¹

Lâlekâî (v. 418/1027), Abdülvehhab b. Ali > Ömer b. Ahmed > Abdullah b. Süleyman > Eyyüb b. Muhammed b. el-Vezzân > Hattab b. Seleme el-Mevsîlî > Amr b. el-Ezher > Mâlik > Nâfi’ > İbn Ömer senediyle ve يَا سَارِيَةَ الْجَبَلِ أَنَّ عُمَرَ خَطَبَ يَوْمًا بِالْمَدِينَةِ فَقَالَ: يَا سَارِيَةَ الْجَبَلِ لَفْظıyla rivâyet etmiştir.¹⁴²

140 Bilmen, a.g.e., s.148.

141 ed-Dîneverî, el-Mücalese, 2/404.

142 Lâlekâî, Kerâmâtü'l-Evliyâ, 9/127.

Ebûbekir el-Hallâd, Muhammed b. Osman b. Ebî Şeybe > Muhammed b. Yunus > Eyyüb b. Hût > Abdurrahman es-Serrâc > Nafi > senediyle ve سَارِيَةُ الْجَبَلِ يَا lafzıyla rivâyet etmiştir.¹⁴³ Ebû Nuaym (v.430/1039) Ebûbekir el-Hallâd'ın bilgilerini aktarmış-
tır.¹⁴⁴

Beyhakî, Ebû Abdullah el-Hafız > Hamza b. el-Abbâs > Abdulkерim b. el-Heysem > Ahmed b. Salih > İbn Vehb > Yahya b. Eyyüb > İbn Aclân > Nâfi' > İbn Ömer senedi¹⁴⁵ ve

عُمَرَ أَنَّ عُمَرَ بَعَثَ جَيْشًا وَأَمَرَ عَلَيْهِمْ رَجُلًا يُدْعَى سَارِيَةَ فَيَبْنِمَا عُمَرُ يَخْطُبُ فَجَعَلَ يَصِيحُ: يَا سَارِيَةَ الْجَبَلِ فَقَدِمَ رَسُولٌ مِنَ الْجَيْشِ فَقَالَ: يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ لَقِينَا عَدُوَّنَا فَهَرَمُونَا فَإِذَا صَائِحٌ يَصِيحُ: يَا سَارِيَةَ الْجَبَلِ فَأَسْتَدْنَا ظَهْرُنَا إِلَى الْجَبَلِ فَهَرَمَهُمُ اللَّهُ فَقُلْنَا لِعُمَرَ: كُنْتَ تَصِيحُ بِذَلِكَ lafzıyla rivâyet etmiştir. İbn Aclân, İyas b. Muaviye b. Kurre'nin buna benzer bir rivâyeti kendilerine aktardığını ifade etmiştir.¹⁴⁶ İbn Asâkir (v.571/1175), Beyhakî'den nakille bu olayı aktarmıştır.¹⁴⁷

H. Ömer'in Sariye'yi keşf yoluyla gördüğünü ifade eden Muhibbuddin et-Taberî, (v. 694/1295) "Hz.Ömer'in Kerametleri ve Mükâşefeleri" başlığında bu olayı Amr b. el-Hâris'ten aktararak şu lafızlarla zikretmiştir.¹⁴⁸ عن عمر بن الحرث قال: بينا عمر يخطب يوم الجمعة إذ ترك الخطبة ونادى يا سارية الجبل مرتين أو ثلاثاً ثم أقبل على خطبته فقال ناس من أصحاب رسول الله ﷺ: إنه لمجنون ترك خطبته ونادى

143 Ebûbekir el-Hallâd, *el-Fevâid*, s.56, El yazması olan bu kitab Mısır'da bulunan lunan شركة أفق tarafından Cevamîu'l-Kelim programı için tahkik edilmiş olup matbu nüsha henüz basılmamıştır.

144 Ebû Nuaym el-İsbahânî, *ed-Delâil*, 1/579. H. No:525.

145 Beyhakî'nin rivâyetinde senedin İbn Vehb'e kadar bir başka şekli "Ebû Abdurrahman Muhammed b. el-Huseyin es-Sülemî > Ebû'l-Huseyn Muhammed b. Muhammed b. Ya'kub el-Haccâcî > Ahmed b. Abdülvaris b. Cerir el-Assâl > el-Haris b. Miskin > İbn Vehb" şeklindedir.

146 Beyhakî, *Delailu'n-Nübüvve*, 6/370; *İtikat*, s.314.

147 İbn Asâkir, *Târîh-u Dimeşk*, 20/25.

148 Muhibbuddin et-Taberî, *er-Riyadu'n Nadıra*, 2/326-327,

يا سارية الجب İbn Kayyım (v.751/1350), senedsiz olarak savaşın Nihavend tarafında olduğunu ve Sariye'yi görerek سارية الجبل şeklinde ona seslendiğini ifade etmiştir.¹⁴⁹ İbn Kesîr (v.774/1372), İbn Hacer, Aclûnî, Elbânî, İbn Ömer'den gelen bu rivâyete hasen hükmü vermişlerdir.¹⁵⁰ Temel hadis kitaplarından ziyade hicri 3. asır metinlerinde ulaştığımız bu rivâyet hakkında, hasen hükmü verilmiştir.¹⁵¹

2. 16. Hz. Peygamber'e gelen vahiy ve keyfiyeti

Vahyin intikal sürecini salih rüya, ilham, kitap ve melek yolu ile olabileceğini belirten Bilmen, Hz. Peygamber'e gelen vahyin geçirdiği süreçleri şöyle tarif etmiştir: “Resûl-i Ekrem (s) Efendimiz, Peygamber olarak gönderildiği ilk zamanlarda bir rivâyete göre altı ay kadar rüya yolu ile ilâhî vahye nail olmuştur. Rüya âleminde gördüğü her şey, sabahın aydınlığı gibi parlak bir şekilde aynen meydana gelirdi. Daha sonra melek vasıtası ile ilâhî vahye nail olmuştur. Bu şekilde tecelli etmeye başlayan ilâhî vahyin heybetinden heyecana gelmiş, peygamberlik gibi büyük bir vazifeyi yüklenmekteki ağır yükten doğan bir korku ve dehşet ile muhterem hanımı Hazreti Hatice'nin yanına teşrif ederek: ‘Beni örtünüz. Beni örtünüz!’ diye emretmiştir.” Tahkiye yöntemiyle nakledilen bu rivâyetin tahrîc bilgileri şu şekildedir:

149 İbn Kayyım el-Cevziyye, *Kitabu'r-Rûh*, s. 672. Kitabın tercümesinde sanki bu olayın Hz. Peygamber (s) zamanında gerçekleşmiş gibi anlatılması tercüme hatasıdır. “Rasûlullah cihaddan dönünce Hz. Ömer'in yanına gelir, o gün Hz. Ömer'in nidasını duyduklarını haber verir.” Şeklinde yapılan tercüme rasûl kelimesinin elçi olarak anlaşılmasından kaynaklanmaktadır. (İbn Kayyım el-Cevziyye, *Kitabu'r-Ruh*, İz Yayıncılık: s. 237)

150 İbn Kesîr, *el-Bidaye ve'n-Nihâye*, 7/147-148; İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe*, 3/5; Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, 2/470; Elbânî, *es-Silsiletü's-Sahîha*, 3/101.

151 Sâriye olayını detaylı bir şekilde inceleyen Prof. Dr. Ahmet Önkâl, makalenin neticesinde bu olayın Hz. Ömer'in bir kerameti olduğu kanaatini belirtmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Önkâl, Ahmet, “Sâriye Olayı Üzerine Bir Rivâyet Araştırması” İstem, Yıl: 3, Sayı: 6, 2005, s. 9-49.

21. Hadis

فرجع بها رسول الله ﷺ يرجف فؤاده، فدخل على خديجة بنت خويلد رضي الله عنها، فقال: زملوني زملوني فرملوه حتى ذهب عنه الروع

“Beni örtünüz beni örtünüz.”¹⁵²

H. Peygamber’e ilk vahyin gelmesinin akabinde vahyin tesiri ile evine gelerek eşi H. Hatice’ye hitaben söylediği bu ifadeyi Ebû Dâvûd et-Tayalîsî, Ahmed b. Hanbel, Buhârî ve Müslim Urve b. Zübeyr tarikiyle H. Aişe’den rivâyet etmişlerdir. Lafız Buhârî’ye aittir.¹⁵³ Hadis müttefakun aleyhtir.

2. 17. Kaç peygamber gönderilmiştir?

Peygamberlerin sayıları hakkında Bilmen, şunları söylemektedir: “Yüce peygamberlerin sayıları kesin bir şekilde bilinmemektedir. Hepsinin evveli H. Âdem; en sonuncusu ve en faziletlisi de Resul-i Ekrem Efendimizdir. Bu iki yüce Peygamber arasında birçok nebi ve resuller de gönderilmiştir. Bir kısmının isimleri Kur’an-ı Azimde zikredilmiştir. Hepsini tasdik ve haklarında sevgi ve hürmet besleriz.” Ancak Bilmen, bu metnin izahında sahih kabul edilen bir rivâyet de zikrederek okuyucunun zihninde bir kanaat oluşmasını sağlamıştır.

22. Hadis

يَا رَسُولَ اللَّهِ كَمْ وَفَّى عِدَّةَ الْأَنْبِيَاءِ؟ قَالَ: مِائَةُ أَلْفٍ وَأَرْبَعَةٌ وَعِشْرُونَ أَلْفًا
الرُّسُلُ مِنْ ذَلِكَ ثَلَاثٌ مِائَةٌ وَخَمْسَةَ عَشَرَ جَمًّا غَفِيرًا

¹⁵² Bilmen, a.g.e., s.151.

¹⁵³ Ebû Dâvûd et-Tayalîsî, *Müsned*, 3/76, H. No: 1570; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 43/53, H. No:25864; Buhârî, *Bed’ül-Vahy*, 1; Müslim, *İman* 73.

“Peygamberlerin sayısı yüz yirmi dört bindir. Bunlardan üç yüz on beş zat, Rasûl’dür.”¹⁵⁴

İbn Hibbân, Ebû Nuaym, Hz. Peygamber’in Ebû Zer el-Gıfârî’nin Peygamberlerin sayısını sorduğu sorusuna cevap olarak verdiği bu ifadeyi aynı sahâbîden rivâyet etmişlerdir. Ahmed b. Hanbel, Tâberânî, Ebû Ümâme’den Ebû Zer’in yaşadığı bu olayı anlatan hadisi rivâyet etmişlerdir. Şuayb el-Arnâvut İbn Hibbân rivâyetine sahih hükmü vermiştir.¹⁵⁵ Elbânî rivâyetlerin tamamını değerlendirerek sahih hükmü vermiştir.¹⁵⁶

Temel hadis kitaplarında geçen bu rivâyet iki farklı sahâbîden sahih olarak rivâyet edilmiştir.

2. 18. Peygamberimizin yaratılış özellikleri

Bu bölümün ikinci kısmı Hz. Peygamber hakkında olup ona dair âyetler ve rivâyetler etrafında şekillenmiştir. Bilmen, Hz. Peygamber’in yaratılışı ve şemâli ile ilgili şunları aktarmıştır: “Hz. Peygamber son derece güzeldi. Yüzündeki güzellik ve parlaklık, yaratılışındaki mükemmellik kendisinin yüce bir peygamber olduğunu ispat ederdi. Mübarek vücudu nurdan oluşmuş denilecek derecede fevkalâde hoş bir güzelliğe sahip idi. Gözlerinden hidayet nuru panırlar, şekil ve şemalinden kişiliğinin büyüklüğü aşikâr olarak ortaya çıkardı. Bir rivâyete göre sünnetli ve göbeği kesilmiş olarak dünyaya gelmiş, yaratılışında daha birtakım alâmetler ortaya çıkmıştı ki, bunlar firasetli kimseler yanında kendisinin peygamberliğe sahip olduğuna şahitlik ederdi.” Bu tasvirlerden sonra Ebû Hüreyre ve Ka’b b. Mâlik’ten sahih kabul edilen şu iki rivâyeti örnek olarak zikretmiştir.

154 Bilmen, *a.g.e.*, s.157.

155 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 36/619, H. No:22288; İbn Hibbân, *es-Sahih*, 2/77, H. No: 361; Taberânî, *el-Mu’cemü’l-Kebîr*, 8/217, H. No: 7871; Ebû Nuaym, *Hilyet’ül-Evliya*, 1/167.

156 Elbânî, *Silsiletü’l-Ehâdisi’s-Sahihâ*, 6/360.

23. Hâdis

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: مَا رَأَيْتُ شَيْئًا أَحْسَنَ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ كَأَنَّ
الشَّمْسَ تَجْرِي فِي وَجْهِهِ

Ebû Hureyre: (r.a.) “Ben Resul-i Ekrem hazretlerinden daha güzel bir zat görmedim. Sanki mübarek yüzünden güneşin nuru akardı.” demiştir.¹⁵⁷

Ahmed b. Hanbel, Tirmizî, İbn Hibbân Ebû Hureyre’den rivâyet etmişlerdir. Tirmizî, garib hükmü verirken Şuayb el-Arnavut hasen/sahih hükmü vermiştir.¹⁵⁸ İbn Hibbân’ın rivâyetine sahih hükmü verilmiştir.

24. Hâdis

عَنْ كَعْبِ بْنِ مَالِكٍ قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِذَا سُرَّ اسْتَنَارَ وَجْهُهُ حَتَّى
كَأَنَّ وَجْهَهُ شِقَّةُ قَمَرٍ فَكُنَّا نَعْرِفُ ذَلِكَ فِيهِ

Kâ'b b. Mâlik der ki: “Hz. Peygamber sevinçli olduğu zaman mübarek yüzü ay parçası gibi parlardı da biz onun neşelendiğini bundan anlardık.”¹⁵⁹

Ahmed b. Hanbel, Buhârî, Müslim, Ka'b b. Mâlik'ten rivâyet etmişlerdir.¹⁶⁰ Hadis müttefakun aleyhtir.

157 Bilmen, a.g.e., s.172.

158 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 14/258, H. No:8604; Tirmizî, Menakıb 12; İbn Hibbân, *es-Sahih*, 14/215; H. No: 6309.

159 Bilmen, a.g.e, s.172.

160 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 45/157, H. No:27176; Buhârî, Menakıb 23; Müslim, Tevbe 9.

2. 19. Hz. Peygamber'in Cevâmiu'l-Kelîm olması

Hz. Peygamber'in güzel ve düzgün konuşmasıyla ilgili Bilmen: "Hz. Peygamber (s) fevkalâde güzel ve düzgün konuşma melekesine sahip idi. İlham kaynağı olan mübarek dilinden daima hikmetler yayılırdı. Yüce sohbeti ile şereflenenler ruhanî zevklere dalarlardı, kendilerinden geçerlerdi. Hele birçok kıymetli sözleri vardır ki, bunlara 'cevâmiü'l-kelim, bedaiu'l-hikem' denilir. Bu şerefli sözler kelime, olarak kısa olduğu halde mana bakımından birçok hakikatleri içinde bulunduran ve âdeta benzerinin söylenmesi mümkün değildir. Birer hikmet esası olan şu hadis-i şerifler de bu kısımdandır:"¹⁶¹ diyerek on beş tane cevâmiu'l-kelim türü hadis zikretmiştir. Şimdi bu metinlerin tahrircleri yapılacaktır.

25. Hâdis

إِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ

*"Ameller ancak niyetlere göredir."*¹⁶²

Buhârî ve Müslim Ömer b. Hattâb'tan rivâyet etmişlerdir. Müslim'in lafzı إِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّةِ şeklindedir.¹⁶³ Hadis müttefakun aleyhtir.

26. Hâdis

خَيْرُ الْأُمُورِ أَوْسَطُهَا

*"İşlerin hayırlısı ortalardır."*¹⁶⁴

161 Bilmen, a.g.e., s.173.

162 Bilmen, a.g.e., s.173.

163 Buhârî, Vahy 1; Müslim, İmare 45.

164 Bilmen, a.g.e., s.173.

Beyhakî, Kinâne b. Nuaym ve Mutarrif b. Abdullah'tan bu lafızla rivâyet etmiş ve munkatı¹⁶⁵ olduğunu ifade etmiştir.¹⁶⁶

İbn Sa'd ve İbn Ebî Şeybe, Mutarrif b. Abdullah'ın sözü olarak rivâyet etmiştir.¹⁶⁷ Irâkî, Mutarrif rivâyetine mu'dal¹⁶⁸ hükmü vermiştir.¹⁶⁹ Şevkânî ve Elbânî, zayıf hükmü vermişlerdir.¹⁷⁰

Bu rivâyet fıkıh kitaplarında merfû olarak rivâyet edilmiş herhangi bir hüküm verilmemiştir.¹⁷¹

Yapılan değerlendirmeler ışığında rivâyetin mu'dal olduğuna dair görüşler bulunmaktadır. Dolayısıyla zayıf olarak değerlendirilmesi uygundur.

27. Hadis

الدَّالُّ عَلَى الْخَيْرِ كَفَاعِلُهُ

“Hayra delalet eden on hayrı yapan gibidir.”¹⁷²

Ahmed b. Hanbel, Büreyde'den bu lafızla rivâyet etmiş, Şuayb el-Arnâvut sahih hükmü vermiştir.¹⁷³ Tirmizî, Ebû Yâlä, Ebû

165 Munkatı: Senedinde peşpeşe olmayarak iki veya sahâbeden sonra bir râvî düşürülmüş, atlanmış yahut mübhem olarak zikredilmiş olan hadis. Aydınlı, *a.g.e.*, s.113.

166 Beyhakî, *Şuabu'l-İman*, 8/518, H. No: 6176.

167 İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 7/103; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 7/179.

168 Mu'dal: Senedinde peşpeşe iki veya daha fazla râvî atlanmış, zikredilmemiş olan hadis. Ayrıca manasında kapalılık, anlaşmazlık buluna hadis. Aydınlı, *a.g.e.*, 107.

169 Irâkî, *el-Muğnî*, 1/939.

170 Şevkânî, *el-Fevaidü'l-Mecmua*, 251; Elbânî, *es-Silsiletü'd-Daife*, 7056.

171 Kâsânî, *Bedâiü's-Sanâi*, 1/94, Aynî, *el-Binâye*, 2/12.

172 Bilmen, *a.g.e.*, s.173.

173 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 38/132, H. No:23027.

Avâne, Enes b. Malik'ten rivâyet etmiştir.¹⁷⁴ Bezzâr, Enes b. Malik ve Abdullah b. Mes'ud'tan rivâyet etmiştir.¹⁷⁵ Taberânî, Sehl b. Sa'd ve Abdullah b. Mes'ud'tan rivâyet etmiştir.¹⁷⁶ Irakî, rivâyetin farklılıklarına ve senedlerine işaret etmiş sahih hükmü vermiştir.¹⁷⁷ Ayrıca bu rivâyetle aynı manaya gelen مَنْ دَلَّ عَلَى خَيْرٍ فَلَهُ مِثْلُ أَجْرِ فَاعِلِهِ şeklindeki rivâyeti Mamer b. Raşid, Ahmed b. Hanbel, Müslim, Ebû Dâvud et-Tayalisi, rivâyet etmişlerdir.¹⁷⁸

Temel hadis kaynaklarında geçen rivâyetin lafız farklılıkları olmakla birlikte sahih olduğu yönünde görüş bildirilmiştir.

28. Hâdis

خيرُ المالِ عينُ ساهرةٍ لعينٍ نائمةٍ

“Malın hayırlısı uyuyan göz için gece-gündüz akan çeşmedir.”¹⁷⁹

Mâverdî, روي “rivâyet edildi” ifadesiyle bu lafızla rivâyet etmiştir.¹⁸⁰ İbnü'l Cevzî senedsiz olarak zikretmiştir.¹⁸¹ İbn Esir (v. 606/1210), *en-Nihâye*'de senedsiz olarak istişhad mahalli olarak zikretmiştir.¹⁸²

Bu rivâyetle ilgili temel hadis kaynaklarında bir bilgiye ulaşamadık. Elimizdeki kaynaklardan elde ettiğimiz bilgilere göre

174 Tirmizî, İlim 14; Ebû Avâne, *Müsned*, 4/478; Ebû Yâ'la el-Mevsîlî, *Müsned*, 7/275

175 Bezzâr, *el-Bahru'z-Zehâr*, 5/150, H. No:1742.

176 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, 6/186, H. No:5945; 17/227, H. No:627.

177 Irakî, *el-Muğni*, 1/82

178 Mamer b. Raşid, *el-Câmi*, 11/107, H. No:2055; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 28/314, H. No:17084; Müslim, İmare 38; Ebû Dâvud et-Tayalisi, *Müsned*, 2/8, H. No:645.

179 Bilmen, *a.g.e.*, s.173.

180 Mâverdî, *Edebü'd-Dünyâ ve'dîn*, 1/211.

181 İbnü'l-Cevzî, *Sıfatu's-safve*: 1/79.

182 İbnü'l-Esir, *en-Nihâye fi Ğaribi'l-Hadis*, 2/428, 3/331.

hadis tekniği açısından hüküm verebileceğimiz bir bilgi bulunmamaktadır.

29. Hâdis

خَيْرُ الْمَالِ مَا أَنْفَقَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ

“Malın hayırlısı hak yolunda sarf edilen maldır.”¹⁸³

Temel hadis kitaplarında bu rivâyetle ilgili herhangi bir bilgiye ulaşamadık. Bu rivâyetle ilgili ulaşabildiğimiz en eski bilgi İstanbul Murat Paşa Camii’nin avlusunda bulunan çeşmeye nakşedilmiştir.¹⁸⁴ Bu bilgi hadis tekniği açısından bir değer ifade etmemektedir. Dolayısıyla hadis olarak verilen bu metin hakkında hüküm verilememiştir.

30. Hâdis

الْمَرْءُ مَعَ مَنْ أَحَبَّ

“Kişi sevdiği ile beraberdir.”¹⁸⁵

Ebû Dâvûd et-Tayalîsî, Hz. Ali, Safvan b. Assal ve Abdullah b. Mesud’tan rivâyet etmiştir.¹⁸⁶ Ahmed b. Hanbel, Buhârî ve Müslim Abdullah b. Mes’ud’tan rivâyet etmişlerdir.¹⁸⁷ Temel hadis kitaplarında mevcut olan bu rivâyet müttefakun aleyhtir.

¹⁸³ Bilmen, *a.g.e.*, s.173.

¹⁸⁴ Bkz. <http://www.dunyabizim.com/gezi-mekan/23292/bu-cesmeleri-neyimize-guvenip-terk-ediyoruz> erişim tarihi 06/09/2016.

¹⁸⁵ Bilmen, *a.g.e.*, s.174.

¹⁸⁶ Ebû Dâvûd et-Tayalîsî, *Müsned*, 1/134, H. No:154, 1/205, H. No: 251, 2/486, H. No:163.

¹⁸⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 20/394, H. No:13146; Buhârî, Edeb 96; Müslim, Birr 50.

31. Hâdis

لَا يَكْمُلُ إِيْمَانُ الْمَرْءِ حَتَّى يُحِبَّ لِأَخِيهِ مَا يُحِبُّ لِنَفْسِهِ

“Bir kimse nefsi için sevdiğini kardeşi için sevmedikçe imanı kemal bulmaz.”¹⁸⁸

Bu lafızla hadis kitaplarında İbn Vehb > İbn Ebî Humeyd > Muhammed b. Kays senediyle إِيْمَانُ لَا يَكْمُلُ قَالَ: لَا يَكْمُلُ إِيْمَانُ İsa b. Meryem'in sözü olarak rivâyet edilmiştir.¹⁸⁹ Aynı manaya gelen ve sahih kabul edilen rivâyetin لَا يُؤْمِنُ أَحَدُكُمْ حَتَّى يُحِبَّ لِأَخِيهِ مَا يُحِبُّ لِنَفْسِهِ şekli temel hadis kaynaklarında şöyle geçmektedir:

Ebû Dâvûd et-Tayalîsî, Ahmed b. Hanbel, Dârimî, Buhârî ve Müslim Enes b. Mâlik'ten rivâyet etmiştir.¹⁹⁰ Temel hadis kitaplarında mevcut olan bu rivâyet müttefakun aleyhtir. Fakat İbn Vehb'in (v. 197/813), tahrîc ettiği ve Hz. İsa'ya atfettiği hadis hakkın-da sonraki dönem eserlerinde bir hüküm verilmemiştir. Bilmen'in cevamiul kelim olarak rivâyet ettiği hadisin أَحَدُكُمْ لَا يُؤْمِنُ şekliyle başlayan hadis olduğu yönünde kanaat oluşmuştur.

32. Hâdis

مَأْخَابٌ مِّنْ اسْتِخَارٍ وَلَا نَدِيمٌ مِّنْ اسْتِشَارٍ وَلَا عَالٌ مِّنْ اِفْتِصَادٍ

“İstihare eden kederli, istişare yapan pişman, iktisada riayet eden fakir olmaz.”¹⁹¹

188 Bilmen, a.g.e., s.174.

189 İbn Vehb, el-Câmi fi'l-Hadis, 1/347, H. No: 241.

190 Ebû Dâvûd et-Tayalîsî, *Müsned*, 3/497, H.No:2116; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 21/389, H.No:13963; Dârimî, Rikâk 29; Buhârî, İman 6; Müslim, İman,17.

191 Bilmen, a.g.e., s.174.

Taberânî > Numan b. Beşîr b. Sa'd > Abdüsselam b. Abdülkuddûs > Abdüsselam > Abdülkuddûs > Hasan el-Basrî > Enes b. Malik senediyle rivâyet etmiştir. Heysemî, râvilerinden Abdülkuddûs ve oğlu Abdüsselam'ın zayıf olduklarını belirtmiştir.¹⁹²

Aynî (v.855/1451), Taberânî'nin rivâyetine dair bilgileri zikretmiş ayrıca Ebû Hâtîm'in Abdüsselam ve babasıyla ilgili zayıf hükmü verdiğini ifade etmiştir.¹⁹³ Aclûnî, Gumârî zayıf hükmü vermişlerdir.¹⁹⁴ Elbânî bu hadis hakkında mevzu hükmü vermiş ve bunda ısrarlı davranmıştır. Elbânî râvilerden Abdülkuddûs 'ün (dede) كذاب "yalancı" oğlu Abdüsselam hakkında hadis uydurduğu bilgisini İbn Hibbân'dan naklederek ifade etmiştir.¹⁹⁵

Temel Hadis kitaplarında mevcut olan rivâyet hakkında zayıf hükmü verilmiştir.

33. Hâdis

ترك الشر صدقة

“Şerri terk etmek bir nevi sadakadır.”¹⁹⁶

İbnü'l-Kayserânî, Ahmed b. Muhammed b. el-Fadl el-Kaysî > Süfyan b. Uyeyne > Zührî > Enes b. Malik senediyle rivâyet edildiğini, Ahmed b. Muhammed b. el-Fadl el-Kaysî'nin hadis uydurduğunu belirtmiştir.¹⁹⁷ İbn Hibbân mevzu hükmü vermiştir.¹⁹⁸ Zehebî, İbn Hacer, Ahmed b. Muhammed b. el-Fadl el-Kaysî'nin

192 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Evsat*, 6/365, H.No: 6627; Heysemî, *Mecma-u'z-Zevâid*, 8/96.

193 Aynî, *Umdetü'l-Kârî*, 7/323.

194 Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, 2/218; Gumârî, *Müdâvî*, 5/465.

195 Elbânî, *Silsiletü'l-Ehâdisi'd-Daife*, 2/78.

196 Bilmen, *a.g.e.*, s.174.

197 İbnü'l-Kayserânî, *Ma'rifetü't-Tezkira*, 1/140, H. No: 308.

198 İbn Hibbân, *el-Mecrûhin*, 2/151, H. No:764.

hadis imamlarından üç bin kadar mevzu haber uydurduğunu belirtmişlerdir.¹⁹⁹

Hadis “Ahmed b. Muhammed b. el-Fadl el-Kaysî'nin” hadis uyduran biri olması dolayısıyla mevzu olarak değerlendirilmiştir.

34. Hâdis

الْيَمِينُ الْفَاجِرَةُ تَدْعُ الدِّيارَ بِلَافِعِ

“Yalan haneleri harap, aileleri perişan eder.”²⁰⁰

Haskefî, Ebû Hanife'nin *Müsned* adlı eserinde (v.150/767), Ebû Hureyre'den rivâyet etmiştir.²⁰¹ Kudâî, İsmail b. Abdurrahman es-Saffar > Ali b. Abdullah b. el-Fadl > Muhammed b. Câfer b. Habib > Câfer b. Humeyd > Ali b. Zabyân > Ebû Hanîfe > Nâsîh b. Abdullah > Yahyâ b. Ebû Kesir > Ebû Seleme > Ebû Hüreyre tarikiyle rivâyet etmiştir.²⁰²

Beyhakî de Ebû Hüreyre kanalıyla rivâyet etmiş ayrıca başka bir yerde mürsel olarak rivâyet edildiği bilgisini senedsiz olarak zikretmiştir.²⁰³ İbn Hacer, rivâyetin temel hadis kitaplarındaki yerlerine işaret etmiştir.²⁰⁴ Elbânî sahih hükmü vermiştir.²⁰⁵ Bu metinde bize ulaşan hem merfu hem de mürsel rivâyetler vardır.

Temel hadis kaynaklarında geçen bu rivâyet hakkında sahih hükmü verilmiştir.

199 Zehebi, *Mizânü'l-İtidâl*, 1/148, İbn Hacer el-Askalânî, *Lisânü'l-Mizân*, 1/289, R. No: 856.

200 Bilmen, *a.g.e.*, s.174.

201 Ebû Hanife, *Müsned*, (Haskefî rivâyeti) 446, H. No:304.

202 Kudâî, *Şihâb*, 1/176.

203 Beyhakî, *Şuabu'l-İman*, 6/481, H. No: 4501; *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 10/62,63, H. No:19871; *es- Sünenüş-Sağir*, 4/97.

204 İbn Hacer el-Askalânî, *et-Telhisü'l-Habîr*, 3/458.

205 Elbânî, *es-Silsiletüş-Sahihâ*, 2/670.

35. Hâdis

سَيِّدُ الْقَوْمِ خَادِمُهُمْ

“Bir cemaatin büyüğü o cemaate hizmet edendir.”²⁰⁶

Abdullah b. Mübârek, Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem’in babası Eslem’den bu lafızla rivâyet etmiştir.²⁰⁷

Hatip el-Bağdâdî (v.463/1071), İbn Abbâs > Cerîr b. Abdullah senediyle rivâyet etmiştir.²⁰⁸ Sehâvî, Münâvî, Aclûnî ve Elbânî, Ukbe b. Amir senedine zayıf hükümü vermişlerdir.²⁰⁹ Gumârî, Enes hadisinin Suyûtî ²¹⁰ ve Deylemî tarafından İbn Mâce’de rivâyet edildiğine dair bilgilerini belirterek bunun bir hata olduğunu orada *آخرهم شربا* *سافي القوم* ifadesinin bulunduğunu ayrıca hadisin baş kısmının ise bulunamadığını belirtmiştir.²¹¹ Kastallânî (v.923/1517), Ukbe senedinde zayıflık ve kopukluk olduğunu zikretmiştir.²¹²

Hadis, tarih ve sûfi kitaplarında geçmektedir. Hatib el-Bağdâdî ve Abdullah b. Mübârek’in (v.181/797), rivâyetleri hadise bir değer katmakla birlikte genel olarak zayıf olduğu yönünde hükümler verilmiştir.

36. Hâdis

الْمُسْلِمُ مَنْ سَلِمَ الْمُسْلِمُونَ مِنْ لِسَانِهِ وَيَدِهِ

206 Bilmen, *a.g.e.*, s.174.

207 Abdullah b. Mübârek, *el-Cihâd*, 1/159, H. No:207.

208 Hatip el-Bağdâdî, *Târihu Bağdât*, 10/185.

209 Sehâvî, *Makâsıdu'l-Hasene*, 1/395, H. No: 579; Münâvî, *Feyzu'l-Kadir*, 4/122, H.No:4751; Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, 1/529; Elbânî, *Daifu'l-Câmî*, H. No:3323.

210 Suyûtî, *ed-Dürerü'l-Müntesire*, 131; Deylemî, *Firdevs*, 2/324, H. No:3473.

211 Gumârî, *el-Müdâvî*, 4/243-244.

212 Kastallânî, *el-Mevâhib*, 2/32.

“Müslüman odur ki insanlar onun elinden, dilinden selamette kalır.”²¹³

Humeydî, Ahmed b. Hanbel, Dârimî, Buhârî ve Müslim, Abdullah b. Amr’dan bu lafızla rivâyet etmişlerdir.²¹⁴ Hadis müttefakun aleyhtir.

37. Hâdis

لَا إِيمَانَ لِمَنْ لَا أَمَانَةَ لَهُ

“Emanete riayet etmeyenin imanı yoktur.”²¹⁵

İshak b. Râhûye, Külsüm >Ata’ > Ebû Hureyre senediyle rivâyet etmiştir.²¹⁶

Ahmed b. Hanbel, Bezzâr, Ebû Ya’lâ, Tahâvî, Mervezî, İbn Hibbân, Taberânî, Beyhakî, Kudâî, Enes b. Malik’ten bu aynı lafızlarla rivâyet etmişlerdir.²¹⁷ Temel hadis kitaplarında geçen rivâyet sahih olarak kabul edilmiştir.

2. 20. Hz. Peygamber’in şefkati

Hz. Peygamber’in şefkat ve merhameti hakkında Bilmen, “O yüce peygamberin yüce şahsiyeti, öyle bir şefkat ve merhamet

213 Bilmen, *a.g.e.*, s.174.

214 Humeydî, *Müsned*, 1/506, H.No:606; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 11/488,489, H. No:9889; Dârimî, Rikâk 8; Buhârî, İman, 3; Rikak 27; Müslim, İman 14.

215 Bilmen, *a.g.e.*, s.174

216 İshak b. Râhûye, *Müsned*, 1/382, H. No:409.

217 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 19/375,376, H. No:12383; 20/33, 423, H. No:12565, H. No:13199; Bezzâr, *el-Bahru’z-Zehhar*, 13/439, H. No:7196; Mervezî, *Ta’zimu Kadru’s-Salat*, 1/470,471; Ebû Ya’lâ, *Müsned*, 1/132, H. No: 140; Tahâvî, *Şerhu Müşkilü’l-Asâr*, 10/42; İbn Hibbân, *es-Sahih*, 1/423, H. No:194; Beyhakî, *Şuabu’l-İman*, 6/196, H. No:4 045; Taberânî, *el-Mu’cemu’l-Evsat*, 3/98, H. No: 2606; Kudâî, *Müsnedü Şihab*, 2/43, H. No: 848.

abidesiydi ki, kendisine her türlü eza ve cefayı reva görenleri bile affeder, onlara beddua etmek bir kenara kendisine hayır ile duada bulunur, Yüce Allah’a (c) yönelerek: ‘Allah’ım *kavmime hidayet et, çünkü onlar ne yaptıklarını bilmiyorlar*’ diye niyaz eylerdi” sözlerini aktarırken bir rivâyeti örnek olarak zikretmiştir:

38. İfadis

اللَّهُمَّ اهْدِ قَوْمِي فَإِنَّهُمْ لَا يَعْلَمُونَ

“Allah’ım *kavmime hidayet et, çünkü onlar ne yaptıklarını bilmiyorlar*.”²¹⁸

Ebû Nuaym, Abdullah b. Mes’ud’tan رَأَيْتُ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ: لَقَدْ رَأَيْتُ النَّبِيَّ ﷺ يَمْسُخُ الدَّمَ عَنْ وَجْهِهِ يَحْكِي نَبِيًّا مِنَ الْأَنْبِيَاءِ وَيَقُولُ: اللَّهُمَّ اهْدِ قَوْمِي فَإِنَّهُمْ لَا يَعْلَمُونَ rivâyet etmiştir.²¹⁹ Kâdı İyâd (v. 544/1149), Şifa’da merfû olarak senedsiz zikretmiştir.²²⁰ Beyhakî, Abdullah b. Ubeyd’den bu lafızla mürsel olarak rivâyet etmiştir.²²¹

Buhârî ve Müslim’in aynı anlama gelen ifadesi رَبِّ اغْفِرْ لِقَوْمِي قَالَ عَبْدُ اللَّهِ: كَأَنِّي أَنْظُرُ إِلَى النَّبِيِّ ﷺ يَحْكِي نَبِيًّا مِنَ الْأَنْبِيَاءِ، ضَرْبَهُ قَوْمُهُ فَأَذْمُوهُ، فَهُوَ يَمْسُخُ الدَّمَ عَنْ وَجْهِهِ وَيَقُولُ: رَبِّ اغْفِرْ لِقَوْمِي اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِقَوْمِي فَإِنَّهُمْ لَا يَعْلَمُونَ şeklinde Abdullah b. Mesud’tan rivâyet edilmiştir.²²² Rivâyetin tamamı رَبِّ اغْفِرْ لِقَوْمِي اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِقَوْمِي فَإِنَّهُمْ لَا يَعْلَمُونَ şeklindedir. Ayrıca Buhârî لا يَعْلَمُونَ şeklinde aynı râvîden rivâyet etmiştir.²²³

218 Bilmen, a.g.e., s.175.

219 Ebu Nuyam, *Târihu İsbahân*, 2/115.

220 Kâdı İyâd, *eş-Şifâ*, 1/221.

221 Beyhaki, *Şuabu'l-İman*, 3/45, H. No: 1375.

222 Buhârî, İstitâbe 4; Müslim, Cihad 37.

223 Buhârî, Enbiyâ 52.

Lafız farklılıklarına rağmen bu rivâyet temel hadis kitaplarında geçmektedir. رَبِّ اغْفِرْ لِقَوْمِي فَإِنَّهُمْ لَا يَعْلَمُونَ şeklinde gelen rivâyet müttefakun aleyhtir.

2. 21. Hz. Peygamber'in kahramanlığı ve doğru sözlülüğü

Hz. Peygamber'in fevkalâde bir cesarete ve kuvvetli bir kalbe sahip olduğunu belirten müellif, onun değişik savaşlardaki kahramanlık ve metanet göstermesini aktarmış, Huneyn Savaşı'nda yaşanan geçici yenilgiye rağmen yerinden ayrılmayarak düşmana hücum etmesini ve etrafını kuşatan düşmanlarına karşı “*Ben nebiyim, yalan söylemem. Ben Abdulmuttalib'in oğluyum*” diyerek yalan söylemeden metanet göstermesini akabinde de “**Allah (c), seni insanlardan koruyacaktır**”²²⁴ âyetine mazhar olmasını, bu metanet ve kahramanlığın karşılığı olarak yorumlamıştır.

39. Hâdis

أَنَا النَّبِيُّ لَا كَذِبَ أَنَا ابْنُ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ

“*Ben nebiyim, yalan söylemem. Ben Abdulmuttalib'in oğluyum.*”²²⁵

Ebû Dâvûd et-Tayalîsî, Ahmed b. Hanbel, Buhârî, Müslim Berâ b. Âzib'ten bu lafızla rivâyet etmişlerdir.²²⁶ Hadis müttefakun aleyhtir.

2. 22. Hz. Peygamber'in sahâbe hakkında bazı duaları

Bilmen, Hz. Peygamber'in kısa süre içinde başarıya ulaşarak bu kadar güce ulaşmasının arka planında yatan etmenleri

224 Maide 5/67.

225 Bilmen, a.g.e., s.176.

226 Ebû Dâvûd et-Tayalîsî, *Müsned*, 2/82, H. No:742; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 30/413, 425, 512, H.No:18468; H. No:18475; H. No:18541; Buhârî, Cihad 52; Müslim, Cihad 28.

açıkladığı kısımda onun sahâbîler için yaptığı dualara yer vermiş ve onun dualarının kabul edilmesinin bir mucize olduğunu ifade etmiştir. İbn Abbas'ın fakih olması, Abdurrahman b. Avf'ın zenginliğe kavuşması, Ebû Leheb'in oğlu Uteybe ile Kisrâ'nın aleyhinde bedduası bu örneklerden bazılarıdır. Bu dualar, aynı zamanda onun vermiş olduğu gaybî bilgileri de ifade etmekte olup tahrîcleri şu şekildedir:

40. Hâdis

اللَّهُمَّ فَقِّهْهُ فِي الدِّينِ وَعَلِّمَهُ التَّأْوِيلَ

“Allah'ım onu dinde fakih kıl ve ona te'vili öğret!”²²⁷

İshak b. Râhûye, Ahmet b. Hanbel, Buhârî, Müslim ve İbn Hibbân Abdullah b. Abbas'tan rivâyet etmişlerdir.²²⁸ Temel hadis kitaplarında rivâyet tahrîc edilen bu hadis sahih olup اللهم فقهه في الدين kısmı müttefakun aleyhtir.

41. Hâdis

وَلَوْ رَفَعْتُ حَجْرًا لَرَجَوْتُ أَنْ أُصِيبَ ذَهَبًا أَوْ فِصَّةً

“-Resulü Ekrem'in duası bereketiyle- eğer bir taş kaldıracak ol-sam altında elime ya gümüş veya altın geçeceğini ümit ederim.”

229

Ahmed b. Hanbel > Affân > Hammâd > Sâbit & Humeyd > Enes b. Malik senediyle Abdurrahman b. Avf ile ilgili bir olayın anlatıldığı rivâyetin tamamı عَنْ أَنَسٍ، أَنَّ عَبْدَ الرَّحْمَنِ بْنَ عَوْفٍ قَدِمَ الْمَدِينَةَ، فَأَخَى رَسُولُ اللَّهِ ﷺ بَيْنَهُ وَبَيْنَ سَعْدِ بْنِ الرَّبِيعِ الْأَنْصَارِيِّ، فَقَالَ لَهُ سَعْدُ:

227 Bilmen, a.g.e., s.185.

228 İshak b. Râhûye, *Müsned*, 4/230; Buhârî, *Vudu'*10; Müslim, *Fadai-lüs-Sahâbe* 30; Ahmet b. Hanbel, *Müsned*, 4/225, H. No:2397; İbn Hibbân, *es-Sahih*, 15/531, H. No:7055.

229 Bilmen, a.g.e., s.185.

أَيُّ أَحْيَى، أَنَا أَكْثَرُ أَهْلِ الْمَدِينَةِ مَالًا، فَانْظُرْ شَطْرَ مَالِي، فَخُذْهُ، وَتَحْتِي امْرَأَتَانِ، فَانْظُرْ أَيُّهُمَا أَغْنَبُ إِلَيْكَ حَتَّى أُطْلِقَهَا، فَقَالَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ: بَارَكَ اللَّهُ لَكَ فِي أَهْلِكَ وَمَالِكَ، ذُلُّونِي عَلَى السُّوقِ، فَذَلُّهُ عَلَى السُّوقِ، فَذَهَبَ فَاشْتَرَى وَبَاعَ وَرَبَّحَ، فَجَاءَ بِشَيْءٍ مِنْ أَفِطٍ وَسَمْنٍ، ثُمَّ لَبِثَ مَا شَاءَ اللَّهُ أَنْ يَلْبِثَ، فَجَاءَ وَعَلَيْهِ رَدْعُ زَعْفَرَانٍ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «مَهَيْمٌ» فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ تَزَوَّجْتُ امْرَأَةً، فَقَالَ: «مَا أَصْدَفْتَهَا؟» قَالَ: وَزَنْ نَوَافٍ مِنْ ذَهَبٍ، قَالَ: «أُولَمْ وَلَوْ بِشَاؤٍ؟» قَالَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ: فَلَقَدْ رَأَيْتُنِي وَلَوْ رَفَعْتُ حَجْرًا لَرَجَوْتُ أَنْ أَصِيبَ ذَهَبًا أَوْ فِضَّةً

şeklinde dir. İbn Sa'd aynı lafızla rivâyet ederken, Abd b. Humeyd benzer lafızlarla rivâyet etmiştir. Şuayb el-Arnâvut sahîh hükmü vermiştir.²³⁰ Rivâyetin lafzında Hz. Peygamber'in Abdurrahman b. Avf'a yönelik bir duası söz konusu değildir. Ancak İbn Hacer, Abdurrahman b. Avf'ın bu sözünü sanki Hz. Peygamberin bereket için ettiği bir duanın akabinde söylediğini ifade etmiştir.²³¹

42. İfadis

اللَّهُمَّ سَلِّطْ عَلَيْهِ كَلْبَكَ

Ebû Leheb'in oğlu Uteybe, İslâm dinini inkâr ve Hz. Peygamber hakkında kötü konuştuğu için Hz. Peygamber: “*Yârab! O'nun üzerine canavarlarından bir canavar musallat et*” diye beddua buyurmuştu. Bunun üzerine Uteybe bir yere gitmekte iken yolda bir arslan tarafından parçalandı.²³²

Hâkim en-Nisâbü'rî, Ebû Nevfel b. Ebû Akrah'ın babasından Leheb b. Ebû Leheb'in Peygambere sövmesi üzerine سَلِّطْ عَلَيْهِ كَلْبَكَ Yârab! O'nun üzerine canavarlarından bir canavar musallat et! Şeklinde beddua ettiğini ve bu bedduanın daha sonra Şam'a

230 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 21/346, H. No:13863; İbn Sa'd, *Ta-bakâtu'l-Kübrâ*, 3/93.

231 İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bâri*, 9/235.

232 Bilmen, *a.g.e.*, s.185.

giderken yolda konakladığı sırada bir aslan tarafından parçalandığı bilgisini rivâyet etmiştir. Zehebî sahih hükmü vermiştir.²³³

43. Hâdis

اللَّهُمَّ مَرِّقْ مُلْكَهُ

“(İran Kısrası hakkında) Yarab! Mülkünü parçala!”²³⁴

H. Peygamber, Abdullah b. Huzâfe’yi Kısra’ya elçi olarak göndermişti. Kısra kendisine gelen mektubu parçaladı. Bu haber Peygambere ulaştınca bu bedduayı onun için yaptı.

İbn Sa’d, Tabakât’ta Muhammed b. Ömer el-Eslemî > Ma’mer b. Râşid > Muhammed b. Abdullah > Zührî > Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe > İbn Abbas senediyle ve اللَّهُ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَحَدِ السَّيِّئَةِ إِلَى كِسْرَى يَدْعُوهُ إِلَى الْإِسْلَامِ وَكَتَبَ مَعَهُ كِتَابًا قَالَ عَبْدُ اللَّهِ: قَدْ قَعْتُ إِلَيْهِ كِتَابَ رَسُولِ اللَّهِ فَفُرِّيَ عَلَيْهِ ثُمَّ أَخَذَهُ فَمَرَّقَهُ فَلَمَّا بَلَغَ metniyle rivâyet etmiştir.²³⁵

Temel hadis kitaplarına كُلِّ مَرَّقٍ ifadesiyle Ahmed b. Hanbel, Buhârî, Ebû Avâne, Tahâvî, İbn Abbas’tan rivâyet etmişlerdir. Buharî’nin tesbitine göre, bu mektuba Abdullah b. Huzâfe, Bahreyn Emîrine, o da Kısra’ya vermiştir. Ayrıca rivâyetlerde: قَالَ

233 Hâkim en-Nisâbüri, *el-Müstedrek*, 2/588, H. No:3984 “Hâkim’in rivâyeti

عَنْ أَبِي نَوْفَلٍ بْنِ أَبِي عَقْرِبٍ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: كَانَ لَهُبْتُ بْنُ أَبِي لَهَبٍ يَسُبُّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «اللَّهُمَّ سَلِّطْ عَلَيْهِ كَلْبَكَ» فَخَرَجَ فِي قَافِلَةٍ يُرِيدُ الشَّامَ فَنَزَلَ مَنْزِلًا، فَقَالَ: إِنِّي أَخَافُ دَعْوَةَ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالُوا لَهُ: كَلَّا، فَحَطُّوا مَتَاعَهُمْ حَوْلَهُ وَقَعَدُوا يَحْرُسُونَهُ بِه

234 Bilmen, a.g.e. s.186.

235 İbn Sa’d, *Tabakâtul-Kübrâ*, 1/199.

فَحَسِبْتُ أَنَّ ابْنَ الْمُسَيَّبِ قَالَ: فَدَعَا عَلَيْهِمْ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ أَنْ يُمَرَّقُوا كُلُّ مُمَرَّقٍ
Said b. Müseyyib'in bu ifadeyi söylediği şeklinde geçmektedir.²³⁶

H. Peygamber'in Kisra'ya gönderdiği tebliğ mektubunun anlatıldığı bu olay temel hadis kitaplarında İbn Abbas'tan gelen rivâyetin ilgili kısmında Said b. Müseyyib'in mürseli²³⁷ olarak geçmektedir. اللهم مرق ملكه ifadesi ise olayı yaşayan Abdullah b. Huzâfe'den İbn Sa'd tarafından rivâyet edilmiştir.

2. 23. H. Peygamber'in gayba dair bilgi vermesi

Gaybın bilgisinin mahiyetine ait bilgilerin verildiği bölümde²³⁸ Bilmen, H. Peygamber'in gayba dair verdiği haberlerden örnekler vermiştir. H. Peygamber'in amcası H. Abbas'ın Bedir savaşıdan önce altınlarını eşi Ümmü Fadl ile birlikte gömdüğünün bilgisi, Mekke'nin fetih hazırlıklarını Kureys'e bildirmek için gizlice mektup götüren Ümmü Sâre isimli kadının bilgisi ile Habeşistan kralı Necâşî'nin ölüm haberi kendilerine ulaşmaktan giyabî cenaze namazını kılarak öldüğünü belirtmiştir. Daha

236 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4/497, H. No: 2780; Buhârî, İim 7; Ebû Avâne, *Müsned*, 4/271; Tahâvî, *Şerhu Müşkilu'l-Âsâr*, 1/448.

237 Said b. Müseyyib'in mürseli: Muhaddisler, mürsel hadis rivâyetiyle tanınan râvileri mürseli makbul olanlar ve olmayanlar diye ikiye ayırmakla beraber bu hususta bir birlik sağlayamamışlardır. Esasen doğru karar verebilmek için rivâyetlerin tek tek değerlendirilmesi daha isabetli olmakla birlikte buna imkân bulunmadığı durumlarda mürsellersi makbul sayılan râvileri bilmenin bir ön değerlendirme yapma bakımından faydası vardır. Buna göre mürsellersi makbul sayılan râviler şunlardır: Saïd b. Müseyyeb, Saïd b. Cübeyr, İbrâhim en-Nehaî, Mucâhid b. Cebr, Şa'bî, Tâvûs b. Keysân, Amr b. Dînâr, İbnü'l-Münkedir, Muâviye b. Kurre ve Mâlik b. Enes. Hasan-ı Basrî'nin mürsellersini Sahih kabul edenler yanında zayıf kabul edenler de vardır. Polat, Selahattin, "Mürsel", *DİA*, İstanbul 2008, 32/ 53.

238 Gayb: Geçmişle ve gelecekle alakalı olmak üzere başlıca iki kısımdır. Bu kısımlardan hiçbirine Allah'tan başka bir kimse bizzat vakıf olamaz. Bundan dolayı H. Peygamber'in (s) bu iki kısım gayba dair haber vermiş olması büyük bir mucizedir ki, kendisinin peygamberliğini, ilâhî vahye nail olduğunu açıkça ispat eder.

sonra Habeşî'nin o gün öldüğünün bilgisi ulaşmıştır. Şimdi bu yedi rivâyet, hadis tekniği açısından incelenecektir.

44. Hâdis

Hiz. Abbas, Kureyş ordusu ile Bedir savaşına katılacağı zaman eşi Ümmü'l-Fadl'a bir hayli altın bırakmıştı. Savaş neticesinde Müslümanların eline esir düşünce serbest bırakılması için kendisinden bedel istenildi; O da ihtiyacından bahsederek vermek istemedi; bunun üzerine Hiz. Peygamber:

فَأَيْنَ الْمَالُ الَّذِي دَفَنْتَ أَنْتَ وَأُمُّ الْفَضْلِ فَقَالَ وَاللَّهِ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنِّي أَشْهَدُ أَنَّكَ رَسُولُ اللَّهِ إِنَّ هَذَا لَشَيْءٌ مَا عَلِمَهُ أَحَدٌ غَيْرِي وَغَيْرَ أُمِّ الْفَضْلِ

“Ümmü'l-Fadl'a bıraktığın altınlar nerede?” dedi; Hiz. Abbas: “Ben şahadet ederim ki, sen Allah'ın Rasulüsün, O altınları Ümmü Fadl ve benden başka kimse bilmiyordu dedi.”²³⁹

Hâkim en-Nisâbü'rî, Beyhakî, Ebû Abdullah el-Hafız > Ebu'l-Abbas b. Ya'kub > Ahmed b. Abdulcebbâr > Yunus b. Bukeyr > İbn İshâk > Yahyâ b. Abbâd b. Abdullah b. ez-Zübeyr > Babası (Abbâd b. Abdullah) > Hiz. Aişe senediyle ve Bedir esirlerinin durumunun anlatıldığı uzunca bir rivâyetin içinde söz konusu olaya işaret eden aynı manadaki فَأَيْنَ الْمَالُ الَّذِي دَفَنْتَ أَنْتَ وَأُمُّ الْفَضْلِ فَقُلْتَ لَهَا: إِنَّ أُصِيبْتُ فَهَذَا الْمَالُ لِبَنِيِّ الْفَضْلِ وَعَبْدُ اللَّهِ وَقُتْمٌ فَقَالَ: وَأُمُّ الْفَضْلِ فَقُلْتَ لَهَا: إِنَّ أُصِيبْتُ فِي سَفَرِي هَذَا، فَلِلْفَضْلِ، كَذَا وَلِقُتْمٌ وَاللَّهُ يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنِّي أَعْلَمُ أَنَّكَ رَسُولُهُ lafızıyla rivâyet etmişlerdir. Zehbî sahîh hükmü vermiştir.²⁴⁰

Ahmed b. Hanbel, İbn Abbas'tan bu olayı anlatan başka bir rivâyeti “ فَأَيْنَ الْمَالُ الَّذِي وَضَعْتَهُ بِمَكَّةَ حَيْثُ خَرَجْتَ عِنْدَ أُمِّ الْفَضْلِ وَلَيْسَ مَعَكُمْ أَحَدٌ غَيْرُكُمْ فَقُلْتَ: إِنَّ أُصِيبْتُ فِي سَفَرِي هَذَا، فَلِلْفَضْلِ، كَذَا وَلِقُتْمٌ كَذَا، وَلِعَبْدِ اللَّهِ كَذَا: قَالَ: فَوَالَّذِي بَعَثَكَ بِالْحَقِّ مَا عَلِمَ بِهِدَا أَحَدٌ مِنَ النَّاسِ

239 Bilmen, a.g.e., s.186.

240 Hâkim en-Nisâbü'rî, el-Müstedrek, 3/366; Beyhakî, es-Sünenü'l-Kübrâ, 6/523.

lafzıyla rivâyet etmiştir. Şuayb el-Arnâvut hasen hükmü vermiştir.²⁴¹

Temel hadis kaynaklarında Hz. Aîşe'den gelen rivâyet sahih hükmündedir. Hadisi destekleyen İbn Abbas rivâyeti ise hasen hükmündedir.

45. Hadis

عَنْ عَلِيٍّ رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهُ قَالَ بَعَثَنِي رَسُولُ اللَّهِ ﷺ وَأَبَا مَرْثِدٍ وَالزُّبَيْرُ وَكُلُّنَا فَارِسٌ قَالَ انْطَلِقُوا حَتَّى تَأْتُوا رَوْضَةَ خَاخَ فَإِنَّ بِهَا امْرَأَةً مِنَ الْمُشْرِكِينَ مَعَهَا كِتَابٌ مِنْ حَاطِبِ بْنِ أَبِي بَلْتَعَةَ إِلَى الْمُشْرِكِينَ فَأَذْرَكْنَاهَا تَسِيرُ عَلَى بَعِيرٍ لَهَا حَيْثُ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فَقُلْنَا الْكِتَابَ فَقَالَتْ مَا مَعَنَا كِتَابٌ فَأَنْخَنَاهَا فَالْتَمَسْنَا فَلَمْ نَرِ كِتَابًا فَقُلْنَا مَا كَذَبَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ لَتُخْرِجَنَّ الْكِتَابَ أَوْ لَنُجَرِّدَنَّكَ فَلَمَّا رَأَتْ الْجِدَّ أَهْوَتْ إِلَى حُجْرَتِهَا وَهِيَ مُحْتَجِرَةٌ بِكَسَاءٍ فَأَخْرَجَتْهُ فَاِنْطَلَقْنَا بِهَا إِلَى رَسُولِ

اللَّهُ ﷺ

“Hz.Âlî şöyle demiştir: Rasûlullah beni, Ebû Mirsed'i ve ez-Zubeyr'i gönderdi. Hepimiz süvârî idik. Rasûlullah: Gidiniz, Hâh bustânına kadar ilerleyiniz. Orada müşriklerden bir kadın vardır. Kadının yanında Hâtîb b. Ebî Beltea'dan Mekke müşriklerine yazılmış bir mektûp vardır. Onu bana getiriniz! buyurdu. Nihayet biz o kadına Rasûlullah'ın dediği yerde, kendisine âid bir deve üzerinde giderken yetiştik. Kadına: Mektubu çıkar, dedik. Kadın: Bizim yanımızda hiçbir mektûp yoktur, diye inkâr etti. Biz; o bindiği deveyi çöktürdük ve mektubu aradık. Fakat hiçbir mektûb göremedik. Biz kadına: Rasûlullah yalan söylememiştir. Çaresiz sen ya mektubu çıkaracaksın, yâhud da biz senin elbiselerini soyup bulacağız, dedik. Kadın bizdeki ciddîliği görünce, elini izânının bağına uzattı, mektûb kadının beli üzerindeki bir beze

241 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 5/335, H. No: 3310.

bağlanmış hâldeydi. Kadın onu çıkardı. Akabinde biz o yazılı sahîfeyi Rasûlullah'a getirdik.”²⁴²

Buhârî ve Müslim Hz. Ali'den rivayet etmişlerdir. Lafzı Buhârî'ye ait olan hadis müttefakun aleyhtir.²⁴³

46. Hâdis

Hz. Peygamber, Necâşî'nin vefatını sahâbeye haber vermiş, onlar ile beraber musallaya çıkıp gıyabında cenaze namazını kılmış, Necâşî için رجل صالح sâlih bir adamdı diye hüsnü şehadette bulunmuştu. Daha sonra Necâşî'nin vefat haberi Medine'ye ulaştı.”²⁴⁴

عن جابر رضي الله عنه قال قال النبي ﷺ حين مات النجاشي: مات اليوم رجل صالح فقوموا فصلّوا على أخيكم أصحمة

Temel hadis kitaplarında bu rivâyeti Buhârî, “Necâşî'nin ölümü babı” ismiyle bab başlığı açtığı bu hadisi Câbir b. Abdullah'tan عن جابر رضي الله عنه قال قال النبي ﷺ حين مات النجاشي: مات اليوم رجل صالح فقوموا فصلّوا على أخيكم أصحمة “Hz. Câbir şöyle demiştir: Necâşî vefat ettiği zaman Peygamber: Bugün sâlih bir kişi ölmüştür. Kalkınız da kardeşiniz Ashame'ye cenaze namazı kılınız” lafzıyla rivâyet etmiştir.²⁴⁵ Beyhakî, aynı sahabîden rivâyet etmiştir.²⁴⁶

Temel hadis kaynaklarında Câbir b. Abdullah'tan gelen rivâyet sahih hükmündedir.

242 Bilmen, a.g.e., s.186.

243 Buhârî; Megâzi 10; Müslim, Fezâilu's-Sahâbe 36.

244 Bilmen, a.g.e., s.187.

245 Buhârî, Menâkibu'l-Ensar 38.

246 Beyhakî, es-Sünenü'l-Kübrâ, 4/82.

47. Hâdis

لَتُفْتَحَنَّ الْقُسْطَنْطِينِيَّةُ وَلَنِعْمَ الْأَمِيرُ أَمِيرُهَا وَلَنِعْمَ الْجَيْشُ ذَلِكَ
الْجَيْشُ

“Kostantiniyye (İstanbul) elbette feth edilecektir. O’nu feth eden kumandan, ne güzel kumandandır! Onu fetheden asker ne güzel askerdir!”²⁴⁷

Ahmed b. Hanbel, Buhârî, Taberânî, Ebu Nuyam, Abdullah b. Bûşr el-Has’amî’nin babasından rivâyet etmiştir. Buhârî, Taberânî gibi muhaddisler Ubeyd b. Bişr el-Ğanevî’nin babası olarak belirtmişlerdir. Heysemî rivâyeti nakledip râvîlerin güvenilir olduğunu belirtmiştir. Şuayb el-Arnâvut isimdeki belirsizlikten dolayı senede zayıf hükmü vermiş fakat hadisin tahririnde isimle ilgili problemi gidermiştir.²⁴⁸ Hadis temel hadis kitaplarında sahih olarak rivâyet edilmiştir.

48. Hâdis

لَئِنْ طَالَتْ بِكَ حَيَاةٌ لَتُفْتَحَنَّ كُنُوزُ كِسْرَى

(Hakîm b. Adiyy’e hitaben) Şayet ömrün uzun olursa elbette kisranın hazineleri fetholunur da sende görürsün.”²⁴⁹

247 Bilmen, a.g.e., s.187.

248 Ahmed b Hanbel, *Müsned*, 31/287, H. No:18957; Buhârî, *et-Târihu’l-Kebir*, 2/81, H. No:1760; Taberânî, *el-Mu’cemü’l-Kebir*, 2/38, H. No: 1216; Ebû Nuyam, *Mârifetü’s-Sahâbe*, 1/391, H. No: 1177; Heysemî, *Mecma-u’z-Zevâid*, 6/218.

249 Bilmen, a.g.e., s.187.

Buhârî, Beyhakî, Beğavî, Adiyy b. Hâtim'den uzunca bir hadisin²⁵⁰ içinde rivâyet etmişlerdir.²⁵¹

Hadis temel hadis kitaplarında sahih olarak rivâyet edilmiştir.

250 Buhârî'nin rivâyeti şu şekildedir: Adiyy b. Hâtim şöyle demiştir: Ben Peygamber'in (s) yanında bulunduğum sırada Peygamber'e (s) bir adam gelip, O'na fakirlikten şikâyet etti. Sonra Peygamber'e (s) başka bir kimse geldi ve O'na yol kesilmesinden şikâyet etti. Peygamber (s): Yâ Adiyy: Sen el-Hire şehrini gördün mü? dedi. Ben: Ben onu görmedim, fakat orası hakkında bana haber verildi, dedim. Peygamber (s): Eğer hayâtın uzun olursa muhakkak sen hevdeci içinde yolculuk eden kadının el-Hire'den hareket edip Allah'tan başka hiç kimseden korkmayarak Ka'be'yi tavaf edeceğini göreceksin buyurdu. Ben buna taaccüb ederek kendi kendime: Beldelerde fitne ve fesâd ateşini tutuşturmuş olan o Tayy kabilesinin yol kesicileri nerede olacak ki (kadın tek başına yolculuk edecek)! dedim. Peygamber (s) devam edip: Yemîn olsun eğer sana hayât uzun olursa, muhakkak Kısra'nın hazineleri fetholunacaktır! buyurdu. Ben: Kısra b. Hürmüz'ün hazineleri mi? dedim. Peygamber (s) şöyle dedi: Kısra ibn Hürmüz'ün. Yemîn olsun eğer senin hayâtın uzun olursa, muhakkak sen elinin dolusu altın yahut gümüşü sadaka olarak çıkarıp da bunu kendisinden kabul edecek kimse arayacak, fakat kendisinden bunu kabul edecek hiçbir kimse bulamayacak olan kimseyi göreceksin. Yine yemîn ederim ki, sizden biriniz Allah'a kavuşacağı gün, Allah ile kendi arasında kelâmını terceme edecek bir tercüman bulunmayarak Allah'a kavuşacak, Allah da ona: Ben sana bir Rasûl göndermedim mi ve O sana tebliğ etmiyor muydu? diye soracak. O kul da: Evet (gönderdin yâ Rabb)! diye cevâb verecek. Bu sefer Allah: Ben sana mal vermedim mi; bu suretle sana ihsanda bulunmadım mı? diye soracak. Kul: Evet (verdin ve ihsanda bulundun) diyecek. Bu hâlde o kimse sağına bakar cehennemden başka birşey göremez. Soluna bakar yine cehennemden başka birşey göremez. Adiyy dedi ki: Ben Peygamber'den (s) işittim, şöyle buyuruyordu: Şimdi sizin herbiriniz bir tek hurmanın yansı ile; bunu da bulamazsa güzel sözle olsun kendinizi cehennem ateşinden koruyunuz. Adiyy şöyle demiştir: Ben el-Hire'den hevdeci içinde yolculuğa çıkıp, Allah'tan başka hiçkimseden korkmayarak nihayet Ka'be'yi tavaf eden kadını gördüm. Ben kendim Kısra b. Hürmüz'ün hazinelerini fetheden ordunun içinde bulundum. Yemîn olsun eğer sizlere hayât uzun olursa, elbette sizler Peygamber Ebû Kâsım'ın söylediği elinin dolusu altını sadaka olarak çıkaracak olan o kimseleri göreceksiniz.

251 Buhârî, Menâkıb 24; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 5/369; Beğavî, *Şerhu's-Sünne*, 15/32.

49. Hâdis

اَثْبُتْ أَحَدًا فَاِنَّمَا عَلَيْكَ نَبِيٌّ، وَصَدِيقٌ، وَشَهِيدَانِ

“Dur ey dağ! Çünkü senin üzerinde bir peygamber, bir siddik ile iki şehid var!” diye buyurdu²⁵²

Ahmed b. Hanbel, Buhârî, Tirmizî (hasen-sahih), Be-ğavî(v.516/1122), Ebû Ya'lâ el-Mevsilî, Enes b. Mâlik'ten أنس بن مالك رضي الله عنه حدثهم أن النبي صلى الله عليه وسلم صعد أحدا وأبو بكر وعمر وعثمان فرجف بهم فقال: اثبت أحد فإنما عليك نبي وصديق وشهيدان lafzıyla rivâyet etmişlerdir. İbn Hacer, Suyûtî Elbânî, Hüseyn Selim Esed sahih hükmü vermiştir.²⁵³

Bu hadîs ile Hz. Peygamber'in, Hz. Osman ve Hz. Ali'nin şehitliğe ulaşacaklarını haber vermiş olduğu sonradan anlaşılmıştır.

50. Hâdis

تَقْتُلُكَ الْفِئَةُ الْبَاغِيَّةُ

(Ammâr b. Yasir' e hitaben) “Seni asi bir topluluk öldürecektir.”²⁵⁴

Ebû Dâvûd et-Tayalîsî, Ahmed b. Hanbel, Müslim ve Nesâî, Ebû Said el-Hudrî'den bu lafızla rivâyet etmişlerdir.²⁵⁵ Tirmizî,

252 Bilmen, a.g.e., s.188.

253 Ahmed b. Hanbel, *Fadâilu's-Sahâbe*, 1/535, H.No:697; Buhârî, Menâkıb 5; Tirmizî, Menâkıb 19; Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 7/306, H. No: 8079; Beğavî, *Şerhu's-Sünne*, 14/106; Ebû Ya'lâ el-Mevsilî, *Müsned*, 5/466, H. No:3196; İbn Hacer el-Askalânî, *Metâlibu'l-Âliye*, 18/49; Suyûtî, *el-Câmi-u's-Sağîr*, s. 89.

254 Bilmen, a.g.e., s.188.

255 Ebû Dâvûd et-Tayalîsî, *Müsned*, 3/622, H.No:2282; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 17/53,54, H. No:11011; Müslim, Fiten 18; Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 7/468, H. No: 8495.

Ebû Hureyre'den²⁵⁶ Bezzâr, Ammar b. Yâsir'den,²⁵⁷ Nesâî, Ümmü Seleme'den²⁵⁸ Ebû Ya'lâ, Ebû Râfi'den²⁵⁹ Taberânî, Yesr b. Amr ve Ziyad b. Ferd'den²⁶⁰ rivâyet etmişlerdir.

Hadis temel hadis kitaplarında sahih olarak rivâyet edilmiştir.

2. 24. Miraç

İslam tarihinde vukuu bulan miraç olayının nasıl gerçekleştiği konusu tartışmaları beraberinde getirmiş ve güncelliğini de korumaya devam etmiştir. Bilmen'in İsra Suresi'nden delil getirerek²⁶¹ miracın meşhur görüşe göre hicretten bir buçuk sene önce Receb ayının yirmi yedinci gecesi meydana geldiğini ifade etmiştir. Hz. Peygamber'in, (s) bir gece Mescid-i Haram'dan Mescid-i Aksâ'ya götürülmüş olduğunun âyet-i kerîmeyle sabit olduğunu da belirterek miracı inkar edenin kâfir olacağını ifade etmiştir. Bilmen'in miracın devamı ve nasıl gerçekleştiğine dair anlattıkları şunlardır: "Mescid-i Aksâ'dan göklere, sidretül'münteha denilen yüce makama yükseltilerek ilahi tecellilere, Rabbani hitaplara nail olduğu da meşhur hadis ile sabittir. Bundan dolayı inkâr eden bid'at ve dalalet ehlidir. Arş ve kürsü ile cennet ve cehen-nemi görmüş olduğu da ahad hadis ile nakledilmiştir. Bu sebeple inkâr eden hata etmiş olur. Miraç meselesinde ümmetin icması vardır. Ancak bunun meydan geliş şeklinde ihtilâf edilmiştir. Bazı

256 Tirmizî, Menakıb 35.

257 Bezzâr, *el-Bahru'z-Zehâr*, 4/256, H. No: 1428.

258 Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 7/466- 467, H. No:8493, 8494.

259 Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî, *Müsned*, 1/162, H. No:181.

260 Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebir*, 1/320, H. No: 954.

261 " Kulunu -Peygamberini (s)- bir gece Mescid-i Haramdan (alıp) Mescid-i Aksa'ya götürün (Allah Teâlâ) noksanlık- lardan münezzehtir. (O Mescid-i Aksa ki) biz onun etrafına (feyiz ve) bereket verdik (ve bu gece yolculuğunu) ona mucizelerimizden bazı- sını gösterelim diye (yaptırdık). Şüphesiz ki O (asıl) O (her şeyi) hakkıyla işiten, (her şeyi) kemaliyle görendir." İsra 17/1.

zatlara göre yalnız ruhen vuku bulmuştur. (...) Fakat ümmetin âlimlerinin çoğunluğuna göre uyanık iken, ruh ve bedeni ile meydana gelmiştir. Çünkü bu şekilde meydana gelmesi aklen imkânsız olmadığından bu husustaki şer'î delilleri açık manası üzere terk etmek vaciptir. Bununla beraber Hz. Peygamber'in (s) miracı eğer yalnız uyku halinde meydana gelse idi, hiçbir kimse tarafından inkâr olunmaması lâzım gelirdi. Herhangi bir ferdin bile rüyada uçması, göklere çıkması vakidir. Hâlbuki müşrikler Hz. Peygamber'in (s) miracını inkâr edip imkânsız saymışlardır. Bu sebeple meşhur olan Hz. Peygamber'in (s) miracı cismen meydana gelmiştir. Fakat bundan başka rüyada da defalarca miraç vâki olmuş olabilir." Miracın ruh ve bedenle olduğunu savunan Bilmen, sadece ruh ile olduğunu söyleyen Hz. Aişe'nin şu rivâyetini bu konuda örnek olarak zikretmiştir:

51. Hâdis

مَا فَقَدَ جَسَدَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ وَلَكِنْ عَرَجَ بِرُوحِهِ

“Miraç gecesinde Hz.Peygamber'in (s) cism-i şerifi kaybolmadı. Fakat ruhu ile miraç buyurdu.”²⁶²

Hz. Aişe'ye ve Muâviye'ye isnad edilen bu rivâyet İbn İshâk'ın (v.151/768) *Siret*'inde, Bana Ebû Bekir ailesinden bazıları haber verdi Hz.Aişe “Miraç gecesinde Resûlullah'ın cism-i şerifi kaybolmadı. Fakat rûhu ile miraç buyurdu” şeklinde *وَحَدَّثَنِي بَعْضُ أَبِي بَكْرٍ أَنَّ عَائِشَةَ كَانَتْ تَقُولُ مَا فَقَدَ جَسَدَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ وَلَكِنْ أُسْرِيَ بِرُوحِهِ* metniyle munkatı' olarak, rivâyet etmiştir.²⁶³ *Fî-zılalî'l-Kur'an*'ın hadislerini tahrîc eden Alevî b. Abdülkadir, İbn İshak rivâyetinin senedlerdeki kopukluktan dolayı zayıf olduğunu belirtmiştir.²⁶⁴

262 Bilmen, *a.g.e.*, s.198.

263 İbn İshak, *es-Siret*, 1/309.

264 Alevî b. Abdülkadir, *Tahrîcû Ehâdis ve Âsâr Kitâbu fî Zılal'il Kur'an*, 1/299.

İbn Abdülber, Hz. Aişe'ye isnad edilen bu haberlerin asla doğru olmayacağını ifade ederek miracın ruh ve ceset beraber olduğunu belirtmiştir.²⁶⁵ Temel hadis kitaplarında bulunamayan bu rivâyet hakkında kesin olarak uydurmadır denilememekle birlikte sened kritiği yapıldığında rivâyette bir inkita olduğu gözlemlenecektir. Özellikle Ya'kub b. Atbe b. Muğire'nin vefatı hicri 125, Muâviye'nin vefatı hicri 60'tır. Rical kitaplarında Ya'kub b. Atbe b. Muğire'nin sahâbeden bir rivâyeti de söz konusu değildir. Dolayısıyla burada belirgin bir inkita vardır. Diğer rivâyette Ebûbekir ailesinden bazıları ifadesi oldukça problemlidir. O bazıları kimdir? Güvenilir midir değil midir? gibi sorular dolayısıyla ikinci rivâyetin aidiyetinde problem (meçhuliyet, inkita) vardır. Her iki metinle de delil getirmenin doğru olmadığı kanaati oluşmuştur.

2. 25. Peygamberlerin sonuncusu olması

Hz. Muhammed'in (s) son peygamber olduğunu “**Muhammed, sizin adamlarınızdan hiçbirinin babası değildir. Ama Allah'ın Resulü ve peygamberlerin sonuncusudur. Allah (c) her şeyi hakkıyla bilendir**”²⁶⁶ âyetleriyle delillendiren Bilmen, bu konuda sahih kabul edilen ve Hz. Peygamber'den (s) sonra peygamberin olmadığını ifade eden şu rivâyeti de örnek olarak zikretmiştir.

52. Hâdis

لَا نَبِيَّ بَعْدِي

“Benden sonra nebi yoktur.”²⁶⁷

265 İbn Abdilberr, *el-Ecvibetü'l-Müstev'ibe*, 134-135.

266 Ahzab 33/40.

267 Bilmen, *a.g.e.*, s.199; s. ۳۱۲

Ma'mer b. Râşit, Ebû Dâvûd et-Tayalîsî, Ahmed b. Hanbel, Sa'd b. Ebî Vakkas'ın babası Sa'd'tan Hz. Ali'ye hitaben : أَمَّا تَرَضَى أَنْ تَكُونَ مِنِّي بِمَنْزِلَةِ هَارُونَ مِنْ مُوسَى غَيْرَ أَنَّهُ لَا نَبِيَّ بَعْدِي sen benim yanımda Musa'nın kardeşi Harun gibisin ancak benden sonra nebi yoktur ifadesiyle rivâyet etmişlerdir.²⁶⁸

İshak b. Râhûye, Ahmed b. Hanbel, Buhârî ve Müslim, Ebû Hureyre'den كَانَتْ بَنُو إِسْرَائِيلَ تَسُوسُهُمُ الْأَنْبِيَاءُ كُلَّمَا هَلَكَ نَبِيٌّ خَلَفَهُ نَبِيٌّ Hureyre'den كَانَتْ بَنُو إِسْرَائِيلَ تَسُوسُهُمُ الْأَنْبِيَاءُ كُلَّمَا هَلَكَ نَبِيٌّ خَلَفَهُ نَبِيٌّ metniyle rivâyet etmişlerdir.²⁶⁹

H. Peygamberden (s) sonra nebi olmadığını ifade eden her iki rivâyet temel hadis kitaplarında sahih olarak rivâyet edilmiştir.

2. 26. Ashâb-ı kirâm

Bilmen, “Hz. Peygamber (s) ile Müslüman oldukları halde, bir defa da olsa görüşme şerefine nail olan kimseler” olarak tanımladığı sahâbîleri peygamberlerden sonra ümmetin en seçkin/yüce kimseleri kabul eden Bilmen, bu konuda zayıf kabul edilen bir rivâyeti delil olarak zikretmiştir. Daha sonra sırasıyla Aşere-i mübeşşere'nin hal tercümelerini veren müellif Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali ile ilgili birer rivâyet zikretmiştir. Aşere-i mübeşşereden ve diğer sahâbîlerden Talhâ b. Ubeydullah, Zübeyr b. Avvâm, Abdurrahman b. Avf, Sa'd b. Ebî Vakkâs, Ebû Ubeyde b. Cerrâh ve Muaviye ile ilgili rivâyetlere yer vermiştir. Daha sonra cemel ve sıffin vakalarını aktaran Bilmen, Hz. Ali ile Hz. Muaviye arasında yaşanan olayı değerlendirdiği bölümde şunları söylemiştir: Bu iki taraftan biri hakkında edep ve dini ahlâka uymayacak bir tarzda söz söyleyen tarihçiler yok değildir. Fakat bu tarihçilerin malûmatı, bu konudaki yargıları güzelce

268 Ma'mer b. Râşit, *el-Câmî*, 11/226, H. No: 20390; Ebû Dâvûd et-Tayalîsî, *Müsned*, 1/170, H. No:206; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3/114, H. No:1532

269 İshak b. Râhûye, *Müsned*, 1/257; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 13/340, H. No: 7960; Buhârî, Enbiya 54; Müslim, İmâre 10.

incelenirse bunların en fazla bir iki kaynaktan sızmış ve hissi galeyana dayalı bulunmuş olduğu pek güzel ortaya çıkarılır. Bu husustaki rivâyetlerin hepsini, sabit olmuş birer hakikat olmak üzere kabul etmek uygun değildir. (...) Bundan dolayı biz Hz. Peygamber'in (s) sahâbesi olup iltifatına nail olan bütün ashab-ı güzîne karşı samimi bir kalp ile sevgi, saygı ve hürmette bulunmayı dinî bir vazife kabul eder, hürmete aykırı olan fikir ve düşünceleri İslâmî edebe aykırı sayarız" ifadeleriyle kendi görüşünü de ortaya koymuştur. Şimdi bu rivâyetlerin tahrîc bilgileri zikredilecektir.

53. Hâdis

إِنَّ اللَّهَ اخْتَارَ أَصْحَابِي عَلَى الْعَالَمِينَ سِوَى النَّبِيِّينَ

"Allah (c) ashabımı peygamberler hariç üstün kılmıştır." ²⁷⁰

Bezzâr> Muhammed b. Rızkullah el-Kelvâzânî & Ahmed b. Mansûr (lafız Muhammed'in) > Abdullah b. Sâlih > Nafi' b. Yezîd > Ebû Akil Zühre b. Ma'd > Saîd b. Müseyyib > Câbir b. Abdullah senedi ve *إِنَّ اللَّهَ اخْتَارَ أَصْحَابِي عَلَى الْعَالَمِينَ سِوَى النَّبِيِّينَ وَالْمُرْسَلِينَ* metniyle rivâyet etmiş ve Cabir'den sadece bu senedle rivâyet edildiği bilgisini vermiş ayrıca Abdullah b. Salih'in Na'fi b. Yezid'den rivâyeti ile ilgili bir inkıtanın olduğunu da belirtmiştir.²⁷¹

Hatip el-Bağdâdî, Câbir b. Abdullah'tan rivâyet etmiş İbn Müseyyib'in Câbir'den tek kaldığı (garib) rivâyetlerden olduğunu ifade ederek Bezzâr'ın görüşlerini belirtmiştir.²⁷²

İbnü'l-Harrât (v. 582/1186) Câbir b. Abdullah rivâyetini esrinde zikretmiştir.²⁷³

²⁷⁰ Bilmen, a.g.e., s.205.

²⁷¹ Heysemî, *Keşfü'l-Estâr an Zevâidi Bezzâr*, 3/288, H. No: 2763

²⁷² Hatip el-Bağdadi, *Târihu Bağdât*, 2/272, H. No: 975.

²⁷³ İbnü'l-Harrât, *Ahkâmûs-Suğrâ*, 2/905.

Heysemî râvîlerinin güvenilir olduğunu fakat bazıları hakkında ihtilaf bulunduğunu belirtmiştir.²⁷⁴ Elbânî rivâyete zayıf hükmü vermiştir.²⁷⁵ Temel hadis kitaplarında Câbir b. Abdullah'tan sadece Bezzâr rivâyet etmiş ve rivâyetle ilgili problemleri kendisi ifade ederek sonraki dönemlere ışık tutmuştur. Elbani bu rivâyetle ilgili bilgileri bir araya getirmiş ve zayıf hükmü vermiştir. Diğer cerh ve ta'dil âlimlerinin bu rivâyetle ilgili görüşlerine rastlayamadığımızdan Bezzâr'ın verdiği bilgiler ışığında zayıf hükmü verilmiştir.

54. Hâdis

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: رَأَى رَسُولُ اللَّهِ ﷺ أَبَا الدَّرْدَاءِ يَمْشِي بَيْنَ يَدَيْ أَبِي بَكْرٍ فَقَالَ: يَا أَبَا الدَّرْدَاءِ تَمْشِي فُدَامَ رَجُلٍ لَمْ تَطْلُعِ الشَّمْسُ بَعْدَ النَّبِيِّ عَلَى رَجُلٍ أَفْضَلَ مِنْهُ

“Ebu Bekir’in önünde yürüyen Ebu’d-Derda hazretlerine, Hz. Peygamber, (s) “*Ey Ebû Derdâ! Şüphesiz, nebilerden sonra, kendisinden daha faziletli birisi üzerine güneş doğup batmamış olan Ebu Bekir’in önünde mi gidiyorsun?*”²⁷⁶

Taberânî > Muhammed b. Abbas > Hasan b. Nâsîh el-Mahremî > Ruveyym b. Zeyd > İsmail b. Yahya et-Teymiyy > İbn Cüreyc > Ata’ > Câbir b. Abdullah senediyle ve bu lafızla rivâyet etmiş, Ruveyym b. Zeyd’in rivâyetinde tek kaldığını ifade etmiştir.²⁷⁷ Heysemî, İsmail b. Yahya et-Teymiyy’in yalancı olduğunu belirtmiştir.²⁷⁸

274 Heysemî, *Mecmau’z-Zevâid*, 10/16.

275 Elbânî, *Silsiletü'l-Ehâdisi'd-Daife*, 13/275.

276 Bilmen, *a.g.e.*, s. 206.

277 Taberânî, *el-Mu’cemu’l-Evsat*, 7/213, H. No: 7306.

278 Heysemî, *Mecmau’z-Zevâid*, 9/44.

İbn Hibbân, İsmail b. İbrahim Yahya et-Teymiyy'inin rivâyetinde hataları olan bir râvî olduğunu bu sebeple rivâyetleriyle istidlal edilemeyeceğini ifade etmiştir.²⁷⁹ İbn Asâkir, sahih kabul edilen Câbir rivâyetinin mahfuz olduğunu ifade etmiştir.²⁸⁰

55. Hadis

كفَى بِالْمَوْتِ وَاعِظَا

“İbret olarak ölüm yeter.”²⁸¹

Bilmen'in Hz. Ömer'in yüzüğünde bu ibarenin nakşedildiği bilgisini verdiği bu ibareyi Abdullah b. Mübarek, Malik b. Miğvel senediyle Abdullah b. Mes'ud'un sözü olarak rivâyet etmiştir.²⁸²

İbnü'l 'Arâbî (v.341/952), > Üneys Ebû Ömer el-Müstemlî > Dâvûd b. Ruşeyd > Rebî b. Bedr > Yunus > Hasan el-Basrî > Ammâr senediyle merfû olarak rivâyet etmiştir.²⁸³ Kudâî ve Beyhakî aynı sened ve metinle rivâyet etmiştir.²⁸⁴ Beğavî, rivâyeti mevkûf olarak Abdullah b. Mesud'un sözü olarak rivâyet etmiştir.²⁸⁵ İbn Hacer, İbn Mes'ud rivâyetini munkatı olarak açıklamış ve bu rivâyetin Fudayl b. İyad'ın sözü olduğuna işaret etmiştir.²⁸⁶ Elbanî merfû olarak zayıf fakat İbn Mesud'tan mevkuf olarak

279 İbn Hibbân, *Mecruhin*, 1/122, H. No:39.

280 İbn Asâkir, *Tarih'ü-Dimeşk*, 30/207.

281 Bilmen, *a.g.e.*, s. 207.

282 Abdullah b. Mübarek, *Zühed*, s. 464, H. No:147.

283 İbnü'l 'Arâbî, *Mu'cem*, 2/512, H. No: 992.

284 Kudâî, *Müsnedü Şihab*, 2/302, H. No: 1410; Beyhakî, *Suabu'l-İman*, 13/136, H. No: 10072.

285 Beğavî, *Şerhu's-Sünne*, 5/261.

286 İbn Hacer el-Askalânî, *Metâlibu'l-Âliye*, 12/47

sahih hükmü vermiştir.²⁸⁷ Fettenî (v.986/1578), Fudayl b. İyâd'ın sözü olarak meşhur olduğunu merfu olarak zayıf olduğunu belirtmiştir.²⁸⁸

İbn Abdilber, İbn Asâkir, İbn Hacer, Hz. Ömer'in yüzüğünde bu ifadenin yazdığını belirtmişlerdir.²⁸⁹

Bütün bu bilgiler ışığında tabakat kitaplarında Hz. Ömer'in yüzüğünde bu ifadenin yazılı olduğu ifade edilmiştir. Bu ifadenin merfu olarak rivâyeti ilk dönem hadis kaynaklarında bulunamamaktadır. Hicri IV. asırdan itibaren merfu olduğu yönünde rivâyetlere ulaşmamız ve Abdullah b. Mesud'un sözü olarak rivâyet edilmiş olması mevkuf olabileceği ihtimalini güçlendirmektedir. Hadis tekniği açısından merfu olarak zayıf ve mevkuf olarak sahih bir rivâyettir.

56. Hadis

لِكُلِّ نَبِيٍّ رَفِيقٌ وَرَفِيقِي فِي الْجَنَّةِ عُمَانُ

*“Her Peygamberin (s) bir dostu vardır, benim cennette dostum da Osman b. Affandır.”*²⁹⁰

Ahmed b. Hanbel, Tirmizî, İbn Mâce; Ebû Ya'lâ, Talha b. Ubeydullah'tan bu lafızla rivâyet etmişlerdir. Tirmizî, garib, Mizzî, (v. 742/1341), Elbânî ve Hüseyin Selim Esed zayıf hükmü vermişlerdir.²⁹¹

287 Elbânî, *Silsiletü'd-Daife*, 502.

288 Fettenî, *Tezkiretü'l-Mevzuat*, 1/213.

289 İbn Asâkir, *Tarihu Dimesk*, 44/260; İbn Abdilber, *el-İstiab*, 3/1146; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzibü't-Tehzib*, 7/440.

290 Bilmen, *a.g.e.*, s. 207.

291 Ahmed b. Hanbel, *Fadâilü's-Sahâbe*, 1/401, H. No:616; Tirmizî Menâkıb: 19; İbnî Mace, Mukaddime 11; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, 2/28, H. No:665; Mizzî, *Tuhfetü'l-Esrâf*, 4/212, H. No:4996; Elbânî, *Daifu Süneni Tirmizî*, 1/495.

57. Hâdis

لَا عَظِيمَ الرَّأْيَةِ أَوْ لِيَأْخُذَنَّ بِالرَّأْيَةِ عَدًّا رَجُلٌ يُحِبُّهُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَوْ قَالَ
يُحِبُّ اللَّهُ وَرَسُولَهُ، يَفْتَحُ اللَّهُ عَلَيْهِ

“Bu sancağı mutlaka vereceğim yahut bu sancağı yarın mutlaka Allah’ın (c) ve Resulünün (s) sevdiği bir adam alacaktır. Veya Allah’ı (c) ve Resulünü (s) seven bir adam alacaktır. Allah (c) ona fethi müyesser kılacaktır.”²⁹²

Ahmed b. Hanbel, Buhârî, İbn Hibbân, Sehl b. Sa’d’an; Müslim, Seleme b. Ekvâ’dan rivâyet etmiştir. Lafız Müslim’e aittir. Hadis müttefakun aleyhtir.²⁹³

58. Hâdis

طَلْحَةَ وَالزُّبَيْرَ جَارَيَّ فِي الْجَنَّةِ

292 Bilmen, *a.g.e.*, s. 208.

293 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 2/168, H. No:178; Buhârî, *Ashabu’n-Nebî* 9; Müslim, *Fadâilu’s-Sahâbe*, 4; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, 15/377, H. No: 6932. Hadisin tamamı şu şekildedir:

Rasûlullah Hayber günü: Bayrağı yarın bir kişiye vereceğim ki, Allah fethi onun eliyle müyesser kılacaktır. Râvî dedi ki: Bunun üzerine orada bulunan sahâbîler o gecelerini bayrağın onlardan hangisine verileceği hayâline dalıp huzursuzlukla geçirdiler. İnsanlar sabaha girince Rasûlullah’ın huzuruna gittiler. Hepsi bayrağın kendisine verilmesini umuyorlardı. Fakat Rasûlullah: Ali b. Ebi Tâlib nerededir? diye sordu. Sahâbîler: Yâ Rasûlallah, onun gözü ağnyor, dediler. Rasûlullah: Ona haber gönderin de onu bana getirin” buyurdu. Ali gelince, Rasûlullah onun gözlerine tükürdü ve ona şifâ duası yaptı. Akabinde Ali’nin gözleri iyileşti, hattâ onda hiçbir ağrı yokmuş gibi oldu. Hemen bayrağı Ali’ye verdi. Bunun üzerine Ali: Yâ Rasûlallah, Hayber Yahûdileri ile onlar da bizim gibi (müslümân) oluncaya kadar vuruşacak mıyım? dedi. Rasûlullah: Hayberlilerin sahasına ininceye kadar hey’etin üzere sükûnetle yürü. Sonra onları İslâm’a girmeye da’vet et. Ve onlara İslâm’da üzerlerine vâcib olacak Allah haklarını haber ver. Allah’a yemin ederim ki, senin sayende Allah’ın bir tek kişiye hidâyet vermesi senin lehine, senin kırmızı develerin olmasından daha hayırlıdır.

“Hz. Peygamber (s) “Talha ile Zübeyr cennette komşularımdır”²⁹⁴

Tirmizî, Bezzâr, Ebû Ya'lâ, Ali b. Ebî Tâlip'ten bu lafızla rivâyet etmişlerdir. Tirmizî garib, Elbânî ve Hüseyin Selim Esed, zayıf hükmü vermiştir.²⁹⁵ Hâkim en-Nisâbü'rî, Hz. Ali'den rivâyet etmiş Zehebî sahih olmadığını ifade etmiştir.²⁹⁶

59. Hâdis

لِكُلِّ نَبِيٍّ حَوَارِيَا وَحَوَارِيَّ الرَّبِيرِ

“Her peygamberin (s) bir yardımcısı-havarisi- vardır. Benim yardımcım- havarim- Zübeyr'dir.”²⁹⁷

Ahmet b. Hanbel, Ali b. Ebî Tâlip'ten; Buhârî, Müslim ve İbn Mâce, Câbir b. Abdullah'tan, rivâyet etmişlerdir. Hadis müttefa-kun aleyhtir.²⁹⁸

60. Hâdis

شَكَى عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ عَوْفٍ خَالِدَ بْنَ الْوَلِيدِ، فَقَالَ: «يَا خَالِدُ، لِمَ تُؤْذِي
رَجُلًا مِنْ أَهْلِ بَدْرٍ، لَوْ أَنْفَقْتَ مِثْلَ أُحُدٍ ذَهَبًا لَمْ تُدْرِكَ عَمَلَهُ

“Abdurrahman b. Avf Hazretleri bir gün Hz. Peygamber'e (s) Halid b. Velid'den şikâyetle bulunduğunda, Hz. Peygamber (s):
“Yâ Halid! Bedir ehlinde hiçbirine eziyet etme, Uhud dağı

294 Bilmen, a.g.e., s. 209.

295 Tirmizî, Menâkıb, 22; Bezzâr, *el-Bahru'z-Zehhâr*, 3/60, H.No:818; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, 1/395, H. No:515.

296 Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek*, 3/409.

297 Rivâyetinde kastedilen sahâbi Zübeyr b. Avvâm'dır. Bilmen, a.g.e., s. 209; (Kâmûs) 1/472.

298 Ahmet b. Hanbel, *Müsned*, 2/99, H. No:681; Buhârî, Cihad 40, 41; Megazi 29; Müslim, Fadâilü's-Sahâbe,13; İbn Mâce, Mukaddime 11.

*kadar altın sadaka versen bile, birisinin derecesine varamazsın”
buyurmuştu.”²⁹⁹*

Ahmed b. Hanbel, Bezzâr ve İbn Hibbân, Abdullah b. Ebî Evfâ’dan rivâyet etmişlerdir.³⁰⁰ Hadis sahihtir.

61. Hâdis

اللَّهُمَّ أَجِبْ دَعْوَتَهُ

*H. Peygamber (s) Sa’d hakkında: “Yarabbi! Sa’d’ın duasını
kabul eyle”³⁰¹*

Ahmed b. Hanbel, Kays b. Ebî Hazım’ın bana haber verildi ifadesiyle H. Peygamber’in (s) Sa’d hakkında اللَّهُمَّ اسْتَجِبْ لَهُ إِذَا دَعَا şeklinde dua ettiğini rivâyet etmiştir.³⁰² Hakim en-Nisâbüri, bu rivâyeti Sa’d b. Ebî Vakkas’tan rivâyet etmiş, Zehebî sahih hükmü vermiştir.³⁰³

İbn Ebî Asım (v. 287/900), Beğavî, Sa’d b. Ebî Vakkas’tan اللَّهُمَّ سَدِّدْ رَمِيَّتَهُ وَأَجِبْ دَعْوَتَهُ lafzıyla rivâyet etmişlerdir. (İbn Ebî Asım’ın senedi: Hasan b. Ali > Cafer b. Afvan > İsmail > Kays > Sa’d şeklindedir.)³⁰⁴

62. Hâdis

لِكُلِّ أُمَّةٍ أَمِينٌ وَأَمِينُ هَذِهِ الْأُمَّةِ أَبُو عُبَيْدَةَ

²⁹⁹ Bilmen, *a.g.e.*, s. 210.

³⁰⁰ Ahmed b. Hanbel, *Fadâilu’s-Sahâbe*, 1/56, H. No:13; Bezzâr, *el-Bahru’z-Zehâr*, 8/293, H. No:3365; İbn Hibbân, *es-Sahih*, 15/565; H. No:7091; Taberânî, *el-Mu’cemu’s-Sağîr*, 1/348, H. No:580.

³⁰¹ Bilmen, *a.g.e.*, s.210.

³⁰² Ahmed b. Hanbel, *Fadâilu’s-Sahâbe*, 2/750, H. No:1308.

³⁰³ Hakim en-Nisâbüri, *el-Müstedrek*, 3/570.

³⁰⁴ İbn Ebî Âsım, *es-Sünne*, 2/614, H. No:1408; Beğavî, *Şerhu’s-Sünne*, 14/125.

“Her ümmetin bir emini vardır bu ümmetin emini Ebû Ubeyde’dir.”³⁰⁵

Ahmet b. Hanbel, Buhârî, Nesâî, Tirmizî ve İbn Hibbân; Enes b. Mâlik’ten, sahih olarak Tirmizî hasen-garip olarak rivâyet etmişlerdir.³⁰⁶ Zehebî bu senedle pek çok rivâyetin mevcut olduğunu söylemiştir.³⁰⁷

63. Hadis

إِذَا مَلَكَتْ فَاحْسِنِ

“Mülk ve saltanata nail olduğun zamam güzelce yap!”³⁰⁸

Muaviyenin hilafetle ilgili naklettiği bu hadisin tam metni şu şekildedir:

قَالَ مُعَاوِيَةُ رَحِمَهُ اللَّهُ: مَا زِلْتُ فِي طَمَعٍ مِنَ الْخِلَافَةِ مُنْذُ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ: يَا مُعَاوِيَةُ إِنْ مَلَكَتْ فَاحْسِنِ

“Muâviye, Hz. Peygamberin (s) mülke ulaştığında güzel yap sözünü işittiğimden beri hilafete istekli bulundum demiştir.”

İbn Ebî Şeybe ve Taberânî, Muâviye’den rivâyet etmişlerdir.³⁰⁹ Bûsîrî, Heysemî ve İbn Hacer râvîlerinden İsmail b. İbrahim’den dolayı zayıf olduğunu belirtmiştir.³¹⁰ Muaviye’nin Hz.

305 Bilmen, a.g.e., s. 211; (Kâmûs) 1/144.

306 Ahmet b. Hanbel, *Müsned*, 20/252, H. No: 12904; Buhârî, *Meğâzî* 68; Tirmizî, *Menakıb* 35; İbn Hibbân, *es-Sahih*, 16/74, H. No: 7131; Nesâî, *Kıyâmu'l-Leyl* 21.

307 Zehebî, *Siyeru Alâmu'n-Nubelâ*, 1/9.

308 Bilmen, a.g.e., s.215.

309 İbn Ebî Şeybe, *Musannef* 6/207; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, 5/343, H. No: 5498.

310 Bûsîrî, *İthafu'l-Hayreti'l-Mehere*, 7/303, H. No:6912; Heysemî, *Mecma-u'z-Zevâid*, 5/189; İbn Hacer el-Askalânî, *Metalibu'l-Âliye*, 16/434.

Peygamber'e (s) izafe ederek rivâyet ettiği bu haber hakkında zayıf hükmü verilmiştir.

64. İfadis

اللهم اجعله هاديا مهديا

“Allah'ım, onu (Muâviye b. Ebî Süfyan) hidayet edici ve hidayet-i bulmus kıl ve onunla (insanlara) hidayet ver.”³¹¹

Ahmet b. Hanbel, Ali b. Bahr > Velid b. Müslim > Saîd b. Abdülaziz > Rabîa b. Yezîd > Abdurrahman b. Ebû Amîre senediyle rivâyet etmiştir. Şuayb el-Arnâvut Saîd b. Abdülaziz dışındaki râvîlerin sika olduğunu söylemiştir.³¹² Buhârî, aynı hadisi İbn Ebî Umeyre'den rivâyet etmiştir.³¹³

Tirmizî, Abdurrahman b. Ebû Amîre'den hasen-garip olarak rivâyet etmiştir.³¹⁴ Ebû Nuaym, aynı lafızla Abdurrahman b. Ebû Amîre'den rivâyet etmiştir.³¹⁵ Elbânî sahih hükmü vermiştir. Taberânî bu rivâyeti Bîşr'den sadece Nasr'ın rivâyet ederek infirad³¹⁶ ettiğini belirtmiştir.³¹⁷

İbn Hibbân Cerir'den sahih olarak rivâyet etmiştir.³¹⁸ İbn Asâkir (v.562/1176), Abdurrahman b. Ebî Amîre'den birkaç farklı

311 Bilmen, *a.g.e.*, s. 215; Kâmûs, 1/429.

312 Ahmet b. Hanbel, *Müsned*, 29/426, H. No: 17895.

313 Buhârî, *et-Târihu'l-Kebîr*, 5/240.

314 Tirmizî, Menâkıb 47, H. No:3842.

315 Ebû Nuaym, *Hilyetü'l- Evliyâ*, 8/358.

316 İnfirad: Teferrüdle eş anlamlı olarak kullanılan terim, bir râvînin rivâyetinde tek kalması yani bir şeyten ondan başka rivâyet eden kimsenin olmamasına denir. Uğur, *a.g.e.*, 399.

317 Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Evsât*, 1/205, H. No: 656.

318 İbn Hibbân, *es-Sahih*, 16/176, H. No: 7201.

senedle rivâyet etmiştir.³¹⁹ Zehebî, munkatî, İbn Hacer zayıf, hük-
mü vermiştir.³²⁰ Hadis hakkında sahih hükmü verilmiştir.

65. Hadis

إِذَا أَرَادَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ بِرَجُلٍ مِنْ أُمَّتِي خَيْرًا أَلْفَى حُبَّ أَصْحَابِي فِي قَلْبِهِ

*“Allah (c) ümmetimden bir kimse hakkında hayır murad ederse
ashabımın sevgisini onun kalbine koyar.”³²¹*

Ebû Nuaym, Ebû Hâmid el-Eşârî > Ebû Nasr İmrân > Mu-
hammed b. Seleme el-Basrî > Muhammed b. Kesir el-Abdî >
Hammad b. Seleme > Sabit > Enes b. Mâlik senedi ve إِذَا أَرَادَ اللَّهُ
عَزَّ وَجَلَّ بِرَجُلٍ مِنْ أُمَّتِي خَيْرًا أَلْفَى حُبَّ أَصْحَابِي فِي قَلْبِهِ
lafızıyla rivâyet etmiştir.³²² Deylemî, Enes b. Mâlik'ten bu lafızla rivâyet etmiştir.³²³

Suyûtî, Deylemî rivâyetine işaret ederken, Elbânî zayıf hük-
mü vermiştir.³²⁴ Gumârî, Ebû Nuaym rivâyetinin senedinde mu-
allaklık olduğunu ifade edip Deylemî'nin bunu gidererek Ebû Ali
Hüseyin b. Abdullah > Ahmed b. Abdurrahman > Ebû Hâmid
el-Eşârî senediyle rivâyet ettiği bilgisini vermiştir.³²⁵

Temel hadis kitaplarında hicri IV. asır eserlerinde Enes b. Ma-
lik'ten rivâyet edilen bu metin hakkında zayıf hükmü verilmiştir.

319 İbn Asâkir, *Târihu Dimeşk*, 59/80-85.

320 İbn Hacer el-Askalânî, *Tahrîcu Mişkâtı Mesâbih*, 5/486, H. No:6196; Ze-
hebî, *Siyeru Alâmu'n-Nübelâ*, 7/38.

321 Bilmen, *a.g.e.*, s. 216.

322 Ebû Nuaym, *Tarihu İsbahan*; 1/467.

323 Deylemî, *el-Firdevs*, 1/98.

324 Suyûtî, *el-Câmiu's-Sağir*, s.1340; Elbânî, *Daifu'l-Câmi'* H. No:327.

325 Gumârî, *Müdevvî*, 1/289, H. No:215.

2. 27. Melekler ile insanlar arasındaki farklar

Meleklerin özelliklerini önceki bölümlerde zikreden Bilmen, onların günahsız masum, mümin kullar olduklarını, Peygamberlerin meleklerden olan elçilerden; meleklerden olan elçilerin de insanlardan üstün olduklarını söylemiş ve ikisi arasında şu mukayeseyi yapmıştır: “Onların ibadet ve itaatleri, bizim nefes alıp vermemiz gibi yaratılıştan gelen bir özelliktir. Bu hususta hiç bir zahmet hissetmez, hiç bir engelle karşılaşmazlar. Hâlbuki insanlar birçok alâkaların, ihtiyaçların tesiri altında bulunurlar; sahip oldukları bir takım zararlı kuvvetler kendilerini ibadetlerden, fazilet ve olgunluk kazanmaktan engellemeğe çalışır. Artık insan bu hal ile beraber bütün şu engelleri bertaraf eder de insanlığa lâyık bir şekilde hareket eder, kulluk vazifelerini güzelce ifaya çalışırsa elbette meleklerden daha üstün olur. Nimet, külfete göre değil midir?” Bilmen, bu mukayesenin ardından mevzu kabul edilen bir rivâyeti konuya örnek olarak zikretmiştir:

66. Hâdis

أَفْضَلُ الْعِبَادَاتِ أَحْمَرُهَا

“Amellerin en faziletli en kuvvetli ve güçlü olanıdır.”³²⁶

Rivâyetin أَفْضَلُ الْعِبَادَاتِ أَحْمَرُهَا şeklinin mevzû olduğunu Aliyyü'l Kârî (v.1014/1628), ve Zürkânî (v.1122/1710), söylemiştir.³²⁷ Sehâvî, Mizzî'den nakille Kütüb-i Sitte'de bulunmadığını İbnü'l-Esir'in en-Nihaye'de zikrettiği bilgisini vermiştir.³²⁸

326 Bilmen, a.g.e., s. 247; *İstilahat-ı Fıkhiyye Kâmusu*'nda bu rivâyeti أَفْضَلُ

الْأَعْمَالِ أَحْمَرُهَا şeklinde zikretmiştir. Bkz. Kâmus, 1/103

327 Aliyyü'l Kârî, *el-Esrârü'l Merfûa*, s.123, H. No:50; Zürkânî, Muhtasarü'l Makâsîd, s.70. H. No:124.

328 Sehâvî, *Makâsîdu'l-Hasene*, 1/130, H. No: 138; Eseri sadeleştirenler bu metne İmam Müslim'in *es-Sahih*'inden şu hadisi kaynak vermişlerdir.

Değerlendirme

Peygamberlere iman, Hz. Peygamber'e (s) ait bazı özellikler ve sahâbilerin anlatıldığı bölümde kırk beş rivâyete yer verilmiştir. Bu rivâyetlerden bir kısmı önceki peygamberlerle ilgili iken bir kısmı Hz. Peygamber'in (s) vasfı, özellikleri, mucizeleri ve gaybı bildirmesiyle ilgilidir. Bunun yanında sahâbilere yaptığı dualar ve onlar hakkında söylemiş olduğu birtakım bilgilerin yer aldığı rivâyetler de örnek olarak zikredilmiştir.

2. 28. Kaza ve Kader

Bütün olaylar ve bilhassa insanlardan meydana gelen bütün fiil ve hareketlerin, kâinatın yaratıcısı Allah'ın (c) kaza ve kaderiyle, yaratması ve takdir etmesi ile meydana geldiğini belirten Bilmen, bu konuda Allah'ın (c) yaratıcılık vasfını belirten bir rivâyete yer vermiştir:

عَنْ أُمِّ الْمُؤْمِنِينَ قَالَتْ: قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، يَصْدُرُ النَّاسُ بِنُسُكَيْنِ وَأَصْدُرُ بِنُسْكٍَ وَاحِدٍ؟ قَالَ: أَنْتَظِرِي، فَإِذَا طَهَّرْتَ فَأَخْرُجِي إِلَى التَّنْعِيمِ، فَأَهْلِي مِنْهُ، ثُمَّ الْقَيْنَا عِنْدَ كَذَا وَكَذَا - قَالَ أَطْنُهُ قَالَ غَدًا - وَلَكِنَّهَا عَلَى قَدَرٍ نَصَبِكَ أَوْ قَالَ نَفَقَتِكَ

Hz. Aişe'den gelen rivâyette “Ben, Yâ Resûlallah! İnsanlar memleketlerine iki ibâdetle dönüyor, ben ise bir ibâdetle dönüyorum dedim. Resûlullah: Bekle! Temizlendiğin vakit Ten'ime çık, oradan ihrama gir! Sonra bizi filân yerde bul! (Râvî: Zannederim yânn; buyurmuş, dedi.) Fakat bu umre, senin katlanacağın meşakkate göredir. Yahut: Senin nafakana göredir buyurdu. Müslim, Hac 17. Mevzu olan hadise Müslim'den kaynak göstermek oldukça problemli bir durumdur. Burada Hz. Aişe'nin hayız hali durumunda Umre yapması ve bu yolda meşakkatler çekmesi üzerine Hz. Peygamber'in “Fakat bu umre, senin katlanacağın meşakkate göredir. Yahut: Senin nafakana göredir” buyurması ile أَفْضَلُ الْعِبَادَاتِ أَحْمَرُهَا “amellerin faziletlisinin en

güçlü, kuvvetli olanıdır” sözü arasında nasıl bir ilişki kurulabilir? “Ameller niyete göredir.” Hadisi merkeze alarak olaya bakarsak ve sahabinin hangi ameller daha faziletlidir sorularına Hz. Peygamber'in verdiği cevapları göz önünde tutarsak amellerin faziletinin güçle değil ihlasla, takvayla ölçüldüğünü temel prensip olarak görebiliriz. Kaldı ki Hz. Peygamber'in söylediği bir sözü ona nispet etmenin sorumluluğunu da bilmek gerekir.

67. Hadis

إِنَّ اللَّهَ صَانِعُ كُلِّ صَانِعٍ وَصَنَعَتَهُ

“Her meslek sahibini ve onun sanatını yaratan Allah’dır.”³²⁹

Buhârî, Huzeyfe’den İbn Ebi Âsım, Hâkim en-Nisâbü’rî ve Bezzâr’ın rivâyetine, Elbânî, İbn Ebi Âsım’ın rivâyetine sahih hükmü vermiştir.³³² İbn Hacer sahih hükmü vermiştir.³³³ Beyhakî, Huzeyfe’den İbn Ebi Âsım’ın rivâyetine sahih hükmü vermiştir.³³⁴ Temel hadis kitaplarında geçen rivâyet hakkında sahih hükmü verilmiştir.

2. 29. Sebeplere sarılmak

Bilmen, tevekkülü anlattığı bölümde önce sebeplere sarılmayı sonra tevekkül etmeyi ifade eden bilgileri açıklayıp³³⁵ daha sonra

329 Bilmen, *a.g.e.*, s. 251.

330 Buhârî, *Halku Efâli’l-İbâd*, 1/46.

331 İbn Ebi Âsım, *es-Sünne*, 1/158, H. No:357; Hâkim en-Nisâbü’rî, *el-Müstedrek*, 1/85.

332 Bezzâr, *el-Bahru’z-Zehhâr*, 7/258, H. No: 2837.

333 İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu’l-Bari*, 13/507.

334 Beyhakî, *el-Esmâ ve’s-Sıfat*, 1/74, H. No:37; *İtikâd*, 144; *Şuabu’l-İman*, 1/363, H. No:187.

335 Biz ilk önce sebeplere sarılır, sonra da hakka tevekkül eyleriz. Meselâ çiftçi isek ilk önce tarlamızı sürer, tohumu toprağa eker; gerekiyorsa toprağı sular, zararlı otları da koparırız. Bunlar mahsullerin meydana gelmesi için birer sebeptir; bizim elimizden gelen de ancak budur. Daha sonra toprağa ektiğimiz tohumun çıkmasını ve gelişmesini, doğal afetlerden korunmasını Allah’ımıza (c) havale eder, hayatımızı devam ettirecek olan mahsullerin meydana gelmesini Allah Teâlâ’nın lütfu kereminden bekleriz; işte tevekkülümüz de bu şekilde gerçekleşmiş olur. Bilmen, *a.g.e.*, 262.

Hız. Peygamber'den (s) gelen şu hadisle konuyu örneklendirerek anlatır.

68. Hâdis

أَعْقِلْهَا وَتَوَكَّلْ

“Çık! Deveni bağla da sonra tevekkül et!”³³⁶

Bilmen, tevekküle örnek olarak verdiği bu hadisi şu cümlelerle ifade etmiştir: “Cenab-ı Hakk’a tevekkül ederek devesini bir yere bağlamaksızın Hız. Peygamber’in (s) huzuruna giren bir zata Peygamber Efendimiz (s): “Çık! Deveni bağla da sonra tevekkül et” diye ikaz buyurmuştur.”³³⁷

Bilmen’in sadece Türkçesini verdiği bu rivâyeti, Tirmizî, Enes b. Malik’ten: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ أَعْقِلْهَا وَاتَّوَكَّلْ أَوْ أَطْلِفْهَا وَاتَّوَكَّلْ؛ قَالَ: «Bir adam Ey Allah’ın Rasûlü! Devemi bağlayıpta mı tevekkül edeyim yoksa başıboş bırakıpta mı? diye sorunca Hız. Peygamber (s): Bağla öyle tevekkül et!» şeklinde rivâyet etmiş, Yahya b. Said el-Kattan’ın bu hadis hakkında münker dediğini belirterek sadece Enes b. Malik’ten rivâyet edildiği için garib olduğuna işaret etmiştir. Ayrıca Amr b. Ümeyye ed-Damrî’den buna benzer bir rivâyetin geldiğini de ifade etmiştir.³³⁸ İbn Hibbân, Ca’fer b. Amr b. Ümeyye’nin babasından قال رجل للنبي صلى الله عليه وسلم أرسل ناقتي وأتوكل؛ قال: «اعقلها وتوكل» lafzıyla rivâyet

336 Bilmen, a.g.e., s. 262.

337 Bilmen, aynı yer. Eseri sadeleştiren heyet bu hadise Beyhaki’den kaynak göstermişler. Beyhaki’de bu hadis, Amr b. Ümmeyy’den عَنْ عَمْرِو بْنِ أُمَيَّةَ den قَالَ: قَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ أَرْسِلْ نَاقَتِي وَاتَّوَكَّلْ؛ قَالَ: اعْقِلْهَا وَتَوَكَّلْ، Enes b. Mâlik’ten benzer lafızlarla عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، قَالَ: جَاءَ رَجُلٌ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ، أَدْعَاهَا وَاتَّوَكَّلْ، فَقَالَ: اعْقِلْهَا وَتَوَكَّلْ şeklinde geçmektedir. Beyhaki, Şuabu’l-İmân, 2/427-428.

338 Tirmizî, Sıfatu’l-Kiyâme 60.

etmiştir. Sehâvî, Aclûnî, Elbânî, Şuayb el-Arnâvut hasen hükmü vermişlerdir.³³⁹

Temel hadis kitaplarında geçen bu rivâyete hasen hükmü verilmiştir. Bu hadis hasen olduğu için tevekkül konusunda örnek olarak zikredilebilir. Ancak Hz. Peygamber'in (s) kendisine sorulan bir soruya cevap olarak verdiği bu rivâyeti sanki kendisine soru soranı ikaz etmiş gibi aktarmak problem teşkil etmektedir.

2. 30. Ömrün artması-eksilmesi

Konuya “Hayat müddeti artma ve eksilmeyi kabul etmez” cümlesiyle giriş yapan Bilmen'in “*Sadaka ömrü arttırır*” gibi rivâyetlere bakış açısı şu şekildedir: “Sadece bazı ibadet ve itaatlerin ömrü uzatmasına vesile olduğunu beyan ve bu şekilde insanları hayırlı amellere teşvik için buyurulmuştur. Çünkü kulların yapacağı ibadet ve itaatleri Allah Teâlâ hazretlerince ezelde malûm olduğundan bunların bu güzel fiilleri vesilesiyle ömürleri Allah (c) tarafından uzun olarak takdir buyrulmuş olur. Yoksa bunların evvelce takdir edilen hayat müddetleri daha sonra meydana gelecek olan ibadet ve itaatleri üzerine yeniden artırılmaz. Bununla beraber bazı zatlara göre ömrün artmasından maksat, elem ve kederlerden korunmuş, rahat bir şekilde geçmesinden ibarettir. Gerçekten güzel amellere muvaffak olan zatların kalp huzuruna, gönül hoşnutluğuna nail olduklarını inkâr etmek mümkün değildir.”

339 İbn Hibbân, *es-Sahîh*, 2/510, H. No: 731; Sehâvî, *el-Makâsıdu'l-Hase-ne*, 1/124, H. No: 128; Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*/1/162; Elbânî, *Sahîhu Câmi-u's-Sağir*, 1/242.

69. Hâdis

الصَّدَقَةُ تَزِيدُ الْعُمَرَ

“Sadaka ömrü arttırır.”³⁴⁰

Kadı Mâristân, (v.535/1141), > eş-Şerâf Ebû Ca'fer b. Ebû Musa > Ebu'l-Kasım Abdülmelik b. Bûşran (imla ile) > Da'lec b. Ahmed > İbn Şeyrûyeh > Kesir b. Abdullah b. Avf > babası Abdullah > dedesi Amr b. Avf el-Mûzenî senedi ve *إن صدقة المرء* *إسلام تزيد في العمر* ifadesiyle rivâyet etmiştir.³⁴¹ Hadis hakkında İbn Hacer Kesir b. Abdullah'ın yalancılıkla itham edildiği için çok zayıf hükmü vermiştir.³⁴²

Heysemî, Taberânî'nin Kesir b. Abdullah rivâyetine işaret ederek zayıf olduğunu belirtmiştir.³⁴³ Bûsîrî, Kesir b. Abdullah'ın metruk ve hadisın zayıf olduğu bilgisini vermiştir.³⁴⁴ Elbânî zayıf hükmü vermiştir.³⁴⁵

Temel hadis kitaplarında geçmeyen bu rivâyet hicri 6. Asır eserlerinde vardır. Hakkında zayıf hükmü verilmiştir.

2. 31. Ahiret günü ve kıyamet

Eserin altıncı bölümünde ahiret günü ve kıyamete dair konular ele alınmaktadır. Bilmen dinen zaruri olan şeylerden birinin de ahiret gününe iman etmek olduğunu belirttikten sonra ahiret gününü “Şu kâinatın yok olmasından sonra yeniden bir takım âlemlerin varlık sahasına geleceği ve bütün ölümlerin tekrar

340 Bilmen, *a.g.e.*, s. 268.

341 Kadı Mâristân, *Meşihat*, 3/1216, H. No:604.

342 İbn Hacer el-Askalânî, *el-Metâlibu'l-Âliye*, 5/646.

343 Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, 3/110.

344 Bûsîrî, *İthâfu'l-Hayreti'l-Mehere*, 3/35, H. No: 2116.

345 Elbânî, *Daifu'l-Câmi*, 3741.

bedenleriyle birleşip hayat bulacağı günden itibaren başlıyan sonsuz bir zamandan ibarettir” şeklinde, kıyameti ise “Yaratılmış bütün varlıkların hayattan mahrum olup şu kâinatın Allah’ın (c) indinde takdir edilen ömrü son bulup büsbütün harab olacağı güne denildiği gibi bütün ölümlerin tekrar vücut bularak diriltileceği güne de denir. Bu, büyük bir kıyamettir. Her insanın ölümü ise kendi hakkında küçük bir kıyamettir” cümleleriyle tanımlayarak ölen kişinin kıyametinin kopacağına işaret eden şu rivâyeti örnek olarak nakletmiştir:

70. Hâdis

مَنْ مَاتَ فَقَدْ قَامَتْ قِيَامَتُهُ

“Ölen kimsenin kıyameti kopmuştur.”³⁴⁶

Ebû Nuaym > Muhammed b. Ahmed > Ebu’l-Hasan b. Ebân > Ebubekir b. Ubey > Muhammed b. Hüseyin > Davud b. Muhabber > Abdulvahid b. Hattab > Ziyad en-Nümerî > Enes b. Malik’e isnad ederek bir cenazede bu rivâyeti zikretmiştir.³⁴⁷

Irakî, İbn Ebi’d-Dünyâ’nın Enes b. Malik rivâyetine zayıf hükmü vermiştir.³⁴⁸

Deylemî, Enes b. Malik’ten merfu olarak إذا مات أحدكم فقد قَامَتْ قِيَامَتُهُ şeklinde rivâyet etmiştir.³⁴⁹ Sehâvî, Fettenî, Şevkânî zayıf hükmü vermişlerdir.³⁵⁰

346 Bilmen, *a.g.e.*, s. 272.

347 Ebu Nuaym, *Hilyetü’l-Evliyâ*, 6/267.

348 Irakî, *el-Muğnî*, 1/1403.

349 Deylemî, *Firdevs*, 1/285, H. No: 1117.

350 Elbâni, *Silsiletü’l-Ehâdisi’d-Daîfe*, 3/309; Fettenî, *Tezkiratü’l-Mevzuat*, 1/215; Şevkânî, *el-Fevaidü’l-Mecmua*, 1/267; Sehâvî, *Makasidu’l-Hasene*, 1/670, H. No: 1183.

Temel hadis kitaplarında geçmeyen bu rivâyet hicri V. asır eserlerinde vardır ve hakkında zayıf hükmü verilmiştir.

2. 32. Şefaât

Ahirette yaşanacak olayların anlatıldığı bölümde şefaât konusunu da tartışan Bilmen, bu konuda “Ahirette mümin olan günahkârların afv ve mağfireti; ibadet ve taat ehlinin de daha büyük mertebelere nail olmaları için Peygamberler ile ümmetin ileri gelenlerinin Allah Teâlâya yalvarmalarıdır” ifadelerini kullanmış ve şefaâtle doğrudan ilgisi olan şu rivâyeti delil olarak zikretmiştir:

71. Hâdis

شَفَاعَتِي لاهِلِ الْكَبَائِرِ مِنْ أُمَّتِي

“Şefaâtım ümmetimden büyük günah sahipleri içindir.”³⁵¹

Ebû Dâvûd et-Tayalîsî, Cabir b. Abdullah’tan bu metinle rivâyet etmiştir.³⁵² Ahmed b. Hanbel, Ebû Dâvûd, Tirmizî, (hasen-sahih), Bezzâr, İbn Hibbân, Enes b. Malik’ten rivâyet etmiştir. Elbânî, Şuayb el-Arnâvut sahih hükmü vermiştir.³⁵³

H. Peygamber’in (s) şefaât etmesine delil olan bu rivâyet temel hadis kitaplarında sahih olarak rivâyet edilmiştir.

2. 33. Kabir hayatı

Bilmen’in kabirle ilgili verdiği bilgiler şu şekildedir: “Kabir halleri; kabirde vâki olacak sualden ve ölünün kabrinde ameline göre nimet veya azap içinde bulunmasından ve diğer şeylerden

351 Bilmen, *a.g.e.*, s. 275.

352 Ebû Dâvûd et-Tayalîsî, *Müsned*, 3/250, H. No:1774.

353 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 20/439, H. No:13222; Ebû Dâvûd, *Sünnet* 22; Tirmizî, *Sıfatu'l-Kiyame* 11; Bezzâr, *el-Bahru'z-Zehhâr*, 12/186, H. No:5840; 13/340, H. No:6963; İbn Hibbân, *es-Sahih*, 14/387, H. No:6468.

ibarettir. Vefat eden kimse gerek bir kabre defnedilsin gerek denizlerin uçsuz bucaksız derinliklerine atılsın ve gerek vahşi hayvanlar tarafından yenilsin, mutlaka Rabbinden, Peygamberinden, dininden sual olunacaktır. Bu suale Münker ve Nekir adındaki melekler memurdur. Ancak yüce Peygamberler ile çocuklar bu sualden müstesnadır. Her ölü kabrinde ya nimet veya azap görecektir. Kabir; iman ve salih amel sahipleri hakkında âdeta cennet bahçelerinden bir bahçeye, kafirler ve dalalette olanlar hakkında da cehennem çukurlarından bir çukura dönecektir.” Bu bilgileri desteklemek üzere hasen kabul edilen bir rivâyeti de örnek olarak zikretmiştir.

72. Hâdis

إِنَّمَا الْقَبْرُ رَوْضَةٌ مِنْ رِيَاضِ الْجَنَّةِ أَوْ حُفْرَةٌ مِنْ حُفْرِ النَّارِ

“Kabir ya cennet bahçelerinden bir bahçe ya da cehennem çukurlarından bir çukurdur.”³⁵⁴

Tirmizî, (hasen-garib); Beğavî, Ebû Said el-Hudrî’den bu metinle rivâyet etmişlerdir.³⁵⁵ Elbânî zayıf hükmü vermiştir.³⁵⁶

Cerh ve ta’dil kitaplarında bu rivâyetle ilgili bilgiler Tirmizî’nin hasen-garib olarak rivâyet ettiğinin aktarılması şeklindedir. Rivâyet hakkında, Elbânî zayıf hükmü vermesine rağmen Tirmizî’nin hasen garib hükmünü görmezden gelemeyiz. Dolayısıyla bu rivâyetin hasen hükmünde olması gerekmektedir.

2. 34. Kıyamet alametleri

Bilmen’in bildirdiğine göre “Kıyametin kopmasından evvel bâzı hâdiseler meydana gelerek kıyametin yaklaştığına delâlet

354 Bilmen, a.g.e., s.276.

355 Tirmizi, Kıyamet 26; Beğavî, Mesâbihu’s-Sünne, 3/457.

356 Elbânî, Daifu Sünenü’t-Tirmizî, 1/280.

edecektir. Bu âlâmetler “Eşrâtü’s-sae” adıyla da isimlendirilerek “küçük âlâmetler” ve “büyük âlâmetler” diye iki kısma ayrılır. İslâmi ilimlerin yok olmaya yüz tutması, cehaletin yaygınlaşması, alkollü içeceklerin alenen içilmesi, fuhşiyatın yaygınlaşması küçük âlâmetlerden sayılmıştır. Bu bilgileri sahih kabul edilen bir rivâyet ile destekleyen Bilmen, daha sonra belirli âlâmetleri sayarak bunların mümkün olduklarını ispat etme yoluna gitmiştir.

73. Hâdis

مِنْ أَشْرَاطِ السَّاعَةِ أَنْ يُزْفَعَ الْعِلْمُ وَيَنْتُبَ الْجَهْلُ وَيُشْرَبَ الْخَمْرُ وَيُظْهَرَ
الرِّئَا

“İlmin kalkması, cehaletin yerleşmesi, alkollü içeceklerin içilmesi, zinanın yaygınlaşması kıyametin âlâmetlerindendir.”³⁵⁷

Buhârî ve Müslim, Nesâî, Ebû Yâ’lâ, Enes b. Malik’ten bu lafızla rivâyet etmişlerdir. Hadis müttefakun aleyhtir.³⁵⁸

74. Hâdis

كُلُّ ابْنِ آدَمَ يَأْكُلُهُ التُّرَابُ، إِلَّا عَجَبَ الذَّنْبِ مِنْهُ، خُلِقَ وَفِيهِ يُرَكَّبُ

“Her insanın vücudunu toprak yiyecektir, ancak Acbüzzeneb denen kemik müstesna, insan bu kemikten yaratılmış olduğu gibi öldükten sonra da bundan oluşarak hayat bulacaktır”³⁵⁹

Malik b. Enes, Ahmed b. Hanbel, Müslim, Ebû Dâvûd, Nesâî, İbn Hibbân, Beğavî, Ebû Hureyre’den bu lafızla rivâyet etmişlerdir. Lafız Müslim’e aittir. Şuayb el-Arnâvut, Elbânî sahih hükmü

357 Bilmen, a.g.e., s.277.

358 Buhârî, İlim 21; Müslim, İlim 5; Nesâî, es-Sünenü’l-Kübrâ, 5/390, H. No: 5874; Ebû Yâ’lâ el-Mevsilî, Müsned, 7/193.

359 Bilmen, a.g.e., s. 288.

vermiştir.³⁶⁰ Temel hadis kitaplarında geçen rivâyet hakkında sahih hükmü verilmiştir.

2. 36. Ruh ve mahiyeti

İnsan ruhu fânî midir? Baki midir? meselesine gelince şüphe yok ki ruh sonradan yaratıldığı için aslında yok olması mümkündür. Ruhların cesetlerden iki bin sene önce yaratıldığını hadis-i şerif ifade etmektedir. Ruh; Eflâtun’a göre ezeli, Aristo’ya göre sonradan yaratılmıştır.

Ancak yüce yaratıcı Allah Teâlâ, “insânî nefis-i natıkay” yok olmaktan korumuştur. İnsan ölmekle ruhu yok olmaz. Şu kadar ki ruhların alaka kurdukları cesetlerden alâkalarını kesmeleri ve bedenler vasıtasıyla ortaya koydukları birtakım eserlerden mahrum kalmaları ruhlar hakkında bir nevi yok olmak demektir. Bundan dolayı ruhların baki kalabilmesi: **“O’nun zâtından başka her şey yok olacaktır.”**³⁶¹ âyet-i kerimesine aykırı olmaz. Bununla beraber ruhların anlık bir yok olmaya mâruz olarak tekrar iade edilmesi de mümkündür.

75. Hâdis

خُلِقَ الْارْوَاخُ قَبْلَ الْاَجْسَادِ بِالْفِ عَامِي

“Ruhlar cesetlerden iki bin sene önce yaratılmıştır.”³⁶²

İbnü'l-Cevzî, Muhammed b. Nasır > Mübarek b. Abdilcebbar > Abdalbaki b. Muhammed b. Cafer b. İkal > Ebu'lfeth el-Ezdi > Haşim b. Nusayr > Şeyban b. Muhammed > Abdullah b. Eyyüb

360 Malik b. Enes, *Muvatta*, 2/336, H. No: 819; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 13/510, 8180; 14/38, H. No: 8283 15/323; H. No: 9527; Müslim, *Fiten* 28; Ebû Dâvûd, *Sünnet* 24; Nesâî, *Cenaze* 116; İbn Hibbân, *es-Sahih*, 7/408, H. No:3138; Beğavî, *Şerhuş-Sünne*, 15/122.

361 Kasas 28/88.

362 Bilmen, *a.g.e.*, s. 298.

b. Ebû Allâc el-Mevsılî > Babası > Ebu Cafer Muhammed b. Ali b. Hüseyin > Ali b. Hüseyin > Ali b. Ebî Tâlib'ten gelen rivâyete mevzu hükmü vermiş, Nureddin Boyacılar bu hükmü teyit etmiştir.³⁶³ İbn Kayyım, senedinin sahih olmadığını belirtmiştir.³⁶⁴ İbn Hacer râvîlerinden Abdullah b. Eyyüb b. Ebû Allâc el-Mevsılî'nin yalancılıkla itham edildiğini belirtmiştir.³⁶⁵

Suyûtî, Şevkânî senedinde iki tane yalancı (Abdullah ve babası) olduğundan mevzu hükmü vermiştir.³⁶⁶

Hadis olarak verilen bu rivâyet, Abdullah b. Eyyüb b. Ebû Allâc el-Mevsılî'nin yalancı olmasından dolayı mevzu kabul edilmiştir.

2. 37. Yaratılış

Eserin sonuç kısmında yaratılış ve kâinatın bazı eşsiz olayları hakkında bilgiler veren Bilmen, levh ve kalem hakkında iki yüce varlık olduklarını ifade etmiştir. Ayrıca kâinatta takdir edilen her şeyin bu kalem ile levhin üzerine yazıldığını da ifade ederek ilk yaratılan şeyin bu kalemle ibaret olduğuna dair bazı rivâyetlerin varlığından bahsederek bu rivâyeti örnek olarak zikretmiştir. Eser gökyüzünde ve kâinatta meydana gelen olayları tefekkür etmenin önemi ile son bulurken Âli 'İmran suresi 191. Âyetin nazil olmasından sonra vârid olduğu düşünülen bir rivâyet ile son bulmaktadır. Şimdi bu iki rivâyete dair tahrîc bilgileri verilecektir.

76. Hâdis

أَوَّلُ مَا خَلَقَ اللَّهُ تَعَالَى الْقَلَمَ فَقَالَ أَكْتُبْ فَجَرَى بِمَا هُوَ كَائِنٌ

363 İbnü'l-Cevzî, *Mevzuât*, 2/190.

364 İbn Kayyım el-Cevziyye, *Ruh*, 2/566.

365 İbn Hacer el-Askalânî, *Lisânü'l-Mizan*, 3/262; R. No: 1123.

366 Suyûtî, *el-Laâli'l-Masnûa*, 1/349; Şevkânî, *el-Fevâidu'l-Mecmûa*, 382.

“Allah’ın (c) ilk önce yarattığı şey kalemdir. Sonra ona yaz dedi ve sonsuza kadar olacak olan her şeyi yazdı.”³⁶⁷

Hadis bu lafızla Ubade b. Samit’ten Buhârî, Tirmizî, Bezzâr rivâyet etmiş ve hasen-sahih hükmü vermiştir.³⁶⁸ Rivâyetin hikaye edilerek anlatıldığı metinlerde kalemin ne yazayım diye sorması üzerine اَكْتُبِ الْقَدَرَ اَكْتُبِ مَقَادِيرَ كُلِّ شَيْءٍ ifadeleri geçmektedir. Hadisle aynı manaya gelen rivâyetleri Ebû Dâvûd et-Tayalisi, Ahmed b. Hanbel, Ebû Dâvûd, Ebû Nuaym ve Beyhakî, rivâyet etmişlerdir.³⁶⁹ İbn Hacer, Suyûtî, Aclûnî ve Elbânî, Ubade b. Samit rivâyetine sahih hükmü vermişlerdir.³⁷⁰

Temel hadis kitaplarında geçen rivâyet hakkında sahih hükmü verilmiştir.

77. Hâdis

وَيْلٌ لِّمَن قَرَأَهَا وَلَمْ يَتَفَكَّرْ فِيهَا

“Yazık o kimseye ki bunu okur da mealini, delalet ettiği yüce manaları düşünmez.”³⁷¹

Âli ‘İmrân suresi 190. âyetinin nazil olmasının anlatıldığı bu rivâyette Hz. Peygamberin (s) bu âyeti okuyan ve manalarını tefekkür etmeyene yazıklar olsun dediği, Ata ve Ubeyd b. Umeyr Hz. Aişe’den rivâyet edimiştir. Bu rivâyeti İbn Hibbân > İmran

367 Bilmen, a.g.e., s.305.

368 Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, 6/92, H.No:1809; Tirmizî, *Tefsir* 66; Bezzâr, *el-Bahru'z-Zehhâr*, 7/137, H. No:2687.

369 Ebû Dâvûd et-Tayalisi, *Müsned*, 1/471, H. No: 578; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 37/381, H. No:22707; Ebû Dâvûd, *Sünnet*, 17; Dolâbî, *el-Künâ ve'l-Esmâ*, 1/314; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliya*, 5/248; Beyhakî, *el-Kaza ve'l-Kader*, 1/112, H.No:9; *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 10/344.

370 İbn Hacer el-Askalânî, *Metâlibu'l-Âliye*, 12/450; Suyûtî, *el-Câmiu's-Sağir*, H. No:3780, 3781; Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, 1/303; Elbânî, *Sahihu'l-Câmi*, H. No: 2017.

371 Bilmen, a.g.e., s.316.

b. Musa b. Mücâşi' > Osman b. Ebî Şeybe > Yahya b. Zekeriyya > İbrahim b. Süveyd en-Nehâi > Abdülmelik b. Ebû Süleyman > Ata > Hz. Aişe senediyle ve bu lafızla rivâyet etmiştir. Şuayb el-Arnâvut sahih hükmü vermiştir.³⁷²

Zeylaî, (v.762/1361) Irâkî ve Münâvî, bu rivâyetin farklı senedlerine işaret ederek hangi eserlerde geçtiklerine dair bilgiler vermişlerdir.³⁷³ Elbânî sahih hükmü vermiştir.³⁷⁴ Temel hadis kitaplarında geçen rivâyet hakkında sahih hükmü verilmiştir.

Bilmen'in eserinde geçen rivâyetlerin sıhhat ve kaynak değerleri gösteren tablolar ve tablolar eşliğinde rivâyetlere yönelik genel değerlendirmelerin olduğu bölüme geçilecektir.

3. MUVAZZAH İLM-İ KELÂM'DA GEÇEN HADİSLERLE İLGİLİ TABLolar

TABLO I: Muvazzah İlm-i Kelâm'da geçen hadislerin sıhhat değerlerine göre dağılımı

1. Hadis	Sahih	K.T	M.A	31. Hadis	Sahih	K.T	M.A
2. Hadis	Zayıf	--	--	32. Hadis	Zayıf	--	--
3. Hadis	Zayıf	--	--	33. Hadis: MEVZU			
4. Hadis	Sahih	--	--	34. Hadis	Sahih	--	--
5. Hadis	Zayıf	--	--	35. Hadis	Zayıf	--	--
6. Hadis	Sahih	K.T	--	36. Hadis	Sahih	K.T	M.A
7. Hadis	Zayıf	--	--	37. Hadis	Sahih	K.T.	
8. Hadis	Zayıf	--	--	38. Hadis	Sahih	K.T.	M.A
9. Hadis	Zayıf	--	--	39. Hadis	Sahih	K.T.	M.A
10. Hadis	Sahih	K.T	--	40. Hadis	Sahih	K.T.	M.A

372 İbn Hibbân, *es-Sahih*, 2/387, H. No:620.

373 Zeylaî, *Tahrîcu Ehâdisi'l-Keşşâf*, 1/260; Irâkî, *el-Muğni*, 1/1799; Münâvî, *el-Fethu's-Semmâvî*, 1/205.

374 Elbânî, *es-Silsiletü's-Sahihâ*, 1/147.

11. Hadis	Bulunamadı			41. Hadis	Sahih	K.T.	--
12. Hadis: MEVZU				42. Hadis	Sahih	--	--
13. Hadis	Sahih	--	--	43. Hadis	Sahih	K.T.	--
14.Hadis	Sahih	K.T	--	44.Hadis	Sahih	K.T.	--
15. Hadis	Sahih	K.T	M.A	45. Hadis	Sahih	K.T.	M.A
16. Hadis	Zayıf	--	--	46. Hadis	Sahih	K.T.	--
17. Hadis	Sahih	K.T	--	47. Hadis	Sahih	K.T.	--
18. Hadis	Bulunamadı			48. Hadis	Sahih	K.T.	--
19. Hadis	Sahih	K.T	M.A	49. Hadis	Sahih	K.T.	--
20. Hadis	Hasen	MEVKUF		50. Hadis	Sahih	K.T.	--
21. Hadis	Sahih	K.T	M.A	51. Hadis	Zayıf	--	--
22. Hadis	Sahih	K.T	--	52. Hadis	Sahih	K.T.	--
23. Hadis	Sahih	K.T	--	53. Hadis	Zayıf	--	--
24. Hadis	Sahih	K.T	M.A	54. Hadis	Sahih	--	--
25. Hadis	Sahih	K.T	M.A	55. Hadis	Zayıf	--	--
26. Hadis	Zayıf	--	--	56. Hadis	Zayıf	K.T.	--
27. Hadis	Sahih	K.T	--	57. Hadis	Sahih	K.T.	--
28. Hadis	Hüküm Yok			58. Hadis	Zayıf	K.T.	--
29. Hadis	Hüküm Yok			59. Hadis	Sahih	K.T.	M.A
30. Hadis	Sahih	K.T	M.A	60. Hadis	Sahih	K.T.	--
61. Hadis	Sahih	K.T	--	68. Hadis	Hasen	K.T	--
62. Hadis	Sahih	K.T	--	69. Hadis	Zayıf	--	--
63. Hadis	Zayıf	--	--	70. Hadis	Zayıf	--	--
64. Hadis	Sahih	K.T	--	71. Hadis	Sahih	K.T	--
65. Hadis	Zayıf	--	--	72. Hadis	Hasen	K.T	--
66. Hadis: MEVZU				73. Hadis	Sahih	K.T	MA
67. Hadis	Sahih	K.T	--	74.Hadis	Sahih	K.T	--
68. Hadis	Hasen	K.T	--	75. Hadis: MEVZU			
69. Hadis	Zayıf	--	--	76. Hadis	Sahih	K.T	--
70. Hadis	Zayıf	--	--	77. Hadis	Sahih	--	--

K.T: Kütüb-i Tis'a, M.A.: Müttefakun Aleyh,

TABLO II: *Muvazzah İlm-i Kelâm* adlı eserde geçen hadislerin kaynaklara göre dağılımı

	Kütüb-i Tis'a'da Bulunanlar	Kütüb-i Tis'a Dışındakiler	Müttefekun Aleyh (Buhari&Müslim)	Genel Toplam
Adet	51	26	15	77
Oranı %	% 66.23	% 33.76	%19.48	%100
Genel Toplam: 77				

Müttefekun Aleyh hadislerin sahih hadislere oranı %31.91'dir.

TABLO III: *Muvazzah İlm-i Kelâm* adlı eserde geçen hadislerin sıhhatine göre dağılımı

	Sahih	Hasen	Zayıf	Mevzû	Hüküm Verilmeyen	Bulunmayan	Toplam
Adet	47	3	19	4	2	2	77
Oranı %	%61.038	%3.89	%24.67	%5.19	%2.59	%2.59	%100
Genel Toplam: 77=%100							

4. MUVAZZAH İLM-İ KELÂM'DA GEÇEN RİVAYETLERLE İLGİLİ DEĞERLENDİRME

Muvazzah İlm-i Kelâm, Ömer Nasûhi Bilmen'in kendisinden sonraki dönemlere bıraktığı önemli bir eserdir. Kelâm ilmine ait bu eserin hadisleri üzerine yaptığımız tahrîc çalışmamızın neticesinde elde ettiğimiz sonuçlar şu şekildedir:

1- *Muvazzah İlm-i Kelâm* adlı eserde 77 rivâyet vardır. Bunların içinde 47 hadis (%61.038) temel hadis kaynaklarında geçmekte olup, hadis otoriteleri tarafından sahih kabul edilmiştir. Bu rakam, Kelâm'a ait bilgilerin verildiği eserin sünnetten dayanaklarının genel anlamda sahih hadislerden oluştuğu sonucunu bize vermektedir. Sahih veya hasen olarak değerlendirilen 51 adet hadis, *Kütüb-i Tis'a*'da “*Malik b. Enes (Muvatta')*”, *Ahmet b. Hanbel (Müsned)*, *Dârimî (Sünen)*, *Buhârî, Müslim, Ebû Dâvud (Sünen)*, *İbn Mâce (Sünen)*, *Tirmizî (Sünen)*, *Nesâî (Sünen)*” geçmektedir. Bu hadislerden 15 tanesi Buhârî ve Müslim'in birlikte rivâyet ettikleri “*müttefekun aleyh*” rivâyetlerdir. Ayrıca *Kütüb-i Tis'a*'nın dışında olup hakkında sahih hükmü verilen hadisler de olmuştur. Bu hadislerin sayısı 3'tür. Bu kaynaklar, İbn Ebî Şeybe, Taberânî, İbn Hibbân, Beyhakî gibi âlimlerin eserleri başta olmak üzere câmiler, musannefler, sünenler, mü'cemler, müsnedler, cerh ve ta'dil kitapları, tahrîc kitapları, zayıf hadisleri rivâyet eden eserler, halk dilinde hadis diye söylenen rivâyetleri derleyen çalışmalar ve mevzuat türü eserlerden oluşmaktadır.

2- *Muvazzah İlm-i Kelâm* adlı eserde 3 adet (%3.89) hasen hadis vardır. Hasen hadisler, genellikle *Kütüb-i Tis'a* dışındaki eserlerde geçmekle beraber Buhârî ve Müslim dışındaki *Kütüb-i Tis'a* eserlerinde de hasen hadisler mevcuttur. Bu hadislerden 1 tanesi mevkûf olup Hz. Ömer'in Sâriye b. Züneym'e seslendiği rivâyettir.

3- *Muvazzah İlm-i Kelâm* adlı eserde 19 adet (%24.675) zayıf hadis bulunmaktadır. Zayıf hadislerle ilgili hüküm verirken önce hadisin senedi tespit edilmeye çalışılmış, daha sonra senedle ilgili cerh ve ta'dil âlimlerinin görüşleri dikkate alınmıştır. Suyûtî gibi hüküm vermede mütesâhil, Elbânî gibi müteşeddid âlimlerin görüşlerine yer verilmiş ancak; İbn Hacer, Zehebî, Şuayb el-Arnâvut gibi mütevassıd kabul edilen âlimlerin görüşleri değerlendirmede tercih edilmiştir. Özellikle zayıf râviler üzerine çalışma yapan İbn Hibbân, İbn Adî gibi âlimlerin râvilerle ilgili görüşleri dikkate alınmıştır.

4- *Muvazzah İlm-i Kelâm* adlı eserde 4 adet (%5.19) mevzû haber bulunmaktadır. Mevzû haberlerle ilgili hüküm verirken Mevzûat literatürü taranmış ve İbnü'l-Cevzî, Sağânî, Aliyyü'l-Kârî, Sehâvî, Zürkânî, İbnü'l-Kayserânî, Aclûnî, Şevkânî ve Elbânî'nin eserlerine başvurulmuştur. *Muvazzah İlm-i Kelâm*'da geçen mevzû hadislerin herhangi bir hükme taalluk etmesi söz konusu değildir. Mevzû hadisler ise faziletli amellerle ilgili konularda söylenmiş olup herhangi bir hüküm için delil olarak kullanılmamıştır.³⁷⁵

6- Bilmen, *Muvazzah İlm-i Kelâm* adlı eserde 2 adet (%2.59) habere hüküm verilememiştir. Bu rivâyetlere dair cerh-ta'dil âlimlerinin herhangi bir görüşlerinin olmaması, ayrıca rivâyetlerin senedlerinin de bulunmayışı dolayısıyla bir hüküm verilememiştir. Bulunamayan rivâyetin birisi eserde iki defa geçmekte, ilk yerde hadis olarak zikredilirken diğer yerde hadis olduğuna dair bir ifadede bulunulmamaktadır. Aynı ifade yazarın *Mûlahhas İlm-i*

375 Mevzu hükmü verilen hadisler şunlardır:

1. İlmi beşikten mezara kadar talep ediniz.
2. Şerri terk etmek bir nevi sadakadır.
3. Ruhlar cesetlerden iki bin sene önce yaratılmıştır.
4. Amellerin en faziletlisi en kuvvetli ve güçlü olanıdır.

Tevhid adlı eserinde de hadis olarak zikredilmemiştir.³⁷⁶ Müellif hadis olarak naklettiği için rivâyetin tahrîci yapılmışsa da, *Mûlah-has İlm-i Tevhid*'de hadis formunda nakletmediği için *Muvazzah İlm-i Kelâm*'da hadis olarak nakledilen bu sözün bir hata sonucunda bu şekilde nakledildiği kanaati oluşmaktadır.

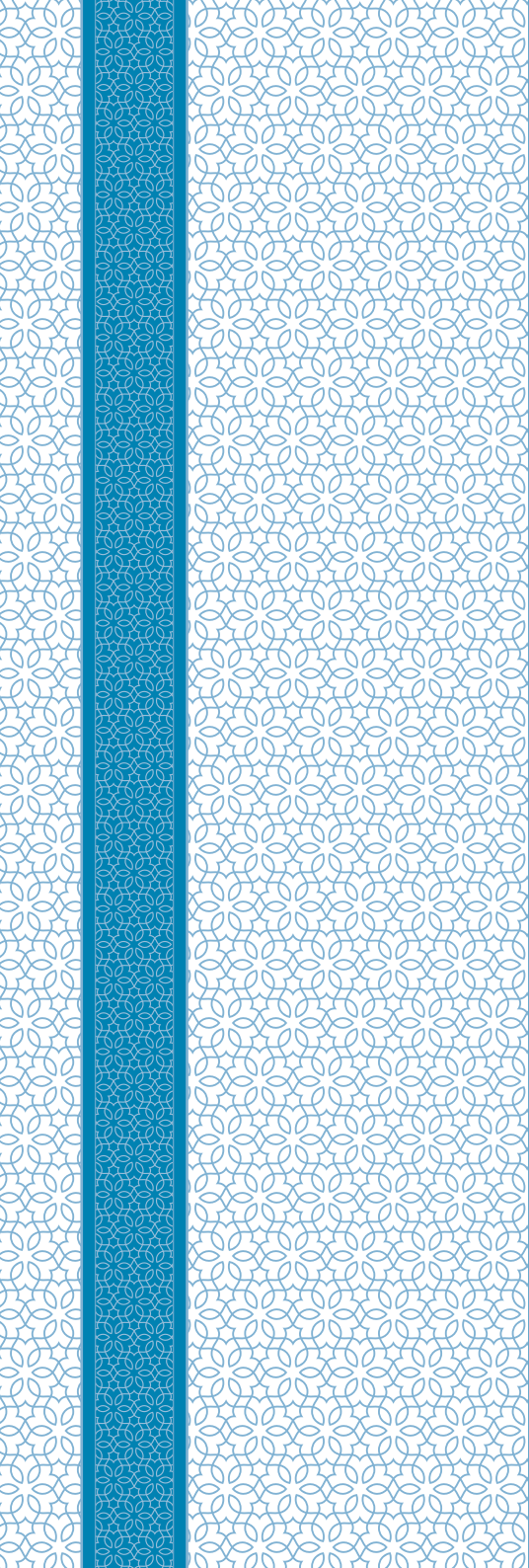
7- *Muvazzah İlm-i Kelâm* adlı eserde 2 adet (%2.59) habere ise temel hadis kaynaklarında rastlanılamamıştır. Yaptığımız araştırmalar neticesinde bu metinlerin hadis olarak kullanıldığı bilgilerine tasavvuf kitaplarında veya tarih kitaplarında rastladık. Fakat sened veya râvîlerini tespit edemedik. Dolayısıyla verilen metinlerin tahrîcini yapamadığımız için, bu metinlerin hangi kaynaklarda yer aldığını nakletmekle iktifa ettik.³⁷⁷

376 1. Kalbine, hatırına her ne gelirse Allah Teâla ondan başkadır.

2. Yakında ümmetime bir zaman gelecektir ki, insan o zaman dinine, dünyasına ait umuru ifa edebilmek için altına gümüşe muhtaç olacaktır.

377 1. Malın hayırlısı uyuyan göz için gece-gündüz akan çeşmedir.

2. Malın hayırlısı hak yolunda sarf edilen maldır. Hadis tekniği açısından bir değer ifade etmemekle birlikte bu rivâyet, İstanbul Murat Paşa Camii'nin avlusunda bulunan çeşmeye hadis olarak naksedilmiştir.

Sonuç

Kelâm alanında yazılmış olan, Ömer Nasûhî Bilmen'in *Muvazzah İlm-i Kelâm* adlı eserinde geçen hadisleri tahrîc edip, hadisler hakkında yapılan sıhhat değerlendirmelerini araştırdığımız bu eserde tekrarları hariç 77 rivâyete ulaşabildik.

Bu çalışmada, *Kütüb-i Tis'a* olarak bilinen hadis kitaplarından en az birinde bulunan rivâyet sayısı *müttefekun aleyh* hadislerle beraber toplam 51 adettir. Yani eserin % 66.23'ü *Kütüb-i Tis'a* kitaplarında yer almaktadır. Bu hadislerden 15 adeti (%19.48) Buhârî ve Müslim'in ortak olarak rivâyet ettikleri *müttefekun aleyh* hadislerden oluşmaktadır. *Kütüb-i Tis'a* dışındaki kaynaklarda yer alan hadis sayısı 26 olup, (% 33.76) **mevzu haberler**, (%5.19) bulamadığımız ve hakkında hüküm veremediğimiz 4 hadiste (%5.19) bu sayının içine dâhildir.

Heysemî, İbn Mülakkîn, İbn Hacer, Zehebî gibi önceki dönem âlimleri başta olmak üzere Nâsiruddîn Elbânî, Şuayb el-Arnâvûd ve Hüseyin Selim Esed gibi son dönem âlimlerinin görüşlerini de dikkate alarak yaptığımız değerlendirmeye göre *Muvazzah İlm-i Kelâm*'da geçen hadislerden 47'sine sahih, 3'üne hasen ve 19'una zayıf hükümü verilmiştir. Bu hadislerden 4 tanesinin mevzû, 1 tanesinin mevkûf olduğuna dair hükümler mevcuttur. Bulunamayan 2 rivâyet hakkında hiçbir bilgiye ulaşılmazken 2 rivâyet ise ya hadis kitaplarının dışındaki

kaynaklarda senedsiz olarak bulunmuş ya da hadis tahrîci ile ilgili kaynaklarda “senedine ulaşılamadı” gibi ifadelerle verilmiş rivâyetlerdir.

Hadislerin sıhhat derecesinin tespit edilmesinde âlimler arasında tam bir birlikten söz etmek mümkün değildir. Bundan dolayı bazen aynı hadis hakkında hem sahih hem hasen hem de zayıf hükmü verilmiştir. Aynı şekilde bir hadise bazı âlimler zayıf derken bir başkası mevzû hükmü vermiştir. *Muvazzah İlm-i Kelâm*'da geçen hadislerle ilgili bu gibi farklı hükümlerin verildiği de olmuştur. Bu nedenle mümkün olduğu kadar çok cerh ve ta'dil âliminin görüşünü dikkate alarak genel bir kanaat ortaya koymaya çalıştık.

Araştırmamız neticesinde bulamadığımız hadislerin elimizde olmayan veya günümüze ulaşmayan kaynaklarda bulunabileceğine ve o hadislerin hükümlerinin değişebileceğine de işaret etmemiz gerekmektedir.

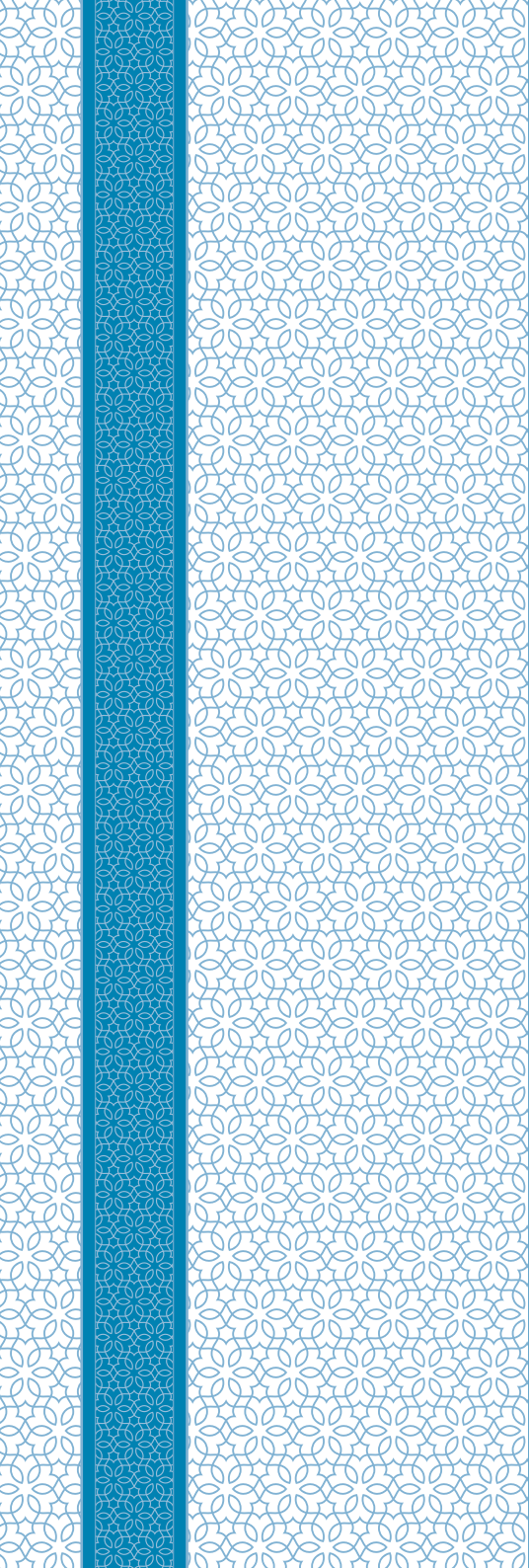
Muvazzah İlm-i Kelâm'ın 1972 yılı baskısını kaynak olarak kullandığımız çalışmada hadislerin büyük bir kısmı Arapça olarak verilmiştir. Bunun yanında sadece tercümesi verilen yaklaşık 30 hadis vardır. Eserle ilgili dikkat çeken bir diğer husus da hadis metinlerinde bariz hataların olmasıdır. Eser bir heyet tarafından sadeleştirilmiş olmasına rağmen hadis tekniği açısından başta usul hataları olmak üzere pek çok hata ihtiva etmektedir. Tahrîcini yaptığımız rivâyetlerde elimizden geldiği kadar dipnotlarda bu hatalara işaret ettik. Bu anlamda eserin yeniden tashih edilmesi gerekmektedir.

Kelâm ilminde, ders kitabı niteliğindeki bu eser özellikle İlahiyat Fakülteleri, İmam Hatip Liseleri ve Kur'an Kursları'ndaki öğrenciler için pek çok meseleyi aydınlatması bakımından önemlidir. Bu çalışma ile eserin hadisleri tahrîc edilmiş ve okuyucunun

zihninde oluşacak rivâyet odaklı tereddütlerin giderilmesi planlanmıştır.

Tefsir, Fıkıh ve Kelâm gibi alanlarda uzmanlığı ortada olan Bilmen’in hadis ilmi konusundaki yetkinliği bu çalışma ile nispeten vuzuha kavuşmaktadır. Meslekten hadisçi olmaması ve geleneğin bilgisini tetkik etmeden aktarması, kaynak niteliğindeki eserlerinde azda olsa mevzu ve zayıf rivâyetleri kullanmasına neden olmuştur. Hz. Peygamber’in (s) *cevâmiu’l-kelim* olduğunu belirttikten sonra buna örnek olarak zikrettiği 15 rivâyetin 3’ü zayıf, 1’i mevzu, 2’si hakkında ise hiçbir hüküm bulunamamıştır. Bu bilgi bize Bilmen’in hadis seçiminde geleneği taklit ettiğini ve temel hadis kitaplarından rivâyet tespit etmediğini göstermektedir.

Son olarak Temel İslam Bilimlerinin hemen her sahasında eserler kaleme alan Bilmen’in hadisçiliği konusunda diğer eserleri de taranarak “Ömer Nasûhi Bilmen ve Hadis İlmindeki Yeri” konulu bir çalışmanın yapılması, Bilmen’in hadisçiliğinin ortaya konmasına katkı sağlayacaktır.

Bibliyografya

Abdullah b. Mübârek, Ebû Abdirrahmân b. Vâzih el-Hanzalî el-Mervezî. *el-Cihâd*. thk. Nezih Hammâd. Tunus: ed-Dârü't-Tunusiy-ye, 1. Basım, 1972.

-----, *ez-Zühd ve'r-rekâik*. ed. Habîbü'r-Rahmân el-Âzamî. Beyrut, 1. Basım, (t.y.)

Abdülfettâh Ebû Gudde. *Kıymetü'z-zemen 'inde'l-ulemâ*. Halep: Mektebetü'l-Matbüati'l-İslâmî, 10. Basım, (t.y.)

Abdürrezzâk, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi' es-San'ânî el-Himyerî. *el-Musannef fi'l-hadîs*. thk. Habiburrahman el-A'zamî. 11 Cilt. Beyrut: el-Mektebül-İslâmî, 1. Basım, 1403.

Aclûnî, Ebû'l-Fidâ İsmâil b. Muhammed b. Abdilhâdi el-Cerrâhî. *Keşfü'l-hafâ ve müzîlu'l-ilbâs amme'stehera mine'l-ehâdisi alâ elsine-ti'n-nâs*. 2 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Kudsî, 1. Basım, 1351.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî. *ez-Zühd*. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 1420.

-----, *Fadâilü's-sahâbe*. thk. Vasiyullah Muhammed Abbas. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1. Basım, 1993.

-----, *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*. thk. Şuayb el-Arnavut - Âdil Mürşid. 50 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1995.

Alevî b. Abdülkadir, *Tahrîcû ehâdis ve asâr kitâbu fî Zilâl'il Kur'ân*, Riyad: Dâru'l-Hicre, 2. Basım, 1995

Aliyyü'l-Kârî, Ebû'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Herevî. *el-Esrârü'l-merfû'a fi'l-ahbâri'l-mevdû'a*. thk. Muhammed b. Lûtfi es-Sabbağ. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1. Basım, 1971.

Aydınî, Abdullah, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, İstanbul: Timaş Yayınları, 1987.

Aynî, Ebû Muhammed (Ebû's-Senâ) Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed. *el-Binâye şerhü'l-Hidâye*. 13 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 2000.

-----, *Umdetü'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. Beyrut: Dâru İhyâit-Turâsi'l-Arabî, (t.y.)

Begavî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ'. *Şerhu's-sünne*. thk. Züheyr eş-Şâviş - Şuayb el-Arnâvut. 15 Cilt. Beyrut: el-Mektebû'l-İslâmî, 2. Basım, 1983.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî. *el-Câmiu li-şuabi'l-îmân*. thk. Abdulali Abdulhamîd Hâmid. 14 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1. Basım, 2003.

-----, *Delâilü'n-nübüvve ve ma'rifetü ahvâli sâhibü's-şerîa*. 7 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 1405.

-----, *es-Sünenü'l-Kübrâ*. thk. Muhammed Abdülkadir Atâ. 11 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 3. Basım, 2003.

-----, *Kitâbü Esmâi'l-lâhi ve Sıfâtihi (el-Esmâ ve's-Sıfat)*. thk. Muhammed Muhibbüddîn Ebû'z-Zeyd. Mısır: Dârü's-Şühedâ, 1. Basım, t.y.

-----, *es-Sünenü's-Sağîr*, thk. Abdulmu'ti Emin Kılçı, 4 Cilt. Pakistan: Camiu'd-Diraseti'l İslâmî, 1989.

-----, *el-İtikâd ve'l-Hidâye ile Sebîlî'r-Reşâd alâ Mezhebi's-Selef ve Ashâbi'l-Hadîs*, thk. Ahmed Assam el-Kâtib, Beyrut: Dâr-ru'l-Afâkî'l-Cedîde, 1. Basım, 1401.

-----, *el-Kazâ ve'l-Kader*, thk, Muhammed b. Abdullah Âl Âmir, Riyad: Mektebetu'l-Ubeykân, 1. Basım, 2000

Bezzâr, Ebu Bekir Ahmed b. Amr b. Abdulhalik el- Atiki. *el-Bahru'z zehhâr el-Ma'ruf bi müsnedi Bezzar*, thk. Adil b. Sa'd, 15 Cilt. Medine: Mektebetü'l Ulum ve'l Hikem", 1988.

Bilmen, A. Selim, *Ömer Nasûhi Bilmen'in Hayatı-Eserleri-Anılar*, İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1975.

Bilmen, Ömer Nasûhi, *Hukûk-ı İslâmiyye ve Istilâhâtı Fıhkıyye Kâmûsu*, 8 Cilt. İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1967,

-----, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri*, 8 Cilt. İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1963.

-----, *Büyük Tefsir Tarihi Tabakâtü'l- Müfessirin*, 2 Cilt. İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1973.

-----, *Hikmet Goncaları, 500 Hadis-i Şerif*, İstanbul: Bilmen Yayınları, 1963

-----, *Muvazzah İlm-i Kelâm*, İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1972

-----, *Yüksek İslam Ahlakı*, İstanbul: Timaş Yayınları. 2007

-----, *Ashab-ı Kirâm Hakkında Müslümanların Nezih İtikatları ve Hz. Muâviye Hakkındaki Suallere Cevaplar*, İstanbul: Burhaneddin Erenler Matbaası, 1948.

-----, *İslamiyetin Ulvi Mahiyeti, Müslümanların Yüksek İtikadları Hakkında Tedkikatta Bulunan Bir Amerikalının Suallerine Cevaplar*, Ankara: D.İ.B. Yayınları, 1956.

-----, *Sualli-Cevaplı Dini Bilgiler*, İstanbul: D.İ.B.Yayınları, 1959.

-----, *Dini ve Felsefî Ahlâk Lügatçesi*, İstanbul:Bilmen Yayinevi, 1967.

-----, *Büyük İslam İlmihali*, İstanbul: Bilmen Yayinevi, 1986

-----, *Sûre-i Fetih'in Türkçe Tefsiri, İ'tila-i İslam ve İstanbul'un Tarihçesi ve Fethi*, İstanbul: Burhaneddin Erenler Matbası, 1953.

-----, *Mülahhas İlmî Tevhid Akâid-i İslamiyye*, İstanbul: Ahmed Said Matbası, 1962.

-----, *Nasâyihî Kur'aniyye, Kur'an-ı Kerim'den Dersler ve Öğütler*, İstanbul: Bilmen Yayinevi, 1964.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî. *el-Camiu'l-müsnedü's-sahihu'l-muhtasaru min umûri Rasulillahi ve sünenihi ve eyyâmihi*. Riyad: Dârûs-Selâm, 1. Basım, 1419.

-----, *Sahihu'l-Buhârî*, thk. Mustada Dîb el-Buğâ, 6 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1407.

-----, *el-Edebü'l-Müfred*. thk. Muhammed Fuad Abdülbakî. Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 3. Basım, 1989.

-----, *Kitabü'l Edebi'l-Müfred*, thk. Ebû Abdurrahman Muhammed Nasiruddin Elbânî, Beyrut: Dârû's-Sadîk, 2.Basım, 2000.

-----, *Halku efâli'l-ibâd*. thk. Abdurrahman Umeyre. Riyad: Dârü'l-Maârif, 1. Basım, (t.y.).

-----, *Kitâbü't-târihi'l-kebir*. thk. Muhammed Abdulmuîd Hân. 8 Cilt. Haydarabad: Dâiratü'l-Maârifil-Osmâniyye, 1. Basım, (t.y.).

-----, *et-Târihu'l-Kebîr*, 12 Cilt. Beyrut: Dâru'l Kütübî'l-İlmiyye, 1.Basım, 1986

Bûsirî, Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Ebî Bekr b. İsmâil. *İt-hâfû'l-hıyere bi-zevâ'idî'l-mesânîdî'l-'aşere*. thk. Dârü'l-Mişkât. 9 Cilt. Riyad: Dârü'l-Vatan, 1. Basım, 1999.

Buzpınar, Şit Tufan, "Nakîbüleşrâf" *DİA*, İstanbul, 2006, XXII/322-324

Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdîrrahmân b. el-Fadl. *es-Sünen*. thk. Hüseyin Selim Esed. 4 Cilt. S. Arabistan: Dârü'l-Muğnî, 1. Basım, 2000.

-----, *es-Sünen*, thk. & tlk. Abdullah Hâşim Yemâni. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2. Basım, 1992.

Deylemî, Ebû Şucâ' Şîrûye b. Şehredâr b. Şîrûye. *el-Firdevs bi-meşûrî'l-ahbâr*. thk. Saîd b. Besyûnî Zağlûl. 6 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1995.

Dûlâbî, Ebû Bîşr Muhammed b. Ahmed b. Hammâd el-Verrâk. *el-Künâ ve'l-Esmâ*. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 1999.

-----, *el-Künâ ve'l-Esmâ*, I-III, thk, Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Fâryâbî, Dâr İbn Hazm, Beyrut, 2000

Dîneverî Ahmed b. Mervan b. Muhammed Ebûbekir el-Kâdî, el-Mâlikî, *Kitâbü'l-Mücâlese ve Cevâhiri'l-İlm*, thk., Meşhur b. Hasan Âl Süleyman Ebû Ubeyde, 10 Cilt. Dâru İbn Hazm, 1. Basım, 1998.

Ebû Avâne, Ya'kub b. İshâk b. İbrâhîm el-İsferâyînî. *Müsnedü Ebî Avâne*, thk, Eymen b. Arif ed-Dimeşkî, 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Mârifet, 1998

Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *es-Sünen*. Riyad: Dâru's-Selâm, 1. Basım, 1419.

Ebû Hanîfe, Numan b. Sabit el-Kûfi (İmam-ı Azam). *Müsnedü'l-İmâm Âzam, -Haskefî rivâyeti -* Muhammed Âbid es-Sindî, Pakistan: Mektebetü'r-Rüşd, 1. Basım, 2010

Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî. *Hilyetü'l-Evliyâ*. 10 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 1409.

-----, *Ma'rifetü's-sahâbe*. thk. Âdil b. Yusuf el-'Azzâzî. 7 Cilt. Riyad: Dârü'l-Vatan, 1. Basım, 1998.

-----, *Delâilu'n-Nübüvve*, thk, Muhammed Ravvâs Kalıcı ve Abdilber Abbas, 2 Cilt. Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1986.

Ebû Ya'lâ, Ahmed b. Alî b. el-Müsennâ et-Temîmî el-Mevsilî. *Müsnedü Ebî Ya'lâ el-Mevsilî*. thk. Hüseyin Selim Esed. Beyrut: Dârü'l-Me'mûn, 1. Basım, 1989.

Ebu's-Şeyh, Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Ca'fer b. Hayyân el-Ensârî el-İsfahânî. *el-'Azame*. thk. Rıdâullah b. Muhammed İdrîs el-Mübârekfûrî. 5 Cilt. Riyad: Dârü'l-Âsime, 1. Basım, 1408.

-----, *Kitâbü'l-emsâl fi'l-hadîsi'n-nebevî*. thk. Abdulali Abdulhamîd Hâmid. Bombay: Dârü's-Selefiyye, 1. Basım, 1987.

Elbânî, Muhammed Nâsiruddîn. *Daîfu Süneni't-Tirmizî*. Riyad: Mektebetü'l-Maârif, 1. Basım, 2000.

-----, *Sahîhu ve Daîfu Süneni en-Nesâî*. Riyad: Mektebetü'l-Maârif, 5. Basım, 1998.

-----, *Sahîhü'l-Câmi'is-Sağîr ve ziyâdetüh*. 2 Cilt. Beyrut: Mektebü'l-İslamî, 3. Basım, 1988.

-----, *Silsiletü'l-ehâdisi'd-daîfe ve'l-mevdûa' ve eseruhas-seyyi' fi'l-ümme*. 14 Cilt. Riyad: Mektebetü'l-Maârif, 1. Basım, 1988.

-----, *Silsiletü'l-ehâdisi's-sahîha ve şey'un min fıkhiha ve fevâidiha*. 7 Cilt. Riyad: Mektebetü'l-Maârif, 1. Basım, 2000.

-----, *es-Siracü'l-Münîr fî tertîbi ehâdisi Câmiu's-Sağîr*, Beyrut: Dâru's-Sadîk, 3. Basım, 2009.

-----, *Sahîhu ve Daîfu Süneni Ebû Dâvûd*, Riyad: Mektebetü'l-Maârif, 1. Basım, 1998.

-----, *Sahihu ve Daifu Süneni İbn Mâce*, Riyad: Mektebetü'l-Meârif, 1. Basım, 1997.

-----, *Daifu'l-Camiu's Sağır ve Ziyâdetüh*, Beyrut: Mektebetü'l İslami, 3. Basım, 1988.

Fettenî, Cemâluddîn Muhammed Tâhir b. Alî. *Tezkiretü'l-mevdû'at*. Kahire: İdâretü't-Tibâ'ati'l-Münîre, 1. Basım, 1343.

Gumârî, Ebû'l-Feyz Ahmed b. Muhammed b. es-Siddîk. *el-Müdâvî li-'ileli'l-Câmiî's-şağır ve şerhi'l-Münâvî*. 6 Cilt. Mısır: Dârü'l-Kütüb, 1. Basım, 1996.

Gülabâdî, Ebû Bekr Tâcülislâm Muhammed b. Ebû İshâk İbrâhîm b. Ya'kûb el-Buhârî el-. *Me'âni'l-ahbâr (Bahrü'l-fevâ'id)*. thk. Vecihî Kemâluddîn Zeki. 2 Cilt. Kahire: Dârü's-Selâm, 1. Basım, 2008.

-----, *Bahrü'l-Fevâid (Meâni'l-Ahbâr)*, thk. Muhammed Hasan Muhammed Hasan İsmail, Ahmed Ferid el-Mezidî, Beyrut: Daru'l Kütübî'l İlmiyye, 1. Basım, 1999.

Hâkim en-Nisâbü'rî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed. *el-Müstedrek ale's-Sahihayn*. thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ. 5 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 1990.

Hâris, Ebû Muhammed b. Muhammed b. Dâhir (Ebî Üsâme) et-Temîmî. *Müsnedü'l-Hâris (Buüyetü'l-bâhis 'an zevâ'idü Müsnedi'l-Hâris)*. thk. Hüseyin Ahmed Sâlih el-Bâkerî. 2 Cilt. Medine: Merkezü Hıdmeti's-Sünne, 1. Basım, 1992.

Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit. *Târîhu medîneti's-selâm (Târîhu Bağdâd)*. thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ. 24 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 1417.

Hennâd, es-Serî b. Musab b. Ebî Bekir b. Şehr b. Sa'fûk b. Amr b. Zûrâre b. Ades b. Zeyd et-Temîmî. *ez-Züh'd*. thk. Abdurrahman Abdülcebbâr el-Füreyvâî. 2 Cilt. Kuveyt: Dârü'l-Hulefâ li'l-Kütübî'l-İslâmî, 1. Basım, 1406.

Heysemî, Ebû'l-Hasen Nûrûddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân. *Keş-fü'l-estâr an zevâidi Mûsnedi'l-Bezzâr*. thk. Habîbü'r-Rahmân el-Âzamî. 4 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1. Basım, 1979.

-----, *Mecma'u'z-zevâ'id ve menba'u'l-fevâ'id*. thk. Hüsâmed-din el-Kudsî. 10 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Kudsî, 1. Basım, 1994.

Humeydî, Ebûbekir Abdullah b. ez-Zübeyr el-Kuraşî, *el-Mûsned*, I-II, thk, thrç, Hüseyin Selim Esed, Dimeşk: Dâru's-Sekâ, 1. Basım, 1996.

İrâkî, Ebû'l-Fadl Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyn b. Abdirrahmân. *el-Muğnî an hamli'l-esfâr fi'l-esfâr fî tahrîci mâ fi'l-İhyâ'i mine'l-ahbâr*. 3 Cilt. Riyad: Mektebetü Taberiyye, 1. Basım, 1995.

İbn Abdilber, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî. *el-İstî'ab fî ma'rifeti'l-ashâb*. thk. Ali Muhammed el-Bicâvî. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Cil, 1. Basım, 1992.

-----, *et-Temhîd limâ fi'l-Muvatta' mine'l-meânî ve'l-esânîd*. thk. Mustafa b. Ahmed el-Alevî - Muhammed Abdülbekir el-Bekrî. 24 Cilt. Mağrib: Vizâratü'l-Evkâf, 1. Basım, 1387.

-----, *el-Ecvibetü'l-Müstev'ibe ani'l-Mesâili'l-Müstarebeti min Sahihi'l-Buhârî*, thk., Amr Abdulmunim Selim, Riyad:Dâru İbn Kayyım, 1. Basım, 2005

-----, *el-İstizkâr*, thk. Salim Muhammed Ata ve Muhammed Ali Muaz, 19 Cilt: Beyrut: Daru'l Kütübü'l İlmiyye, 1. Basım, 2000.

İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullah b. Adî b. Abdillâh el-Cürcânî. *el-Kâmil fî du'afâi'r-ricâl*. thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd - Ali Muhammed Muavvad. 9 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 1997.

İbn Asâkîr, Ebû'l-Kâsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyin ed-Dimaşkı eş-Şâfiî. *Mu'cemü's-şüyûh*. thk. Vefâ Takiyyüddîn. 3 Cilt. Dimeşk: Dârü'l-Beşâir, 1. Basım, 2000.

-----, *Târihu Dimeşk*. thk. Muhibbüddin Ebû Saïd Ömer b. Garâme el-Amrevî. 80 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1. Basım, 1995.

İbn Ebî Âsim, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. ed-Dahhâk b. Mahled eş-Şeybânî. *Kitâbü's-Sünne*. thk. Muhammed Nâsiruddîn Elbânî. 2 Cilt. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1. Basım, 1400.

İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfî. *el-Musannef fi'l-ehâdis ve'l-âsâr*. thk. Kemâl Yûsuf el-Hût. 7 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1. Basım, 1989.

-----, *el-Musannef*, thk. Hamed b. Abdullah- Muhammed İbrahim el-Lahaydan, 16 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1. Basım, 2004.

İbn Ebî'd-Dünyâ, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd el-Kureşî el-Bağdâdî. *İslâhü'l-Mâl*. thk. Muhammed Abdülkadir Atâ. Beyrut: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, 1. Basım, 1993.

-----, *el-Akl ve Fadlühû*, thk. Latif Muhammed es-Sağir, Dâru'r-Reyye, t.y.

İbn Hacer, Ebû'l-Fadl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *el-İsâbe fi temyîzi's-sahâbe*. thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd - Ali Muhammed Muavvad. 8 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1415.

-----, *el-Metâlibü'l-'âliye bi-zevâ'idü'l-mesânidi's-semâniye*. 19 Cilt. S. Arabistan: Dârü'l-Âsime-Dârü'l-Gays, 1. Basım, 1419.

-----, *Fethü'l-Bârî bi Sahihi'l-Buhârî*. thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî vd. 13 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1. Basım, 1379.

-----, *Hidâyetü'r-ruvât ilâ tahrîci ehâdisi'l-Mesâbih ve'l-Miş-kât*. thk. Ali b. Hasan b. Ali b. Abdülhamid el-Eseri. 6 Cilt. Demmâm: Dârü İbn Kaysım ve Dâru İbn Affân, 1. Basım, 2001.

-----, *Lisânü'l-Mizân*. thk. Abdülfettah Ebû Gudde. 10 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1. Basım, 2002.

-----, *Lisânü'l Mîzan*, thk. Dairatü'l-Meârif en-Nizamiyye, Müessesetü'l-Alemî, 7 Cilt. Beyrut: 2. Basım, 1971.

-----, *Tehzîbü't-tehzîb*. 15 Cilt. Kahire: Dârü'l-Kitâbi'l-İslâmiyye, 1. Basım, 1993.

-----, *Tehzîbu't-Tehzîb*, thk. Adil Mürşid & İbrahim Zebîk, 4 Cilt: Beyrut Müessesetü'r-Risâle, 2008.

-----, *Telhîsü'l-habîr fî tahrîci ehâdisi'l-Râfi'l-Kebîr*. thk. Ebû Âsım Hasan b. Abbas b. Kutub. 4 Cilt. Mısır: Dârü'l-Kurtuba, 2. Basım, 1995.

İbn Hibbân, Ebû Hâtım Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî. *el-İhsân fî takrîbi Sahîhi İbn Hibbân bi tertîbi İbn Belban*. thk. Şuayb el-Arnâvut. 18 Cilt. Bey: Müessesetü'r-Risâle, 1. Basım, 1988.

-----, *Kitâbü'l-mecrûhîn mine'l-muhaddisîn*. thk. Muhammed Abdülmecid es-Selefî. 2 Cilt. Riyad: Dârü's-Sâmi'î, 1. Basım, 2000.

İbn Kayyım el Cevziyye, Şemsüddin Muhammed b. Ebi Bekr, *Kitâbu'r-Rûh*, thk, Muhammed Ecmel Eyyüb el-İslâhî, thrç, Kemal b. Muhammed, Cidde: Dârü'l Alemî'l-Fevâid, (Mecmau'l-Fıkıh'l-İslamiyye) 1432.

İbn Kesir, Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesir b. Dav' b. Kesir el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. thk. Ali Şirî. Dârü İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1. Basım, 1988.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî. *Garîbü'l-hadis*. thk. Abdullah el-Cabûrî. 3 Cilt. Bağdat: Matbaatü'l-Ânî, 1. Basım, 1397.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî. *es-Sünen*. Riyad: Dârü's-Selâm, 1. Basım, 1419.

-----, *Sünenü İbn Mâce*, thk. Muhammed Fuad Abdulbâkî, (Elbânî'nin Hükümleriyle birlikte) 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Fikr, t.y.

İbn Müstevfâ, el-Mübarek b. Ahmed b. el-Mübarek b. Mevhûb el-Lahmî, el-Erbilî, *Târîhu Erbil*, thk., Sami b. Seyyid Hamas es-Sakâr, 2 Cilt, Irak: Dâru'r-Reşid, 1. Basım, 1980.

İbn Râhûye, Ebû Ya'kub İshak b. İbrahim b. Mahled b. İbrahim b. el-Mervezî, *Müsned-ü İshak b. Râhûye*, thk. Abdu'lgafor b. Abdulhak el-Bulûşî, 2 Cilt. Medine: Mektebetü'l-İman, 1. Basım, 1991

İbnü'l-Harrat, Ebû Muhammed Abdülhak b. Abdirrahmân b. Abdillâh el-İşbîlî. *el-Ahkâmu's-Şeriatü's-Suğrâ, es-Sahihâ*, thk, Ümmü Muhammed b. Ahmed el-Helîs, 2 Cilt. 1. Basım, 1993

İbn Vehb, Ebû Muhammed Abdullah b. Vehb b. Müslim el-Fihri el-Misrî, *el-Câmi' fi'l-Hadis*, thk., Mustafa Hasan Hüseyin Muhammed Ebu'l-Hayr, 2 Cilt. Dâru İbnü'l-Cevzî, 1. Basım, 1996.

İbn İshak, Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Yesâr b. Hıyâr el-Muttalibî el-Kureşî el-Medenî, *es-Siretü'n-Nebeviyyetü*, Ahmed Ferid el-Mezidî, 2 Cilt. Beyrut: Daru'l Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 2004.

İbn Ebî Üsame, Ebû Muhammed el-Hâris b. Muhammed b. Dâhir et-Temîmî, el-Bağdadi, el-Hasib, *Müsnedü'l-Haris, (Buğyetü'l-Bâhis an Zevâidi Müsnedü'l-Haris, Heysemi)*, thk., Hasan Ahmed Salih, 2 Cilt. Medine: el-Câmiatü'l-İslamiyye, 1. Basım, 1992.

İbn Sa'd, bû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî. *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*. thk. Muhammed Abdülbekir el-Bekrî. 8 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 1990.

İbnü'l-A'râbî, Ebû Saïd Ahmed b. Muhammed b. Ziyâd el-Basrî. *Kitâbü'l-Mu'cem fi'l-hadis*, thk. Abdulmuhsin b. İbrahim b. Ahmed el-Hüseyni, 3 Cilt. Daru İbn Cevzî, 1. Basım, 1997.

İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî. *Kitâbü'l-mevdû'ât mine'l-ehâdisi'l-merfûât*. thk. Nureddin Boyacılar. 4 Cilt. Riyad: Advâüs-Selef, 1. Basım, 1997.

-----, *Sıfatu's-Safve*, thk., Ahmed b. Ali, 2 Cilt. Kâhire: Dâr-ru'l-Hadis, 1. Basım, (t.y.)

İbnü'l-Esir, Ebû's-Seâdât Mecdüddîn el-Mübârek b. Esirüddîn Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. *Câmiu'l-usûl fi ehâdisi'r-rasûl*. thk. Abdülkdir Arnavut. 12 Cilt. Ürdün: Mektebetü'l-Havlânî-Mektebetü Dârü'l-Beyân, 1. Basım, 1972.

-----, *en-Nihâye fi garibi'l-hadis*. thk. Tâhir Ahmed ez-Zâvî - Mahmud Muhammed et-Tanâhî. 5 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, 1. Basım, 1979.

İbnü'l-Kayserânî, Ebû'l-Fadl İbnü'l-Kayserânî Muhammed b. Tâhir b. Alî el-Makdisî eş-Şeybânî. *Zahiretü'l-huffâz el-muhrec 'ale'l-hurûf ve'l-elfâz*. thk. Abdurrahman b. Abdülcebbâr el-Firyevâî. 5 Cilt. Riyad: Dârû's-Selef, 1. Basım, 1996.

-----, *Kitabü ma'rifeti't-tezkire fi'l-ehâdisi'l-mevdûa*. thk. İmâdüddin Ahmed Haydar. Beyrut: Mektebetü Kütübî's-Sekâkifiyye, 1. Basım, 1985.

İbnü'l-Mülakkın, Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Alî b. Ahmed el-Ensârî el-Mısırî. *el-Bedrü'l-münîr fi't-tahrîci'l-ehâdisi ve'l-âsâri'l-vâkı'ati fi'ş-Şerhi'l-Kebîr*. thk. Mustafa Ebû'l-Gayd vd. 9 Cilt. Riyad: Dârü'l-Hicret, 1. Basım, 2004.

İshak b. Râhûye, Ebû Ya'kûb İshâk b. İbrâhîm b. Mahled et-Temîmî el-Hanzalî el-Mervezî. *Müsnedü İshak b. Râhûye*. thk. Abdülgafur b. Abdülhak. 4 Cilt. Medine: Mektebetü'l-İman, 1. Basım, 1991.

İşpirli, Mehmet “Dersiâm” *DİA*, İstanbul 1994, IX/185-186.

Kâdı İyâz, Ebû'l-Fadl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî. *eş-Şifâ bi-ta'rîfi hukuki'l-Mustafâ*. 2 Cilt. Ammân: Dârü'l-Fayhâ, 2. Basım, 1407.

Kâdı Maristân, Muhammed b. Abdülbâki b. Muhammed el-Ensârî el-Ka'bi. *el-Meşyhatü'l-kübrâ (Ehâdisü's-şü'yûhi's-sikât)*. thk. eş-Şerîf Hâtîm b. Ârif el-Avni. 3 Cilt. Dâru Âlemi'l-Fevâid, 1. Basım, 1422.

Kastallâni, Ahmed b. Muhammed b. Ebû Bekir b. Abdülmelik el-Mısri. *el-Mevâhibü'l-ledünniyye bi'l-minahi'l-Muhammediyye*. 3 Cilt. Mısır: el-Mektebetü't-Tefikiyye, 1. Basım, (t.y.)

Kâtip Çelebi. *Keşfü'z-zünûn an esâmi'l-kütûbi ve'l-fünûn*. thk. Şerafettin Yaltkaya - Rifat Bilge. 2 Cilt. İstanbul: Maârif Matbası, 1. Basım, 1941.

Kıyıcı, Selahattin, “Ömer Nasûhi Bilmen'in Bazı Makaleleri” *YYÜİFD*, 3.sayı, s.2, Van 2000.

Koca Ferhat, “*Hukûk-ı İslamiyye ve Istılâhât-ı Fıkhiyye Kâmûsu*,” *DİA*, İstanbul,1998, XVIII/319.

Kudâi, Ebû Abdillâh Muhammed b. Selâme b. Ca'fer. *Müsne-dü's-şihâb*. thk. Hamdi Abdülmecid es-Silefi. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1. Basım, 1985.

Lâlekâi, Ebû'l-Kâsım (Ebû'l-Hüseyn) Hibetullâh b. el-Hasen b. Mansûr et-Taberî er-Râzî, *Kerâmâtü'l-Evliyâ*, thk., Ahmd b. Mesud b. Hibbân, Daru Taybe, 1. Basım, 1992

Mahmud Tahhan, *Usûlût Tahrîc ve Dirâsetü'l Esânid*, Mektebebetü'l Maarif, Riyad, 1991

Mâverdi, Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî. *Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn*. Cidde: Dârü'l-Minhâc, 1. Basım, 2013.

-----, *Edebü'd-Dünyâ ve'd-Dîn*, Dâru Mektebetü'l-Hayat, 1986.

Mâlik b. Enes, b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî. el-Muvatta, Yahya b. Yahya el-Leys rivâyeti, thk, Muhammed Mustafa el-Azamî, 8 Cilt. Abdu Dab: Müessesetü Zâyed b. Sultan, 1. Basım, 2004.

Melibârî, Hamza ve Sultan Akayile, *Keyfe Nedrusu İlme Tahrici'l-Hadîs*, Ürdün, 1997.

Mizzî, Ebû'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdurrahmân b. Yûsuf. *Tuhfetü'l-eşraf bi-ma'rifeti'l-etraf*. thk. Abdüssamed Şerefeddîn. 14 Cilt. Bombay: Mektebül-İslamiyye, 1. Basım, 1983.

Münâvî, Zeynüddîn Muhammed Abdür-raûf b. Tâcil'ârifin b. Nûriddîn Ali el-Haddâdî. *Feydu'l-Kadîr şerhu'l-Câmi'i's-sağîr*. 6 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 2. Basım, 1972.

-----, *Feyzu'l-Kadîr Şerhu el-Câmiu's-Sağîr*, 6 Cilt. el-Mektebetüt-Ticâriyyetu'l-Kübrâ, 1. Basım, 1356.

-----, *el-Fethu's-Semmâvî bi-tahrîci ehâdisi'l-Kadî el-Beydâvî, I-III*, thk., Ahmed Mücteba, Dârü'l-Asıme, Riyad.

Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. el-Kuşeyrî. *el-Müsnedü's-sahîhu'l-muhtasaru mine's-süneni bi-nakli'l-adli ani'l-adli an Rasûlillah*. Riyad: Dârü's-Selâm, 1. Basım, 1419.

-----, *Sahîhu Müslim*, thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî, 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâ et-Turâsi'l-Arabî, (t.y.)

Nesâî, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb b. Ali. *el-Müctebâ mine's-süneni an Rasûlillah*. Riyad: Dârü's-Selâm, 1. Basım, 1419.

-----, *es-Sünenü'l-Kübrâ*. thk. Hüseyin Abdülmün'im Şibli. 10 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1. Basım, 2001.

Sağânî, Ebû'l-Fedâil Radyüddîn (Radî) Hasen b. Muhammed b. Hasen. *ed-Dürrü'l-mültekat fi tebyini'l-galat veylühü el-Mevdû'ât*. thk. Abdullah Kâdî. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 1985.

Şehâvî, Ebû'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdurrahmân b. Muhammed. *el-Mekâsîdül-hasene*. thk. Muhammed Osman el-Haşî. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1. Basım, 1985.

Suyûtî, Ebû'l-Fadl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *ed-Dürerü'l-müntesire fi'l-ehâdisi'l-müştehire*. thk.

Muhammed b. Lutfi es-Sabbâğ. Riyad: 'Imâdetü Şüûni'l-Mektebât, 1. Basım, 1983.

-----, *el-Câmiu's-sağır fi ehâdisi'l-beşiri'n-nezîr*. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1990.

-----, *el-Le'ali'l-masnû'a fi'l-ahbâri (ehâdisi)'l-mevdû'a*. thk. Ebû Abdurrahman Salah b. Muhammed. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1996.

Şecerî, Yahya b. Hüseyin b. İsmail b. Zeyd el-Hüsenî el-Cürcânî. *Tertübü'l-emâli'l-hamisiyye*. thk. Muhammed Hasan Muhammed Hasan İsmail. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 2001.

Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali b. Muhammed es-San'ânî el-Yemenî. *el-Fevâidi'l-mecmûa fi'l-ehâdisi'l-mevdû'a*. thk. Abdurrahman b. Yahyâ el-Muallimî el-Yemânî. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1995.

-----, *Neylül-evtâr şerhu Münteka'l-ahbâr*. thk. Isâmuddîn es-Sabâbitî. 8 Cilt. Mısır: Dârü'l-Hadis, 1. Basım, 1993.

-----, *Neylül-Evtâr min Esrâri Münteka'l-Ahbâr*, thk. & tlk. Ebu Muaz Tarık b. Arzullah b. Muhammed, 11 Cilt. Riyad: Dâru İbn Kayyim & Dârü İbn Affân, 1. Basım, 2005

Taberânî, Ebû'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb. *el-Mu'cemül-evsat*. thk. Târik b. 'Ivadullah b. Muhammed - Abdülmuhsin b. İbrahim el-Huseynî. 10 Cilt. Kahire: Dârü'l-Haremeyn, 1. Basım, 1995.

-----, *el-Mu'cemül-kebîr*. thk. Hamdi Abdülmecid es-Silefi. 25 Cilt. Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 2. Basım, 1994.

-----, *er-Ravdû'd-dânî ile'l-Mu'cemi's-sağır li't-Taberânî*. thk. Muhammed Şekûr Mahmûd el-Hâc Emîr. 2 Cilt. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1. Basım, 1985.

Taberî, Ebû'l-Abbâs (Ebû Ca'fer) Muhibbuddîn Ahmed b. Abdillâh b. Muhammed. *er-Riyâdû'n-nadire fî fedâ'il (menâkib)i'l-'aşere*. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2. Basım, 1984.

Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme b. Abdül-melik b. Seleme el-Ezdî el-Mısırî. *Şerhu meânî'l-âsâr*. thk. Muhammed Zührî en-Neccâr - Muhammed Seyyid Câd el-Hakk. 5 Cilt. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1. Basım, 1994.

-----, *Şerhu müşkili'l-âsâr*. thk. Şuayb el-Arnâvut. 16 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1. Basım, 1415.

Tayâlisî, Süleyman b. Dâvûd b. el-Cârûd. *Müsnedü Ebî Dâvûd et-Tayâlisî*. thk. Muhammed b. Muhsin et-Türkî. 4 Cilt. Hicr: Dârü'l-Hicr, 1. Basım, (t.y.)

Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre es-Sülemî. *el-Câmiu'l-muhtasarü mine's-süneni an Rasûlillah*. Riyad: Dârü's-Selâm, 1. Basım, 1419.

-----, *el-Câmiu's-Sahîh*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir ve diğerleri", (Elbânî'nin Hükümleriyle birlikte) 5 Cilt: Beyrut: Dâru İhyâ et-Turâsi'l-Arabî, (t.y.)

Toksarı, Ali, *Hadis İlmi Açısından Sahabî Kavli ve Değeri*, EÜİFD, II. sayı s.339-357, 1985

Önkâl, Ahmet, "Sâriye Olayı Üzerine Bir Rivâyet Araştırması" İstem, Yıl:3, Sayı:6, 2005, s.9-49.

Uğur, Mücteba *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, Ankara: T.D.V. Yayınları, 1992.

Yaran, Rahmi, "Bilmen, Ömer Nasûhî," *DİA*, İstanbul, 1992, VI/162.

Yavuz, Hulusi, *Siyaset ve Kültür Tarihi Açısından Osmanlı Devleti ve İslam*, İstanbul: İz Yayıncılık, 1998.

Yahyâ b. Maîn; Ebû Zekerıyyâ b. Avn el-Mürri el-Bağdâdi. *Tarihu İbn Maîn*, Mekke: nşr. Ahmed M. Nürseyf, 1. Basım, 1979.

Zehabi, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dimaşkî. *Mizânü'l-İtidâl fî nakdi'r-ricâl vey-lühü Zeylû Mizân'il-İtidâl*. thk. Ali Muhammed Muavvad - Âdil Ahmed Abdülmevcüd. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1995.

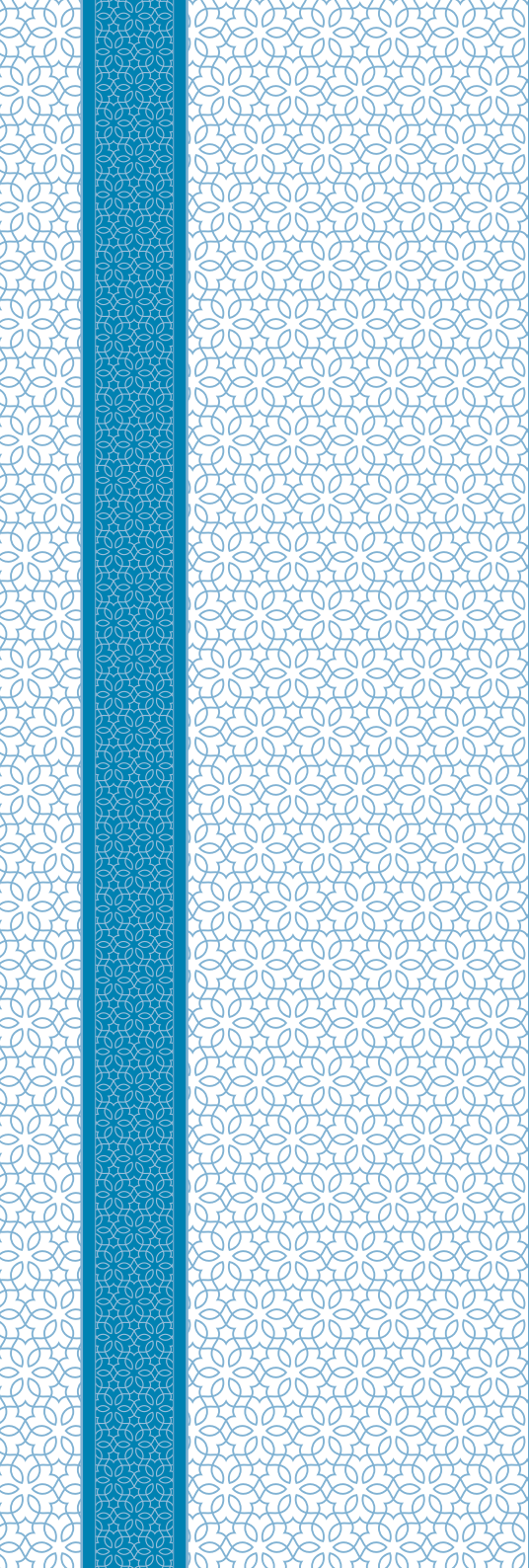
-----, *Siyerü 'Âlâmi'n-nübelâ*. thk. Şuayb el-Arnâvut v.dğr. 25 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 3. Basım, 1985.

-----, *Telhîsu Kitâbi'l-Mevdû'ât*. thk. Ebû Temîm Yâsir b. İbrâhim. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1. Basım, 1998.

Zeylaî, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullah b. Yûsuf b. Muhammed. *Nasbû'r-râye li-tahrîci ehâdîsi'l-Hidâye*. thk. Muhammed Avvâme. 4 Cilt. Beyrut: Dâru Reyyân, 1. Basım, 1997.

-----, *Tahrîcu'l-ehâdîsi ve'l-Âsari'l-vâkiati fî-Tefsîri'l-Keşşaf (li'z-Zamahşeri)* thk. Abdullah b. Abdurrahman es-Sa'd 4 Cilt. Riyad: Daru İbn Huzeyme, 1414.

Zürkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdilbâkî b. Yûsuf. *Muhtasarü'l-Makâsidi'l-hasene*. thk. Muhammed b. Lutfî es-Sabbâğ. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 4. Basım, 1989.

متون الحديث مرقما

١- كُلُّ مَوْلُودٍ يُوَلَّدُ عَلَى الْفِطْرَةِ الْإِسْلَامِ ثُمَّ أَبَوَاهُ يَهُودَانِهِ أَوْ يُمَجْسَانِهِ أَوْ يُنَصِّرَانِهِ

٢- رَأْسُ الْحِكْمَةِ مَخَافَةُ اللَّهِ

٣- النَّاسُ سَوَاسِيَةٌ كَاسْنَانِ الْمُسْطِطِ

٤- لَا زُهَابِيَّةَ فِي الْإِسْلَامِ

٥- وَإِنَّمَا يُعْطَوْنَ أَجُورَهُمْ عَلَى قَدْرِ عُقُولِهِمْ

٦- اتَّقُوا اللَّهَ فِيمَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ أَطْعِمُوهُمْ مِمَّا تَأْكُلُونَ وَاكْسُوهُمْ مِمَّا تَلْبَسُونَ وَلَا تَكْلَفُوهُمْ مِنَ الْعَمَلِ مَا لَا يَطِيقُونَ

٧- إِنْ اللَّهُ يُحِبُّ الْعَبْدَ الْمُؤْمِنَ الْمُحْتَرِفَ

٨- تِسْعَةُ أَعْشَارِ الرِّزْقِ فِي التِّجَارَةِ

٩- التَّمَسُّوْا الرِّزْقَ فِي خَبَايَا الْأَرْضِ

١٠- نَعَمْ الْمَالُ الصَّالِحُ لِلرَّجُلِ الصَّالِحِ

١١- سَيَأْتِي عَلَى أُمَّتِي زَمَانٌ يَحْتَاجُ فِيهِ لِلدَّرْهِمِ وَالْدِينَارِ لِيَقِيمَ بِهِ أَمْرُ دِينِهِ وَدُنْيَاهُ

٢١- أطلبوا العلم من المهد إلى اللحد

٣١- تَفَكَّرْ سَاعَةً خَيْرٌ مِنْ قِيَامِ لَيْلَةٍ

٤١- أكمل المؤمنين إيمانًا أحسنهم خلقًا

٥١- أَنْ تُوْمِنَ بِاللَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَالْقَدَرِ خَيْرُهُ
وَشَرُّهُ مِنَ اللَّهِ تَعَالَى

٦١- تَفَكَّرُوا فِي آلَاءِ اللَّهِ وَلَا تَفَكَّرُوا فِي ذَاتِهِ فَإِنَّكُمْ لَنْ تَقْدِرُوهُ

٧١- قلوبُ العبادِ بين الإصبعين من أصابع الرحمانِ

٨١- كل ما خطر ببالك فالله تعالى سوى ذلك كل ما خطر ببالك فالله
تعالى غير ذلك

٩١- سترون ربكم كما ترون القمر ليلة البدر ولا تضامون

١٠٢- يا سارية الجبل

١٢- فرجع بها رسول الله صلى الله عليه وسلم يرجف فؤاده، فدخل على
خديجة بنت خويلد رضي الله عنها، فقال: زمِّلوني زمِّلوني فزملوه حتى
ذهب عنه الرُّوع

٢٢- يَا رَسُولَ اللَّهِ كَمْ وَفَى عِدَّةُ الْأَنْبِيَاءِ؟ قَالَ: مِائَةُ أَلْفٍ وَأَرْبَعَةٌ وَعِشْرُونَ
أَلْفًا الرُّسُلُ مِنْ ذَلِكَ ثَلَاثُ مِائَةٍ وَخَمْسَةَ عَشَرَ جَمًّا غَفِيرًا

٣٢- عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: مَا رَأَيْتُ شَيْئًا أَحْسَنَ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ
عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَأَنَّ الشَّمْسَ تَجْرِي فِي وَجْهِهِ

٤٢- عَنْ كَعْبِ بْنِ مَالِكٍ قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا سُرَّ

اسْتَنَارَ وَجْهُهُ حَتَّى كَانَتْ وَجْهَهُ شِقَّةَ قَمَرٍ فَكُنَّا نَعْرِفُ ذَلِكَ فِيهِ

٥٢- إِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ

٦٢- خَيْرُ الْأُمُورِ أَوْسَاطُهَا

٧٢- الذَّالُّ عَلَى الْخَيْرِ كِفَاعِلُهُ

٨٢- خَيْرُ الْمَالِ عَيْنٌ سَاهِرَةٌ لِعَيْنٍ نَائِمَةٍ

٩٢- خَيْرُ الْمَالِ مَا انْفَقَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ

١٠٣- الْمَرْءُ مَعَ مَنْ أَحَبَّ

١٣- لَا يَكْمُلُ إِيْمَانُ الْمَرْءِ حَتَّى يَحِبَّ لِأَخِيهِ مَا يَحِبُّ لِنَفْسِهِ

٢٣- مَا خَابَ مَنْ اسْتَخَارَ وَلَا نَدِمَ مَنْ اسْتَشَارَ وَلَا عَالَ مَنْ اقْتَصَدَ

٣٣- تَرَكْتُ الشَّرَّ صَدَقَةً

٤٣- الْيَمِينُ الْفَاجِرَةُ تَدْعُ الدِّيَارَ بِلَا قَعٍ

٥٣- سَيِّدُ الْقَوْمِ خَادِمُهُمْ

٦٣- الْمُسْلِمُ مِنْ سَلِمَ الْمُسْلِمُونَ مِنْ لِسَانِهِ وَيَدِهِ

٧٣- لَا إِيْمَانَ لِمَنْ لَا أَمَانَةَ لَهُ

٨٣- اللَّهُمَّ اهْدِ قَوْمِي فَإِنَّهُمْ لَا يَعْلَمُونَ

٩٣- أَنَا النَّبِيُّ لَا كَذِبَ أَنَا ابْنُ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ

١٤- اَللّٰهُمَّ فَقِّهْهُ فِي الدِّينِ وَعَلِّمَهُ التَّأْوِيلَ

١٤- وَلَوْ رَفَعْتَ حَجْرًا لَرَجَوْتُ أَنْ أُصِيبَ ذَهَبًا أَوْ فِضَّةً

٢٤- اَللّٰهُمَّ سَلِّطْ عَلَيْهِ كَلْبَكَ

٣٤- اَللّٰهُمَّ مَرِّقْ مُلْكَهُ

٤٤- فأين المال الذي دفنت أنت وأُم الفضل فقال والله يا رسول الله
إني أشهد أنك رسول الله إن هذا الشيء ما علمه أحدٌ غيري وغير أُم
الفضل

٥٤- عَنْ عَلِيٍّ رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهُ قَالَ بَعَثَنِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ
وَسَلَّمَ وَأَبَا مَرْثِدٍ وَالرُّبَيْرَ وَكُلْتَا فَارِسَ قَالَ انْطَلِقُوا حَتَّى تَأْتُوا رَوْضَةَ
خَاخٍ فَإِنَّ بِهَا امْرَأَةً مِنَ الْمُشْرِكِينَ مَعَهَا كِتَابٌ مِنْ حَاطِبِ بْنِ أَبِي بَلْتَعَةَ
إِلَى الْمُشْرِكِينَ فَأَذَرَكْنَاهَا تَسِيرُ عَلَى بَعِيرٍ لَهَا حَيْثُ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ
صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقُلْنَا الْكِتَابُ فَقَالَتْ مَا مَعَنَا كِتَابٌ فَأَنْخَنَاهَا
فَالْتَمَسْنَا فَلَمْ نَرَ كِتَابًا فَقُلْنَا مَا كَذَبَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ
لَتُخْرِجَنَّ الْكِتَابَ أَوْ لَتُجَرِّدَنَّكَ فَلَمَّا رَأَتْ الْجِدَّ أَهْوَتْ إِلَى حُجْرَتِهَا
وَهِيَ مُحْتَجِرَةٌ بِكِسَاءٍ فَأَخْرَجَتْهُ فَاَنْطَلَقْنَا بِهَا إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ
عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

٦٤- عن جابر رضي الله عنه قال النبي صلى الله عليه وسلم حين مات
النجاشي: مات اليوم رجلٌ صالحٌ فقوموا فصلُّوا على أخيكُم أصحمة

٧٤- لَتُفْتَحَنَّ الْقُسْطَنْطِينِيَّةُ وَلَنِعْمَ الْأَمِيرُ أَمِيرُهَا وَلَنِعْمَ الْجَيْشُ ذَلِكَ
الْجَيْشُ

٨٤- لئن طالت بك حياة لَتُفْتَحَنَّ كُنُوزُ كِسْرَى

٩٤- اثْبُتْ أَحَدُ فَإِنَّمَا عَلَيْكَ نَبِيٌّ، وَصِدِّيقٌ، وَشَهِيدَانِ

١٠٥- تَقْتُلُكَ الْفِئَةُ الْبَاغِيَّةُ

١٠٥- مَا فَقَدَ جَسَدَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَلَكِنْ عَرَجَ بِرُوحِهِ

٢٥- لَا نَبِيَّ بَعْدِي

٣٥- إِنَّ اللَّهَ اخْتَارَ أَصْحَابِي عَلَى الْعَالَمِينَ سِوَى النَّبِيِّينَ

٤٥- عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: رَأَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَبَا الدَّرْدَاءِ يَمْشِي بَيْنَ يَدَيَّ أَبِي بَكْرٍ فَقَالَ: يَا أَبَا الدَّرْدَاءِ تَمْشِي قُدَّامَ رَجُلٍ لَمْ تَطْلُعِ الشَّمْسُ بَعْدَ النَّبِيِّينَ عَلَى رَجُلٍ أَفْضَلَ مِنْهُ؟

٥٥- كَفَى بِالْمَوْتِ وَاعِظًا

٥٦- لِكُلِّ نَبِيٍّ رَفِيقٌ وَرَفِيقِي فِي الْجَنَّةِ عُمَرَانُ

٧٥- لَا أُعْطِينَ الرَّايَةَ أَوْ لِيَأْخُذَنَّ بِالرَّايَةِ عَدَا رَجُلٌ يُحِبُّهُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَوْ قَالَ يُحِبُّ اللَّهُ وَرَسُولُهُ، يَفْتَحُ اللَّهُ عَلَيْهِ

٨٥- طَلْحَةُ وَالرُّبَيْزُ جَارَايَ فِي الْجَنَّةِ

٩٥- لِكُلِّ نَبِيٍّ حَوَارِيَّا وَحَوَارِي الرُّبَيْرِ

١٠٦- شَكَى عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ عَوْفٍ خَالِدَ بْنَ الْوَلِيدِ، فَقَالَ: «يَا خَالِدُ، لِمَ تُؤْذِي رَجُلًا مِنْ أَهْلِ بَدْرٍ؟ لَوْ أَنْفَقْتَ مِثْلَ أَحَدٍ ذَهَبًا لَمْ تُدْرِكَ عَمَلَهُ

١٦- اَللّٰهُمَّ اَجِبْ دَعْوَتَهُ

٢٦ لِكُلِّ أُمَّةٍ أَمِينٌ وَأَمِينُ هَذِهِ الْأُمَّةِ أَبُو عُبَيْدَةَ

٣٦- إِذَا مَلَكَتْ فَاحْسِنِ

٤٦- اَللّٰهُمَّ اجْعَلْهُ هَادِيًا مُّهْدِيًا

٥٦- إِذَا أَرَادَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ بِرَجُلٍ مِنْ أُمَّتِي خَيْرًا أَلْقَى حُبَّ أَصْحَابِي فِي قَلْبِهِ

٦٦- أَفْضَلُ الْعِبَادَاتِ أَحْمَرُهَا

٧٦- إِنْ اللَّهُ صَانِعُ كُلِّ صَانِعٍ وَصَنَعَتَهُ

٨٦- أَعْقِلْهَا وَتَوَكَّلْ

٩٦- الصَّدَقَةُ تَزِيدُ الْعُمُرَ

١٠٧- مَنْ مَاتَ فَقَدْ قَامَتْ فَيَامَتُهُ

١٧- شَفَاعَتِي لِأَهْلِ الْكِبَائِرِ مِنْ أُمَّتِي

٢٧- إِنَّمَا الْقَبْرِ رَوْضَةٌ مِنْ رِيَاضِ الْجَنَّةِ أَوْ حُفْرَةٌ مِنْ حُفْرِ النَّارِ

٣٧- مِنْ أَشْرَاطِ السَّاعَةِ أَنْ يُرْفَعَ الْعِلْمُ وَيَنْبُتَ الْجَهْلُ وَيُشْرَبَ الْخَمْرُ وَيُظْهَرَ الرِّثَا

٤٧- كُلُّ ابْنِ آدَمَ يَأْكُلُهُ التُّرَابُ، إِلَّا عَجَبَ الذَّنْبِ مِنْهُ، خُلِقَ وَفِيهِ رُكْبٌ

٥٧- خُلِقَ الْأَرْوَاحُ قَبْلَ الْأَجْسَادِ بِأَلْفِ عَامٍ

٦٧- أَوَّلُ مَا خَلَقَ اللَّهُ تَعَالَى الْقَلَمَ فَقَالَ أَكْتُبْ فَجَرَى بِمَا هُوَ كَائِنٌ

٧٧- وَيْلٌ لِمَنْ قَرَأَهَا وَلَمْ يَتَفَكَّرْ فِيهَا